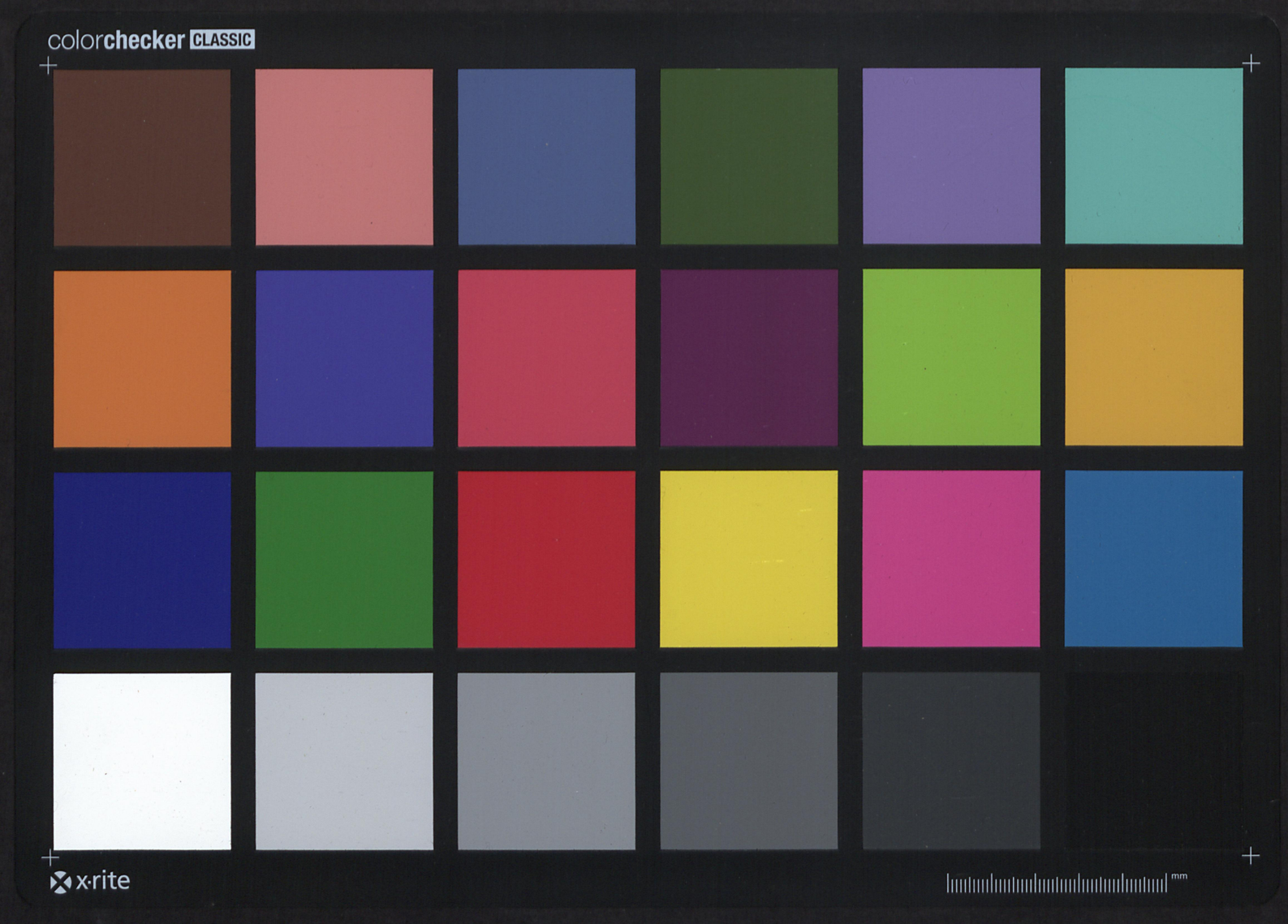

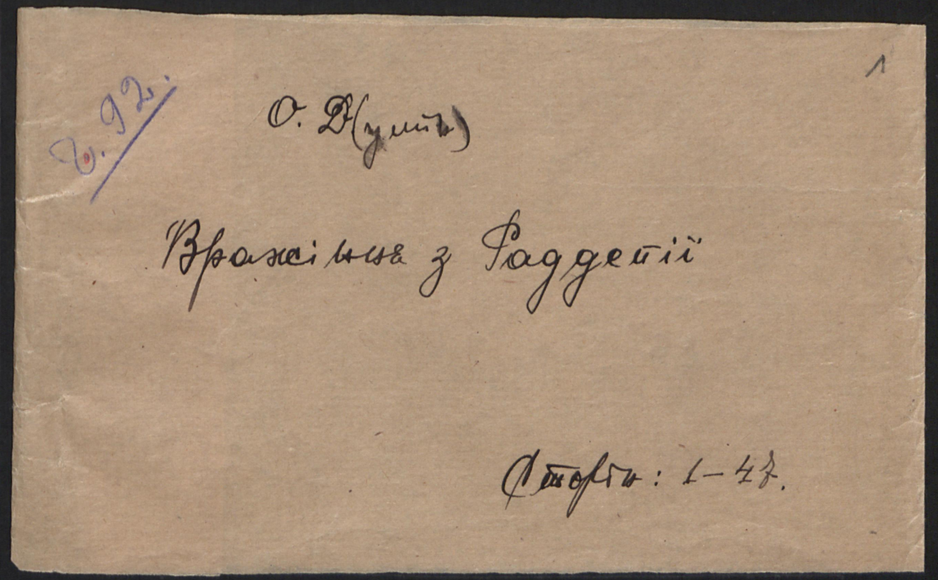

colorchecker CLASSIC

x·rite

1

Ч. 92.

О. Д(умін)

Вражіння з Фаддеції

Сторін: 1–47.

О. Д.

Враження із Раддепії[1]

На пароплаві - Через Фінляндію.

Дня 10ого жовтня 1920р я з чотирма товаришами явився до радянського представника по справам полонених в Штеттіні де остаточно полагоджено формальности відносно нашого переїзду в Росію і де повідомлено нас, що пароплав „Кіеw" на котрому ми мали виїхати відходить на другий день о четвертій годині по полудні із штеттінської пристані.

Около години першої по полудні на другий день т.є 11ого жовтня були ми вже на пристані. Біля пароплава вже метушилося як на базарі, зі всіх сторін прибували полонені несучи зі собою, звичайно в мішках або малих ящиках свої скромні доробітки. Много із ~~полонених~~ них, ~~котрі~~ поженилося вже в полоні і тепер вертали домів з жінками та дітьми тому ~~не диво, що~~ ся товпа була дещо більше різноманітною чим инші того рода транспорти.

„Кіеw" з котрим ми тепер познакомилися ближче, зовсім не представлявся так імпозантно як се ми собі раньше уявляли, його розміри не переходили розмірів звичайних річних пароплавів і певно передтим роля його мусіла бути далеко скромніша, аж тепер коли Німеччина майже дві третини своїх кораблів мусіла віддати антанті „Кіеw" призначено для плавання по балтійському морю.

До пристані прибували полонені

[1] Раддепія - Совдепія

В разрѣшенія из Рогачева

Групами по двайцять - трийцять чоловік, по більшій части з червоними прапорами, на яких видніли різні комуністичні кличі. Хотяй деякі групи прибули й без прапорів але у всіх на грудях пишалися червоні китиці, стяжки й пятираменні большевицькі звізди. Спочатку дивним мені показалося, що ніде не чути було в так великому гурті ні звука української мови, тільки пізніще довідавсь, що сей транспорт призначений виключно для полонених із N табора для полонених, котрі дісталися в полон ще в 1915р. - жителів північних російських губерній. Українці мали їхати слідуючим транспортом.

Около четвертої години по полудні явився на пристані радянський представник по справам полонених та капітан корабля і началося в сажування (посадка) на пароплав. За годину все було готове, роздався оглушаючий, протяжний свист корабельної сирени і „Кієв" рушив в далеку путь, уносячи на собі від берегів Німеччини дві тисячі людий, котрим через кілька літ німецька земля була мачухою, хотяй з другого боку й правдивою школою життя. Треба було бачити яка радість сяла на огорілих педекуди збіджених лицях з якою радостію вони посилали останній привіт остаючим в пристані німецьким робітникам (~~[illegible]~~) і морякам, - все всій хвилі було забуте і голод і холод і инші благодати таборів німецьких.

Сонце клонилося до землі, з моря потягав легкий вітер а на покладі розлягалися звуки „Інтернаціоналу", звуки пролетарського гимну, котрий сим бідолахам обіцював земний рай, про котрий

Г з транспортом Російських Полонених,

вони стільки мріяли а від котрого їх ділило всего кілька днів. Та чи много з них (~~зас~~) знайшли сподіване? ....

Мені цікаво було поговорити зі сими людьми, котрі так явно маніфестували свої симпатії для „пролетарської революції", котрої вони не бачили і не могли її оцінити але певно про неї много чули.

В часі дороги морем, котра тревала п'ять днів мені приходилося нераз говорити із декотрими із полонених про революцію і положення в Росії, я переконався однак, що вони дуже мало знали правди про се, що діється в їхній батьківщині і дуже мало вірили відомостям, котрі інформували про хаотичні та оплакані відносини в Раддепії. Много із них уважали сї відомости прямо за капіталістичну провокацію і видумки контрреволюції, котрі мали на меті їх обдурити. Многі із них були комуністами ~~виняток становили старші віком, сї однак потішали себе, що дасть Бог всьо будет харашо".~~

Чи можна однак було дивуватися сьому засліпленю а радше дитинячій наївности людий, котрі стільки пережили, стільки натерпілися і котрих большовицькі агітатори по таборах вже від року „підготовляли" до повороту в Росію, тим більше що були се люди переважно не грамотні. Треба згадати також, що таборові комітети, котрі були всеціло в руках комуністів відправляли домів тільких тих полонених за котрими не завважувалося в таборі ніякого контрреволюційного вчинку. Тільки два чи три

поворотів (репатріянтів)

рази в часі морської подорожі, довелося мені почути кількох скептиків, котрі хотяй з червоними китицями на грудях, не особливо хотіли вірити обіцянкам комуністів, що вони повертають в обітовану землю, але сї були осторожні в балачках і на щирість тяжко їх було визвати. Пізніще певно не пожаліли сего, бо як мені в Петрограді розказувано з попередного транспорту, петроградська чрезвичайка розстріляла шістнайцять полонених, котрі більш відкрито висказували свої думки про порядки в Росії. Їх заденунціювали їх-же товариші комуністи. Взагалі відніс я вражіння, що полонені в розмовах про Росію та большовиків були осторожні і „благоразумно" мовчали.

В громаді полонених, котра під оглядом інтелектуальним представляла менше або більше одноманітну масу, впадала в очи група із шести чи семи людий, прилично одітих, котрі весь час морської подорожі держалися осторонь від решти полонених. Се були комісарі із большовицьких частин розбитих літом 920 р. під Варшавою, котрі перейшли на німецьку територію де їх інтерновано. Доперва в той день в котрому ми висїли на фінляндську територію удалося менї почути в більшому гурті полонених одного з них, котрий розповідав їм про бої під Варшавою і про свою геройську втечу із німецького табору. З одним зі сих комісарів я пізніще стрінувся в Харкові, він однак розказав мені історію в зовсім иншому світлі іменно: вони були

1/ ні менше ні більше як.

2/ ~~[illegible]~~ і щиро вірили в се, що вони вертають в обітовану землю, в новий світ де не має бідних ні богатих, ~~щасливих і нещасних~~, панів ні рабів. ~~де царем є труд~~ в царство труда і свободи. І більшість з них вірила в се ~~що чули по таборах від большовицьких абітаторів~~ що їм обіцювали ~~боль~~ большовицькі абітатори по таборах вірили сліпо ~~як~~ і безкритично як тільки може вірити „русскій мужик".

вправді інтерновані в німецькому таборі, але не втікли але тільки Німці на прохання большовицького представника в Берліні потайно їх випустили на волю. В Берліні, куди помогли їм приїхати також Німці одержали фальшиві документи і в сей спосіб вернули в Росію.

На пятий день від хвилі виїзду зі Шеттіна рано около семої години на обрію зарисувалися береги Фінляндії а біля десятої ми були вже в малому фінляндському порті „Björkö", де транспорт висаджено на беріг. Ще з пароплава побачили ми фінляндських жовнірів, котрі стояли в сьому місці де мав причалити „Kiew" і сейчас по нашому виході з пароплава вони окружили весь транспорт і перевели до поблизької залізниці.

Фінляндські жовніри, котрі нас проводили до залізниці в німецьких одностроях і шоломах, робили симпатичне вражіння як взагалі все з чим мені через кілька годин побуту в Фінляндії прийшлося стрічати. Найбільше безперечно не тільки на мені але і на всіх спутників, зробила вражіння фінляндська залізниця, всі вагони немов нові з гарними написами, сміло могли порівнятися що до чистоти з німецькими.

Нас посадили в листенькі вантажні (товарні) вагони, в кождому з них стояли в кілька рядів деревляні лавки до сидження з (п) поруччям а також залізна піч а побіч кождої печі лежав оберемок дрібно порубаних дров.

Перони стаций поуз котрих ми проїзжали світили чистотою. Мені прийшли на думку порядки на українських залізницях, котрим я мав нагоду придивитися в 1917–1919 роках. А на котрих все було так відмінне, так ріжне, з глубоким пятном російських безпорядків, (~~як~~ ~~як~~) котре як страшне прокляття унаслідила по російській імперії Україна.

Я з товаришами і одною групою полонених в сорок чоловік – жителями Ярославської губернії помістилися ~~в другому вагоні від льокомотиви~~. Потяг летів бистро (і) не зупиняючись на ніякій стації. Малося враження, що Фінляндці хотять чим скоріше позбутися гостий з червоними прапорами і червоними китицями на грудях, котрі однак на фінляндській території – треба їм віддати справедливість – поводилися зовсім поправно.

По три годинній їзді залізницею потяг спинився на кілька мінут ~~[на одній малій стації; була се остання фінляндська стація звідкіля до границі було не більше три чотири кільометри]~~

За кілька мінут потяг зупинився на парусот кроків перед фінляндсько-російським кордоном, все кинулося висідати з вагонів.

Мітінґ - В Петрограді.

Під кордоном ~~всі~~ поронені повисідали з вагонів і група за групою з розвиненими прапорами рушив транспорт по залізничному насипі на котрому були зірвані шини, до малої річки, котра в свому місці ділить Фінляндію від Росію. На граничній річці міст був також знищений, що хвиля стрічалося ~~з ремонтом~~ сліди не так давніх ще боїв між Фінляндцями і большовиками, котрі хотіли і Фінляндію ушасливити своїми порядками і комуною, але стрінулися з належним відпором сего хоть малого по числу але сильного своїм патріотизмом народа.

Гусаком перейшли ми по провізоричній кладці на другий бік річки, на березі котрої, кілька кроків від кладки, стояв пограничний стійковий червоноармієць з виду Татарин в довгій, сірій, обдертій шинелі в заболочених ходаках (лаптях) на ногах, що в порівнаню з фінляндськими граничними жовнірами в чистому однострою становило незвичайно різкий контраст.

На широкому майдані на середині котрого стояла заздалегідь вже приготована трибуна куди приведено цілий транспорт, комісар частини, що стояла в сім місці як охорона кордону, привитав репатріянтів промовою. Як можна було сподіватися промова була в роді тих демагогічних промов які в Росії ~~в часі~~ революції в перших днях особливо можна було почути не один раз. Промовець як звичайно нападав на капіталістів, буржуазія, демок-

одному вагоні де завязалася досить оживлена розмова ~~про~~ ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ ~~відносини в Росії та Фінляндії~~ ~~однак~~ ~~[illegible]~~ більше осторожна чим на роході про дотеперішні враження ~~на~~ ~~[illegible]~~ в Фінляндії, котра ~~всіх~~ ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ своїми порядками всіх мило здивувала.

на останній стації фінляндській, звідкіля до ~~[illegible]~~ кордону було два-три кільометри. По кількох минутах потяг знова рушив — ми наближалися до фінляндсько-російського кордону.

ратію: все по його думці треба було знищити, розбити в пух і прах а збудувати нове життя на основах комунізму.

— Ви вертаєте в нову вітчину, котра визволилася вже з капіталістичного ярма яке ще цілий світ двигає на собі — говорив промовець. Ви вертаєте в країну де не має рабів ні панів, всі ми тепер рівні."

Певно не один сірома благословив в душі хвилю в котрій він переступив кордон, котрий розділяє старий світ від нового, де його очікує вільне і щасливе життя. Та не одному скоро прийшлося, скоріше як він думав... розгарувати.

По сьому бесідникови промовляв другий повторяючи майже се все, що говорив комісар. Третий з ряду бесідник, рижий, широкоплечий тип російського салдата, ~~він~~ балакав з вервою, повторяючи по кілька разів попереду сказане, кидався на трибуні, затискав кулаки і звертаючись кілька разів в сторону спокійної Фінляндії грозив їй ... здоровенними пястуками.

Промова тягнулася в нескінченість, оратор котрий знайшов таку гарну нагоду похвастатися своїм гласом і знанями, балакав без відпуску вже півтора години, так що комісар мусів два чи три рази прохати його кінчити промову.

Холодний вітер пробирав не особливо добре одітих і голодних слухачів, котрі рад не рад мусіли слухати промовця, хотяй на їх лицях легко можна було вичитати в тому і обоятність з якою вони слухали останнього бесідника.

Промова скінчилася. Цілий транспорт без задержування попереднього поділу на групи рушив до недалеко(х) ожидаючих нас вагонів. Перед всіданням в потяг заявив нам якийсь „товариш", що вагони в котрих ми маємо від'їхати заничищені а тому, що в радянській республиці - як казав - кождий мусить працювати, то і ми мусимо собі самі їх вичистити.

Ми підійшли ближче до товарних вагонів, в кождому з них лежало повно гною, який треба було викинути не маючи до сего ніякого знаряддя. Про печі, дрова та лавки до сидження й не згадувати. Тепер пасажири кождого вагону кинулися шукати дрючків, дощинок, кусків бляхи і сим „струментом" вдалося нам по більше як годинній праці привести вагон до можливого стану. Ми посідали на долівку і терпеливо ждали на паровоз, котрий прибув по яких двох годинах і потяг рушив в напрямі Петрограда.

Залізна дорога до Петрограда вела весь майже час лісом, в котрому що хвиля сгрі-

чалися дачі[1]. Всі вони тепер світили пустками, поломлені біля їх паркани, повибивані вікна і двері робили дуже прикре враження.

Перед заходом сонця замаячіли на обрію комини петроградських фабрик – ми доїздали до колишньої столиці Росії, до славного вікна в Європу через котре тепер немного вливалося світла в країну, котра його так много ще потрібує.

Вже давно стемніло, коли потяг зупинився на останній залізничій стації перед Петроградом. В вагонах як і на стації було темно а до сего холод, і цілоденна голодівка відібрали до решти пасажирам – полоненим настрій. В Петрограді як було обіцяно на кордоні для нашого транспорту мали приготовити вечеру про котру тепер було найбільше балачок. Потяг стояв вже на стації більше двох годин, холод докучав нам чим раз більше і щоб погрітися треба було бігати вздовж вагонів. В кінці підійшов до стелона[2] залізнодорожник, до котрого ми звернулися з запитом коли відійде потяг дальше. – Не знаю – була відповідь до котрої ~~в Радянії прийшлося опісля не раз стрінути. Відповідь не знаю (дуже)~~ Ви одержите на залізнодорожній стації, в лицькій міліції на почті ще частіше в радянських поважних установах, так що в кінці Ви зі сим звикаєте ~~і приходите до переконання що тому дійсно мало, що хто знає.~~

1) Доми для літників 2) Праспорт, звичайно військовий.

Около години десятої в ночі потяг рушив, за кілька мінут ми були на стації в Петрограді де нам справді видали вечеру і де ми переночували.

Рано дня 16 ого жовтня ~~я зі своїми товаришами~~ зайшли ми до якоїсь канцелярії таки на стації де ~~нас~~ думали засягнути інформацій що до проїзду на Україну, бо дальше їхати із транспортом полонених, котрий відправлявся до Москви (~~де не було доцільне~~) тим більше, що з Петрограда могли ми через Смоленськ проїхати прямо до Київа. В канцелярії нам зразу ~~заявили~~ прибіжно, що ми поїдемо через Москву в Харків особовим потягом і вже ~~готовились~~ відповідні документи, коли явився в канцелярію ~~якийсь~~ управляючий Комісар, ~~котрий~~ сей ~~заявив~~ сказав нам знова, що ми мусимо зголосити свій приїзд ~~Ті~~ на вулиці Комісарській під 16 числом 3, що се була за установа нам не сказано. ~~Ми вийшли з канцелярії і направилися до виходу але ту здержав нас стійковий червоноармієць і зажадав від нас пропуску, треба було вернутися в канцелярію. По довгому ожиданю пропуск видано нам пропуск з котрим ми вийшли на вулицю і пустилися шукати вказаної установи.~~

~~По довгому шуканю знайшли ми Комісарську вулицю і № число, та на превелике наше здивовання довідались, що се петроградська чрезвичайка — значиться не аби яка несподіванка.~~ V 5

В чрезвичайці куди зайшло двох із товаришів, нашої справи т. є прохання пропусти

кожний новоприбуваючий в Редепію мусить привикати
і з нею скоро освоїтися, бо з такою відповідью можна
найчастіше стрінутися навіть в найбільш відпо-
товарних большовицьких установах

нас на Україну не полагоджено. Предсідатель „чеки" — матрос, котрому виделеговані товариші старалися вияснити (?) чого ми сюди прийшли не міг нічо зрозуміти і в кінці заявив, що ми, яко бувші австрийські підданні повинні удатися з нашим проханням до „Комітету закордонної агітації", котрий міститься в бувшій австро-угорській амбасаді.

В згаданому комітеті було кілька секцій як мадярська, чеська, польська не було тільки української секції. Нас направлено до секції мадярської де нас принято досить прихильно. Там одержали ми мешкані, дві великі кімнати, нетоплені вправді але в цілому Петрограді нігде не топилося по установах бо дров не було. Харчі одержували ми із кухні червоноармеців, котрі охороняли будинок комітету. Були се переважно мадяри та Румуни.

Вечером до нашого мешкання зайшло двох мадярських комуністів-жидів і начали нас допитувати про ціль нашої подорожі на Україну, наші погляди партійні і до теперішню діяльність. Вони пропонували нам оставатися в Петрограді а коли їм сказали, що ми маємо намір їхати тільки на Україну, вони стали не дуже ввічливо давати нам до зрозуміння, що нас на Україну не пустять, бо Українці мовляв дуже непевний елемент, контрреволюційний, назадницький, котрий радянському урядови Росії справляє много клопоту і по сим причинам ми мусимо оста-

було для нас безцільним

хотіли видати нам

3 де полагодять також нашу справу.
4 де мали зголоситися
5 По півгодинному шуканню ми знайшли вказану нам комісаром вулицю і число дому та на превилике здивовування довідалися що се є. - - Петроградська чека 1)

1) чрезвичайка -

тися денебудь в Росії. Ми старалися їм розяснити наше положення іменно, що працювати ми будем користно тільки там де значно відносини й де нас розуміють, а в Росії при незнанню російської мови а головно відносин ~~є виключене~~. По їх мінах однак видно було, що ми їх не дуже переконували і вони все обстоювали свою думку, що ми мусимо оставатися в Россії, хотяй й годилися на щоби ми виїхали в Москву. Наші справи значиться стояли зовсім не так як ми собі того бажали, ми не могли погодитися з таким невигідним для нас рішенням але виходу всій хвилі ніякого не було.

Зі сего „тупіка" приобіцяв нас вивести доперва новий наш честь секретар польської секції згаданого комітету, котрий прирік нашу справу представити в петроградському бюрі центрального комуністичного комітету. Секретар походив з Кракова ~~як не як були ми „чолак"ами, тому на його поміч покладали ми немалі надії~~.

На другий день передполуднем нас покликано знова до канцелярії мадярської секції, де завідуючий секцією в присутності ще кількох мадярських комуністів начали нас знова допитувати про ціль нашої подорожі а по довшій розмові заявили нам, що навіть в Москву нас не пустять і що ми мусимо остатися в Петрограді.

Ми не старалися дуже опонувати бо цілу надію покладали на „чолак'а, котрий

✓ Куди ми сейчас і направимся.

врочисто обіцяв нам поміч в справі виїзду на Україну.

По полудні не маючи нічо лучшого до роботи порозходились ми оглядати город. Ще в перший день приїзду мали ми змогу оглянути кілька вулиць в Петрограді, котрий на загал під теперішню хвилю робив неприємне враження. Нечищені від довгого часу вулиці, облетілі з тинку по більшій части пусті будинки, котрих брудні вікна немов мертвецькі широко розкриті очі глядили на виснажених голодом прохожих - доповняють сю сумну картину.

Петроград, котрий большовики величають авангардом пролетарської революції в роках 1919 і 920 роках був без сумніву одним з найбільш голодуючих городів Росії головно сій обставині, що всякі комуністичні експерименти большовики переводили найперше завсіди в Петрограді. Се було також безпосередною причиною, що город страшно опустів і тепер в ньому остався може десята часть мешканців, коли брати під увагу число населення перед революцією.

Большовики як звісно знесли свобідну торговлю, позачиняли магазини і крамниці їх місце в других городах (з винятком Петрограда) заняли базари з котрими большовики довго таки воювали в кінці змушені були їх оставити. В Петрограді не згадуючи вже магазинів і крамниць навіть на базари ніякі не дозволено. і тому для новоприбуваючих в Петроград гроші не представляють ніякої вартости бо за їх не можна нічде купити. з винятком звітів та домовин, зі сими пред-

ми працювати незможемо.

і здаєся що тільки завдяки ~~тому~~ rodactwy" занявся досить щиро нашою справою."

метами є дуже много мабазинів і вони однакові свобідно торгують.

Населення, котре становлять в більшій части військові частини, радянські служачі в число котрих входить все що працює в радянських установах, фабриках або просто „состоить в списках" и тільки, а таких найбільше — одержує скупий пайок, котрий на життя рішуче не вистарчає. Міхові зарадержуся в сей спосіб, що решту харчів до купує ся „с под полы"[1]. Звичайно харчів докуповавані від спекулянтів, коштують величезні суми на що можуть собі позволити тільки такі в котрих є на се средства иньші голодують.

З фабричних робітників тільки декотрі остались при праці на своїх місцях, більшість з них позаймали масні посади по ріжних ревкомах, ісполкомах, ~~(совнарсоз)~~ ревтрибуналах, чрезвичайках і т. д.

~~З товаришом С. з котрим~~ я ~~виправився~~ вибрались ми ~~оглядати Петроград, пройшовши літейний проспект~~ опинися на Невському, котрий колись в Росії уходив мало що не за восьме чудо світа тепер Невський проспект не робить власнево ніякого враження. Довжечна та широка вулиця, характеристичні російські доми дуже часто з зеленими кришами, пусті виставові вікна, хідники з глибокими ямами та трамвайні шини по котрих від часу до часу пробіжить поломаний, оболочений вагон повний червоноармейців се панорама теперішнього Невського.

1) Потайком, від спекулянтів

По дорозі стрінули ми кілька церков та памятників, зразу постановили про їх запитати прохожих але їх люді, закурені лиця не зраджували особливої охоти до балачок. Так само як всі инші магазини були закриті і книгарні де можнаби було купити „Провідник по Петрограді" тому мусіли ми вдоволитися написами на памятниках, котрі дещо таки нам об'ясняли.

З Невського проспекту звернули ми в ряд менших вулиць, котрі ще більше ~~місцями~~ ~~представляли ще більше~~ невідрадний стан в якому тепер знайшовся Петроград ~~горід~~, ~~котрий~~ як би за страшне прокляття тисячів і десяток десяч наших козаків, котрих кости послужили фундаментом, цереві-Катові воздвигнути на непроходимих болотах свою столицю.

На Українця, котрий случайно опинився в Петрограді на вид сеї нужди, горя та ~~в кінці~~ на вид памятників царів, і зоотвертих доборів, відчуває побіч пригноблення якесь внутрішне вдоволення.

Таке принаймнеше відчули ми з товаришом з котрим оглядаючи Петроград, з котрим ~~дітилися своїми~~ враженнями і би найменше не була се радість із чужої нужди та горя а радше було се бажання щоби се що переживає столиця, котра стільки коштувала української крови, навчило тих котрі сего треба не тільки любити своє але і шанувати чуже.

Оглянути Петроград я вибрався я з тов. С. Найперше
Пройшли ми по лїтейному проспектї і

Вечером вернули ми на кватиру, де вже застали секретаря польської секції, котрий сказав нам що завтра перед полуднем треба нам в нашій справі явитися в бюрі центр. комітету комуністичної партії, котре міститься в Смольному інституті.

Два другий день перед полуднем явились ми в бюро де перший раз заповнили т.з. „анкети"[1] (таких анкет прийшлося потім виповнити не один десяток) - й де нас також випитано про цілі нашої подорожі. Завідуючий бюра віднісся до нас як найприхильніще не тільки видано нам сейчас подорожні документи але також на дорогу харчі, котрі (складалися) одержують тільки комуністи звичайно т.з. відвічальні робітники. Харчами ми були дуже вдоволені бо одержали кромі хліба, чаю, цукру і махорки досить значну скількість масла, швайцарського сира, рибячої ікри (кавяр) і по дві пушки сардинків.

По одержаню харчів ми вернули ~~на кватиру~~ в мадярську секцію де ~~показали~~ представили ~~мадярам~~ свої документи з ЦК.К.П. Треба було бачити злобу якої не могли скрити наші дотеперішні опікуни на вид наших паперів, котрі мовчки віддав нам президатель секції.

Ще того самого дня по полудні началася наша бічанина по бюрах пропусків, посадочних комісіях і командах, котрих печатки скоро документи подорожі зроби-

1) родовід, націонал

не рішимися на се бо

унакладнювали

Українець, котрий случайно ---- на вид золотоверхих соборів, царських памятників а побіч того найбільшої нужди і терпінь відчуває побіч пригноблення якесь внутрішнє вдоволення.

били вправді пестрими але як так пригідними для їзди по залізній дорозі. Тогож дня о девятій годині виїхали ми в Москву.

3. В пасажирському вагоні - Москва.

В вагоні в котрому мали ми проїхати в Москву подібно як у всіх инших вагонах в ночі не світилося, пасажири на омацки пхалися вперід, вишукували місця та розкладали свої клунки. Вікна в вагонах були забиті тонкими дощочками т. з. фанерою тільки в декотрих вікнах були маленькі шибки величини долоні, тому і в день в вагоні не було надміру світла. Одинокою вигодою було се, що побіч лавок до сидження в кождому вагоні є ще лавки для стання.

Пасажири поволи наповняли вагон, пішли балачки на злобу дня, найбільше говорено про брак харчів, дорожнечу та спекуляцію. Декотрі із пасажирів зовсім отверто нарікали на комуну, комісарів, жидів, що нас не мало здивувало.

Від часу до часу проходив по вагонах контроль, старший кондуктор, котрий провіряв білети і агент залізнодорожної чрезвичайки чей провіряв документи і клунки пасажирів. По залізницях в сьому часі було заборонено що небудь з харчів перевозити чекісти тому реквірували муку, цукор (на сьому робили гарні інтереси) а до сего пасажира, котрий був власником сих „заборонених річий" арештували.

Се зарядження мало на меті боротися зі спекуляцією але звичайно була

се боротьба з віпраками, бо спекулянти на більшу скалю, котрі могли перекупити контроль, свобідно перевозили все що їм вздумалось, терпіли від сего заряження тільки міські робітники та незаможна інтелігенція, котрі купували харчі по селах, звичайно в меншій скількости, і не мали змоги перекупляти контрольорів. Так практикується між Москвою і Петроградом так між Харковом і Москвою так по цілій Україні, так і по цілій Россії і люди зі сим зжилися, привикли, і нікого се дивує се бо всюди принято девіз „хто мастить той їде".

О сім на Вкраїні не раз прийшлося мені переконати і кількох знакомих комуністів, котрі на кост занималися спекуляцією на більшу скалю розповідали мені про спекулянтські практики.

На другий день в ночі ми приїхали в Москву і думали на стації переночувати але тому, що стацію на ніч закривають, прийшлося нам піти в город пошукати нічлігу. По довгому туканню серед темноти (по вулицях не світиться) вдалося нам знайти якусь гостинницю. Ту нова перешкода, хазяїн гостинниці (освіт) заявив нам, що без посвідчення із бюра, котре завідує гостинницями він не може нас приняти на ніч. Нам знова прийшлося піти серед ночі шукати бюра до котрого дошукатися було тим трудніще що вулиці були майже пусті ~~з великим трудом удалося нам розбудити дворного в канцелярії в котрій видачей карти на гостинниці і вернули до хазяїна~~

~~Хазяїн гостинниці дав нам~~ кімнату

котрої умебльовання становив один поломаний стіл і піч в котрій топилося ще мабуть в 1917 р. Не було иншої ради як приняти й се добре заплатити та ще й подякувати за гостинність.

На другий день зявилися ми, як нам порадав секретар польської секції в Петрограді, до бюра Всеросійського Центрального Комітету Комуністичної партії. Дістатися до будинку де міститься Комітет не було легко, треба було на одній вулиці взяти пропуск, на другій скріпити його печаткою та підписом якогось комісара. і тільки тоді дежурний в Центр. Комітеті видав нам картки для входу і виходу із будинку.

На тутешні відносини по всяких установах мали ми вже нагоду придивитися в Петрограді особливо в Смольному[1] і тому зовсім не здивувала нас та маса різних „отделений" в котрих стрічалися майже виключно семицькі лиця по більшій части жіночого пола. ~~Нам прийшлося перш за все виповнити по два примірники т. з. анкет, котрі в Радстії приходилося виповняти в майже в кождій інституції~~

По виповненю анкет, котрі віддано до відповідної канцелярії, нам прийшлося ждати мало що не до ночи, що з початку перебування в Радстії виводило нас з рівноваги але пізнійше ми ~~принаймнійше~~ до сего при-

1) Смольний колись Інститут благородних дєвіц тепер містаться в ньому радянські установи.

З великим трудом вдалося нам відшукати в Київі потрібне бюро і з більшими розбудити дежурного та одержати білєт на гостинницю.

Вернувшись з білєтом ми одержали в гостинниці

вик/ли, воно було так звичайним явищем ждати в безконечність на полагодження якої небудь навіть пустячної справи як спекуляція, хабарі і инші атрибути большовицького режіму.

Вечером вже покликано нас до канцелярії де знова началися безконечні допити, в кінці начальник канцелярії заявив що доперва на другий день дасть нам остаточну відповідь, що до нашого виїзду на Україну. З розмови винесли ми враження, що наші наміри дістатися до Харкова вже тепер мало мають виглядів на реалізацію, але все ще не тратили надії. Від сего самого начальника одержали ми квіток на общежитіє до котрого ще тої самої ночі перенеслися із гостинниці.

Общежитіє, котре міститься в бувшій московській духовній семінарії, має дечого много схожого з німецькими Gewerbschaftshaüsa ми тільки в общежитію як мешкання так і харчі одержуєся без гроший, на картки, котрі видавати мають право деякі радянські установи. Кромі сих, що живуть або стало або тимчасово в общежитію в харчівні общежитія харчуєся дуже много радянських служачих та студентів, котрі живуть в городі по приватних мешканях. Як у всіх радянських харчівнях так і тут видаєся тільки обід (~~и то около~~) з тою тільки ріжницею, що тут видаєся він щойно около пятої години вечером.

В харчівні подібно як в городі порозліплювано по стінах маса оголошень, плякатів, афішів агітаційного змісту, найчастіще стрічаються барвні карикатури на буржуазію, кулаків (богатих селян) попів, генералів і т.д. все (то) се крайно наївне і неестетичне.

Дуже часто по установах стрічаєся плякати з написами „Время это - деньги", котрі ту найменше відповідають правді бо час тут як раз немає ніякої вартости. Годинами треба ждати на пропуски, підписи, печатки, білети, харчі, обіди так що виглядає немовби сі золоті слова повні змісту в Америці, Англії та взагалі в Европі ту є незотепним жартом.

О сім мав я ще раз нагоду переконатися в харчівні в котрій вже о годині четвертій по полудні збирається немало народа, всі стають в очередь" (чергу) за квітками на обід. Хвіст з "мінути на мінуту росте, около пятої години він вже кінчиться на коридорі або в сінях. Горе тому хто спізниться а хтось мусить спізнитися, сему приходиться стояти в черзі по дві або й три години на скромний обід, котрий складається із рідкої зупи і пшоняної каші. Замість каші буває часом ґеледець.

Для комісарів та взагалі для т. з. відповідальних робітників істнують осібні харчівні, котрі могли б задоволити на-

відносно

віть вибагливого гурмуя. В таких столових-харчівнях жарена птиця, тісточка, шоколяда, рибяча ікра, швайцарський сир та сардинки не є ніякими рідкостями.

На другий день пішли ми знова до Центр. Комітету де знова подібно як і попереднього дня треба було бігати за пропусками, підписами, печатками та знова виповняти по кілька примірників анкет. По довшому ожиданю нам відповіли, що сего товариша, котрий полагоджує подібні трави немає і ми мусіли відійти нізчим.

На третий день що ліпо одержали ми змогу побалакати з компетентним в сих справах комісаром, котрий подібно як і в Петрограді в мадярській секції хотів, щоб ми оставалися в Росії ~~Ми свому рішучо спротивилися і він уступив~~ Нам видано документи подорожі а навіть квітки на одержання харчових пайків на дорогу.

По харчі треба було йте в Кремль до котрого вступ є дуже трудний, треба мати знова документ, котрий скріплений кілька печатками та підписами дає право увійти в подвіря резиденції червоних царів.

Тому що того дня в котрому ми одержали дозвіл на виїзд на Україну ~~як я вже згадав~~

треба було ще вистаратися о пропуски на проїзд по залізниці, що заняло ціле пополудне тому доперва на другий день т. є 23 жовтня пішли ми в Кремль за харчами.

Около девятої години рано, ми увійшли в ворота Кремля від вулиці Махової, при вході провірено наші документи і ми одержали два білети, з них один передали стоячому на варті червоноармійцеви а другий задержали. Минувши браму опинились ми на просторому подвірю: прямо перед нами стояло кілька домів на одному з них повівав червоний прапор, праворуч нас пишалися золотоверхі церкви біля котрих було пару одноповерхових камяниць ~~[illegible]~~ ~~запиталися прохожого червоноармейця кудою нам йти, він показав на доми що стоять біля церкви. В кілька хвиль по тім ми опинилися в довгому коридорі, звідкіля нас вивів служачий до харчевого магазину. Магазин містився в закамарках, в котрих без провідника ледві буйсь добрали толку. Ту одержали ми харчі такі самі як в Петрограді.~~

Кремль котрий в моїй уяві рисувався чимсь величавим чимсь незвичайно імпозантним не зробив на мене сподіваного враження. Правда що Кремлю цілого я не бачив (~~[illegible]~~ від котрої прийшлося нам йти за харчами.

Того самого дня вечером ми вийшли на курський вокзал битком набитий салдатами, котрі пишнулися біля величезних

Він говорив, що на Україну нема чого їхати бо на Україні мовляв мало упорядковані відносини і там легко попасти в табір контрреволюції. На прикінці розмови він заявив нам [illegible], що нас призначить на відповідні посади ту такиту в Москві. Ми на се не хотіли згодитися і рішучо домагалися дозволу виїзду на Україну. Не знаю як булаб ся скінчила ціла історія коли б комісара не зайшов був случайно секретар партії, котрий по вислуханю наших бажань наказав комісарові не робити нам ніяких перешкод в виїзді на Україну

чайних самоварів.

~~Про се що нам прийшлося ще вистояти на стації в черзі за білетом не згадую точніще, бо ждання по кілька годин в черзі стає по кількох днях побуту в Гаудеції старою історією й до того не особливо приємною.~~

Вечером вийшли ми на курський вабзал[1] звідкіля мали виїхати в Харків.

На стації на котрій нам прийшлося ждати біля двох годин на потяг, тільки з трудом можна було пропхатися до білетної кат. Стація була битком набита головно червоноармійцями і мішочниками-спекулянтами, — перші тиснулися біля великих чайних самоварів, другі біля виходів на перон де перекупляли залізнодорожників і діставалися до потягу котрий що йно формірувався.

1) залізнодор. стація

До харчового магазину котрий містився в Лябіринтай-
долів в подвіжу церкви запровадив нас один чер-
воноармієць. Ту одержали такі самі харчі як в Пет-
рограді в Смольному

тільки сю його часть

IV. По дорозі на Україну - В Харкові

З невимовною радістю та вдоволенням опускали ми Москву і Московщину де нам все показалося (~~так~~) холодним, чужим і нетривітним. З напруженням ждали ми хвилі коли із вікон вагона, побачимо перші українські села... Вправді в осені не ~~цвитуть~~ мають ~~їхні~~ їх вишневих садків але їх і без сего пізнати вони і без сего звеселяють українську душу. В Московщині де на кождому кроці давалося в знаки вороже відношення большовиків до України, котрі під личиною комунізму відбудовують „єдіную і неділімую" — Україна в нашій уяві ставала ще чимсь більше дорогим, ~~та~~ ще чимсь більше рідним.

З Москви на Харків вийшов потяг битком набитий, пасажири з трудом здобували собі стоячі місця, бо місця до сидження були ~~вже~~ заняті ~~ще при посадці~~. Вагони в многому ріжнилися від сих, котрі курсують між Петроградом і Москвою, старі поломаними лавками та повибиваними вікнами, через котрі свобідно дув холодний вітер наганяючи при сьому ~~(не мало)~~ (~~стігу~~), не обіцювали пасажирам ніяких вигод. Мимо всего ми почували себе далеко гарніше чим в дорозі з Петрограда в Москву, ту їхало много Українців, котрі при здобуванню місць в вагоні всегда виступали проти Москалів „одностайним фронтом". Сі хотяй здорово (~~[illegible]~~) лаяли ненависних їм хахлів але через ними мали певного рода респект. В часі подорожі кілька разів приходило до острої виміни слів — коли так можна виразитися делікатніше —

між Українцями і Москалями. Українці однак брали все перевагу своїми дотепами та влучними відповідями, чим Москалів доводили до лютости. Москалі побиті в словному бою мовчали або грозили чекою", перед котрою убіцьовали Українців представити як контрреволюціонерів. До сего однак не дійшло; ми без пригод доїхали до столиці радянської України — Харкова.

Нічлі в Харкові одержали ми — на основі документів виданих в Москві — в одному, т. з. радянському будинку, колись першорядній гостинниці в котрій тепер кромі кількох поломаних столів та крісел не осталося нічо. Нам прийшлося переспати а радше передрімати, бо з причини холоду годі було заснути, в великій та холодній кімнаті в котрій зі столів ~~урядили ми~~ зробили собі причі бо інакше прийшлобся було спати на грудній долівці.

На другий день ми зголосилися до Галбюра, котре істнує при Центр. Комітеті комуністичної партії большовиків України (в скороченю Ц. К. К. П. (б) У) а котрого обовязком є реєстрація всіх Галичан на Україні. З галицького бюра відіслано нас до Ц. Комітету Відкіля по виповненю анкет ~~(!!!)~~ вернули ми вже на стало в розпорядження Галбюра.

Урядовці Галбюра самі Галичани, між котрими стрінув я двох чи трох знакомих, котрих доля змусила опинитися в столиці радянської України та записатися навіть в комуністич-

перед тим ніж потяг заїхав перед стацію.

в вагони много снігу

ну партію — сердечно прийняли нас і цікавилися питаннями про відносини в Європі, в Которій країні цю (нашу) по їхній думці ми (могли) перебували з якою квилею Коли почули ~~с~~ Вічним Містом ми розказували їм про все що могло їх цікавити: про ~~українське~~ життя в Швейцарії, Чехії та Німеччині про відносини в Галичині та про нашу подорож.

— Чого Ви сюди приїхали, ми за це щоб вийхати звідсіля, все відуали ми що маємо тепер на собі і при собі — говорили (~~всі, дивуючись на цій подорожі~~).

~~Емігранти тепер на Україні сказали перебарно суспільні до всього, зневірені, котрі дійсно потребують духової і фізичної підтримки~~ Скільки ці люди витерпіли перестрашили, та скільки муїми кривавою душею треба як вони говорили „рятувати ситуацію" про се приїхавши дуже много розказувати. Такі переривання, та терпіння мороки дотепер не дали картину України Коли малювати.

Далеко за Которим ми тепер вже числилися приїхало нас на вищі політкурси, котрі мали тривати за 10-14 днів в будинку Комерційної школи. Товариші зголосили на сю пропозицію ~~я~~ я ~~не~~ противився від'їздити звідсіля ~~мені~~ до якої надії України ~~висловлювати~~ ~~висловлювати~~ ~~висловлювати~~

і по допиті про цїли нашої подорожі на Україну

кові чи де не будь на провінції, [~~Я мав на думці дістатися до галицьких частин, котрі стояли тоді в Умані.~~]

В Галбюрі на се згодилися і мене відіслано до школи червоних старшин в Харкові. (~~Бурсацький спуск~~) ~~де~~ Начальником школи був ~~якийсь~~ Українець ~~Українець~~, котрий давніше служив в українській армії старшиною в одному з гайдамацьких здаєся полків та тепер відрікся від контрреволюції і став правовірним комуністом. Ряд питань заданих мені начальником школи [~~Коли я явився до него з відповідним документом~~], відносно моєї давнішої служби та моїх політичних переконань видно не задовихив його бо в принятю до школи мені [~~[illegible]~~]. ~~Звичайно~~ Причиною ~~[illegible]~~ се, що я від 917 року ~~я~~ служив в українські (наддніпрянській) армії і весь час був на большовицькому фронті. [Я вернув в Галбюро і там ~~де~~ одержав документ на виїзд в Умань до галицьких частин, котрі тоді входили в склад XIV. большовицької армії. Щоб однак туди проїхати треба було вистаратися о документи подорожі в розпрезідьчому пункті юго-западного фронту на котрі мені прийшлося ждати вісім днів і то що день від рання до одинайцятої години в ночі

Через весь час мойого побуту в Харкові я мешкав у товаришів(ми), котрих принято

української еміграції

часто як безпартійні так і „комуністи" Галичани.

і тому не диво, що Галичани на Україні се люди, котрі до всего зневірилися і махнули на все рукою або люди котрім всім пережитим знеохотилися і бажають тільки одного відпочинку духового і фізичного.

на Вищі політичні курси.

[На вищі політкурси] на котрі принимано також Галичан в числі 15% загального числа учеників представляли незвичайно пестру збиранину: побіч інтелігенців зі середною освітою було много селян та робітників котрих большовики думали приготовити на свідомих партийних (~~робітників~~) працівників.

Про користь яку виносили слухачі із викладів не приходиться много говорити вистарчить коли згадаю, що лектори, котрі викладали економію, соціольогію, історію партій і т.з. були самоуки із робітників котрі незавно самі покінчили тільки політкурси, або й того ні. Курсанти скористали тільки ся, що одержували дещо гарнійші ~~харчі~~ чим в инших радянських установах.

Начальником курсів був старий революційонер і заслужений партийний робітник, котрого начальство однак скоро скінчилося, бо Галичани курсанти оскаржили його перед комгуртком о присвоювання собі частини харчів і одежі, котрі були призначені для курсів. Переведений у начальника курсів трус потвердив обвинувачення.

Свято октябрської революції (7.XI.) застало мене ще в Харкові. В навечеріч свята відбулося урочисте зібрання комуністичного гуртка Галичан на політичних курсах. Про нічо більше не приходиться мені згадувати з біль-

відмовлено.
√ Відмови було се,

√ з чим я звичайно перед їм не скривався.

шим омерзінням і отдою як про се зібрання, котрому проводив тов. Я... один бувший сотник жандармерії І. Г. А. котрий в останніх словах накидався на все грідне, ~~на все дорогому серцю~~. Ми слухали і своїм ухам не вірили, щоб ще тепер між українською інтелігенцією знайшлися люди, котрі із за лакомства нещасного могли так далеко віратили всяке почуття моралі та ~~приличности і закликати ще й других~~. Я слідив за вражінням яке зробила ся промова на наших стрільців, котрих не мало було на зібраню гуртка, та похнюплені голови і сумовитий вираз лиця свідчив, що промова ся, проти котрої не можна було протестувати, хиба в душі важким тягаром гнітила їх нездеморалізовані душі.

Кілька днів перед від'їздом з Харкова мав я нагоду познакомитися також з провідниками української комуністичної партії т. з. укапістів, котрі тепер в більшій части перейшли в ряди російської комуністичної партії а в той час в очах правовірних большовиків уходили за контрреволюційонерів.

До комітету заходили ми з тов. кілька разів але всегда тілько вечером добре оглядаючись чи нас хто не підглядає, про се перестерігали самі укапісти. Перші і другі відвідини були при(вязані) свячені ознакомленю нас з програмою партії. На сих лекціях познакомились ми з про-

Курси сї

√ харчові пайки

відниками партії і іменно з головою його заступником і секретарем ~~П. з провідниками М та Д.~~ Вони часто скаржилися на переслідування їхньої партії і їхнього органу Червоний Прапор, котрий під сю пору большовики були закрили і партійна праця - як вони говорили - провадилася в підпілю.

Третій та останній раз в укапістів були ми на другий день після ~~анархістичного~~ анархістів мітінгу в Харкові, котрий урядили були махнівці, котрі тоді на фронті спільно воювали з червоною армією проти Вранбеля. Розмова, котра ~~звичайно~~ спочатку крутилася коло найбільш актуального предмету яким був спільний виступ Махна з большовиками ~~на фронті~~ зійшла в кінці на відносини на Україні. Укапісти дуже нападали на большовиків, котрих вони уважали гнобителями (~~та (завоя)~~) України, котрим чи тепер чи пізніше прийдеся опустити Україну коли вони не змінять своєї політики. Один з них ~~Вид (Часи) начний провідник партії укапістів~~ сказав навіть, що коли буде треба, то большовиків проти ~~їхнього~~ партія виступить зі зброєю в руках.

Часи змінилися - змінилися і укапісти, большовики однак осталися такими самими гнобителями України якими були і в 1920 році тільки ся різниця в ситуації, що тоді укапісти грозили большовикам зброєю на загальний повстанням а тепер самі (хоть не всі) за миску сочевиці продали народню справу і стали до спілки з большовицькими комісарами грабити укр. мужика.....

що українське на все що
не вірили

характерности

34

З Харкова до Ішаня

Дня 14-го падолиста всі документи були готові і я вже о годині семій вечер явився на стації пасажирська-Харків, звідкіля о годині девятій мав виїхати особовий потяг на Знаменку.

Я думав зайти в інформаційне бюро де хотів спитатися про потяг іменно: чи він дійсно відійде о годині вказаній на розкладі їзди, котрим ту довіряти не дуже можна. — Бюро однаково оказалося закритим. В тій самій ціли зайшов і до стаційного комісаріяту але ту сказали, що не відомо коли буде потяг, прийшлося піти до залізнодорожників але й сї не могли про про потяг сказати нічо певного.

Не було иншої ради як зайти в ждальню. Вона була так переповнена, що з трудом можна було протиснутися крізь двері до середини а про місце до сидження й балакати не приходилося. На всіх столах, лавках та долівці порозкладалися пасажири, з котрих не один ждав на потяг вже два-три а то й чотири дні. В ждальні особливо много було біженців, котрих в Росії та на Україні ще тепер много стрічався по всіх стаціях; сї заняли більшу половину ждальні і своїми клунками та ящиками загамували всякий прохід.

Один кут ждальні знова зареквірували „товариші матроси", там місця було дещо

більше, але туди ніхто з публики навіть червоноармейці не мали відваги жатися, бо моряки безцеремонно кождого чужого видаляли зі свойого рядна.

Більшість моряків, котрі стали дійсною плябою большовицьких залізниць занимаєся спекуляцією. На спекуляцію вибираються вони гуртами по 15-20 люда, всегда узброєні і дружно виступають проти всяких проб большовицьких залізничих властий перешкодити їм спекулювати. Случалося нераз, що між червоноармійцями, котрі хотіли котрого небудь з них за буянство заарештувати звичайно по приказу станційних властий доходило до формальних боїв. Таким поведенням та нахабностью моряки здобули собі опінію завадіяк з котрими не варта зачіпатися і залізнодорожні власти дивляться через пальці на їхню самоволю, котра особливо цивільним пасажирам дається порядно в знаки.

Ждальня тим часом наповнялася що раз то новими пасажирами, котрі хоть з великим трудом втискалися до середини збільшуючи й так вже немозливий стиск і гнету.

Могучий гамір, сміх та плач дітий мішалися з накликами, лайкою та проклонами моряків та червоноармей-

ців. Все це зливалося в шум неснов величезного дня. Над сим усім (~~уносився~~) уносилися густі хмари махорочного диму, зі соток папіросів, котрий й так тяжкий воздух робив ще тяжким.

Щоби чим небудь забити час, бо розмова з одним політруком в такій атмосфері не клеїлася я занявся студією плякатів, оголошень та карикатур, котрими була обліплена ціла ждальня.

Були між ними ріжні розпорядження рядянських властий що до шекуляції з котрих — як я переконався — моряки, (що) собі що найменше ктили, були приписи що до роховування чистоти по залізнодор. станціями, на котрі ніхто й уваги не звертав і много инших наказів, порад і закликів, які були і осталися пустими звуками.

Найбільше однак зі всего зацікавила мене в сій хвилі історога перед тифом.

— Тиф — писалося в сій відозві — переноситься через воші, проте треба їх нищити. Після слідувало поучення як їх поздуватися тоже: що тижня зміняти біля, ходити до парні, митися милом та не стикатися з ним у кого є воші, над сим були поміщені відповідні ілюстрації.

Дійсно ніколи ся відозва, котру я вже нераз (-3-)
перед тим читав не показалася мені так гумористичною як в сій хвилі і всьому місці де кількасот людий збитих щільно один біля другого творили немов один конгломерат по котрому вони з під одної стіни без великих трудів перемандрували в протягу години під другу під вікна під могли другою стіну а не перелізти зі сусіда на сусіда. Ще смішнійшими виглядали сі накази про зміну біля, парню та мило, коли було глянути на обдертих, брудних і нехарних червоноармейців в драних шинелях, гімнастьорках засмалених або фуфайках з котрих рідко який ми назвати себе щасливим пасідачем пари біля. Про мило так само з них тільки згадки остались. Все те було б було похоже на фарсу коли б не було трагедією.

Около десятої години політрук пішов до інформаційного бюра довідатися про потяг і вернув з відомостью, що потяг буде до перва ..... на другий день в полудні. Нічого робити, треба було ждати ще яких дванайцять годин.

Цілий слідуючий хотяй потяга не було але що хвиля хто небудь приносив вістку, що потяг „формируєтьcя" на х шинах то на у шинах або що вже сформірований і незадовго підїде до стації. Се все оказувалося однак байками про потяг ані слиху ані диху.

Хто однак хоче їздити не було большовицькими залізницями мусить й до сего привикати так само як до холодних вагонів, вошей бруду і инших „приємних" річий.

Вечером того дня прибув на стацію потяг котрий всіх незвичайно зацікавив та здивував своїм „шиком". Десять новеньких вагонів сальонових з вікон котрих лилися потоки електричного

світла очей як на теперішній час в Родені, (~~ще~~ що найменше - дев'ятирічну. Се був потяг пасажирський, котрий в товаристві цілої низки конвоїрів та моряків як личної охорони проїжджав в Донбас [1]. В потягу - ото розказував один залізнодорожник - побіч пасажирських вагонів був також офіцерський їдальний вагон, вагон-ресторан та вагон з кухнею (банею).

Хто був той, що ~~пригощував~~ балакав з червоноармійцями на пункті (~~вокзалі~~ ~~був тут~~ не один ~~цікавий~~ дивак і пройдисвіт) про ~~поїзд~~ ~~та~~ ~~моряків~~ Совбурів [2].

Хаїтяк (котрим я мав їхати) на знаменну ~~дату~~ ~~перед~~ На другий день ~~після~~ о сьомій ранку ~~підїжджав~~ на перон. Всі лучші вагони були вже заняті моряками. Публіка випускала з пасажирських вагонів до до своїх моряків ніхто не впускали.

Як більша часть пасажирів з пакунками ~~вихопилися~~ розбитими дістався до середнього вагона, в котрому ~~хати~~ перебували червоноармійці - Ранені з великої Київської України.

На другій чи третій станції за Харковом хтось прийшов відтам, що ліня станції Боромлівка (перед Полтавою) поламана партизанами. Між червоноармійцями ~~цілий~~ ~~настав~~ переполох ще до оповідання, один хапався за ~~ніс~~, другий по карманах шукав набій ~~аби~~ мати за рушницю, котрої ~~ніхто~~ з них ~~не~~ ~~мали~~ ~~ніхто~~ ~~не~~ мали. Все замішання ~~настало~~ в один, то знов ~~ніхто~~ ~~не~~ ~~знав~~ ~~що~~ ~~робити~~

а котрого він сам був свідком (5-)

— „Партизани — оповідав він — розібрали залізничий тор і зупинили потяг, червоноармейців — Росіян і комуністів повисаджували із вагонів і всіх сейчас порострілювали а червоноармейців Українців, котрі могли виказатися що їх змобілізовано силою так само як і цивільної публики не чіпляли" —

Се здачі було причиною, що червоноармейці Українці, котрі були в вагоні не зраджували особливого занепокоєння відомостію про партизанів.

Перед ст. Боярківкою червоноармейці поставали з набитими рушницями в вікнах і з напруженням слідили за кождим ~~лісом~~ горбком ровом, кущем або якою небудь чорною точкою, котра показалася на занесеному снігом степу.

Довкруги однак все було спокійно, ми доїхали до згаданої стації без ніяких пригод але вже цілу дальшу дорогу ~~до Бо~~ червоноармейці не могли успокоїтися та все були на сторожі перед евентуальним нападом.

Вечером приїхали ми до Полтави звідкіля потяг відійшов що й то на другий день рано бо в ночі, тому що місцеві селяни зривали часто залізничі шини небезпечно було їхати.

До стації Знаменки, звідкіля на Бірзулу ходили тільки товарні потяги причинилося знова ждати дві доби.

Хоть порядки на харківській стації були нисше критики то на ст. Знаменка вони були прямо горендальні, на долівці як в одній так другій ждальні лежало повно хорих на тиф про котрих ніхто не турбувався і смерть хиба мелосердилась над ними та увільняла їх від земних тертінь. Так ги-

нули по глухих стаціях робітники і селяни фа- (6-)
дянських республик, котрим стільки большовики
наобіцяли, котрих стільки навеличалися як
героїв і оборонців пролетарської революції перед
перед буржуазією.

Подорож зі Знаменки до Ішаня, котра
тревала девять днів і котру прийшлося відбути
в товарних вагонах серед строгих морозів,
в товаристві хорих на тиф і голодом зморених людських тіней належить до сих хвиль
в житю, про котрі всегда споминаєся з певним жахом і омерзінням.

З цієї душі благословив я хвилю в котрій
осягнув ціль своєї подорожі, коли станув в історичному Ішані, в котрому мав зголоситися
до Інфаструкту XIV армії де мене мали приняти в одну з галицьких частин.

VI.) В галицькій школі червоних старшин ~~[illegible]~~ (-1-)

По дванайцяти днях подорожі радянськими залізницями, на котрих найгарніше можна придивитися та оцінити большовицькі порядки, я прибув в Умань де під той час стояв Галполк (галицький полк) і „Галицька школа червоних старшин".

Галполк приміщено в старих, розбитих казармах за городом, а школу в т. з. Софієвці в будинках гр. Потоцького, до котрого сей хутір давніше належав. Як Галполк так і школа були останками „Галицької Армії, котрі залишилися у большовиків" і під той час т. є при кінці 1920 р. числили небільше як три тисячі стрільців разом зі старшинами. Згодом, особливо Галполк смалів до дуже много стрільців подезертирувало, одні пішли по „хаджаях" на роботи а другі вступали в партизанські отряди. В маю 1921 р в полку остало ся небільше як пятьсот люда з котрих сформовано курінь, котрий літом того ж року перенесено до Скопи.

Школа червоних старшин до котрої я рішив вступити, істнувала ще недовго яких дві три неділі і була ще ніби в стадії сформовання, котре тревала більше трох місяців. Тай зовсім не було чому дивуватися, коли більшість большовицьких частин знаходиться ще й тепер „в стадії вічного сформовання" як виразився Павлов головний інспектор воєнно-учебних заведений". Хотяй курсантів, котрих в сей час було около 180 поділено на чети і розділено по клясам, наука відбувалася дуже нерегулярно головно з тої причини, що бракувало інструкторів та учителів.

Між курсантами не було [illegible] Наддніпрянців так само командний склад як і більшість учителів були самі Галичани з винятком начальника школи ген. Сокири-Яхонтова його заступника Вигівського та комісара школи (військома - воєнкома) Кінковського, здається Буковинського жида. Головним лікарем школи прис-

(-2-)
начено відомого укр. Композитора др. Я. Лопатинського.

Хотяй в Ізмаїл я прибув ще перед полуднем 28 падолиста але тому, що в Упраформи[1] XIV армії прийшлося ждати ціле по полудне на документи в школу я зголосився що йно вечером того ж дня.

В канцеляріях вже не було нікого і я явився до дижурного, де случайно стрінув і військома школи Пінковського. Сей переглянув документи і обіцяв мені на другий день дати відповідь відносно мойого принятя і призначення в школі. Справа приймання інструкторів та учителів залежала майже виключно від начальника школи, котрий міг приняти й без документів Упраформу а міг не приняти мимо документів всі установи.

Комісар, середнього росту, худий о семицьких рисах мущина, зробив на мене досить симпатичне враження. Моя подорож його дуже зацікавила, він розпитував про відносини за кордоном, про комуністичний рух в Чехії, Німеччині і т. д., що його як комуніста все ж більше цікавило.

Нашій розмові прислухувалася много курсантів, котрих що хвилі прибувало коли довідалися, що із за кордону приїхав „якийсь товариш". Курсанти, котрі також вмішалися в розмову найбільше цікавилися українською бригадою в Чехії та відносинами в Галичині. Лишо сильного умучення, що зовсім зрозуміле по так вигідній подорожі як в зими по большовицьких залізницях я мусів більше трох годин розповідати то про одно та про друге хотяй в мене не було до сего ні охоти ні настрою.

Про українське життя, яким всі найбільше цікавилися треба було розказувати та як то кажуть недоказувати, перше, що через весь час [illegible]

1) Управление формирования т. є. військова інституція котра має організувати (формувати) нові частини.

оповіданням прислухався Комісар а друге що між Курсантами були також новоупечені комуніст, котрі вже присвоїли собі декотрі комуністичні кличі і пописувалися ними перед авдіторією, нападаючи на уряд З.О.У.Н.Р. та на старшин Г.А.

Більшість однаково слухачів - курсантів зовсім не зважаючи на присутнього військома, нарікали на відносини серед яких їм приходиться жити проти їх волі та бажання, а найбільше нарікання було на безпорядки в самій школі.

Комісар зразу спокійно прислухався сим нарікання аж коли вже здавалося йому, що міра перебрана кількома курсантами в дощів гострому тоні звернув увагу, що так „розсуждають" тільки конфревелюційні мери, бо як такі вони можуть бути притягнені за свої слова до відвічальности перед Ревтрибунал або Чрезвичайку. Ся погроза видно зробила своє, курсанти стали обережніші і не диво бо такі практики як переховання Галичан Чрезвичайкою і через зовсім за пустяки були на порядку дневнім.

Около одинайцятої години балачки скінчилися, і курсанти по приказу комісара порозходилися спати. Мені призначено місце на ті одній із викладових саль.

На другий день я зголосився в канцелярії де мене зареєстровано і в найблищих днях наказом по школі призначено на посаду інструктора науки стріляння. Приглянутися близше відносинам в школі та познакомитися з пляном науки в Умані не було зараз, бо вже дня 1-го грудня школа переїхала до Черкас де по кількох днях около 8-ого розпочалася наука і зачали працювати канцелярії.

Хотяй в Раддені є многим прийшлося мені стрічати, що мене дивувало або оставало для мене не зрозумілим, найбільше однак, мушу призна-

(-4-) тися здивувала мене програма науки в школі червоних старшин з котрою я познакомився в Черкасах.

Побіч військових предметів як тактика, фортифікація, артилерія, наука стріляння (з кріса) військова адміністрація, наука о поземеллю (Terrainlehre) в школі викладаєся ще історію укр. літератури, російську мову, всесвітну історію, географію, аритметику, геометрію, фізику і політграмоту.[1] Наука начинаєся рано о годині осьмій і тревала до години першої.

Кромі сего курсант котрому приходиться вчити таку силу предметів, що він часто й назв їх не спамятає, виходить на дві-три години вправи (муштру), вечером що другий майже день мусить піти на мітінг, збори, комсуртка або театр, а що остаєся для часу для науки не тяжко обчислити.

Не від річи буде також згадати про услівя принятя до школи, котрі є зовсім скромні. До школи, котра за ~~три~~ пять-шість місяців має випустити червоних старшин (красных-командиров) може бути принятий кождий червоноармієць, котрий знає чотири аритметичні ділання, і поправно читати та писати. При принятях в школу однак ~~на сі~~ більше звертають уваги на те чи кандидат на червоного офіцира партийний чи безпартийний а тому що партийних більшість або мало або зовсім неграмотних тому й не диво, що в школі маєся до діла ~~з~~ зі учениками, котрі заледво вміють писати і як так читати./

(в більшій части)

---

1) Політична грамота, т.є. обзнакомлення із комуністичною програмою. Викладано на основі Бухаріна-Преображенського „Азбука Комунізму"

Чим руководилося „Управление военно-учебных заведений" принимаючи таку кольосальну програму для шкіл, котрих ученики мало що не анальфабети годі зрозуміти. Не розуміли сего й люди, котрі в сих питанях були компетентні.

В Черкасах число курсантів зросло із 180 до 250 (до повнення прийшло із Галполка), котрих розділено на пять кляс, але з недостатку учителів та інструкторів викладано ледві половину вище згаданих предметів.

Вправи відбувалися теля „Правильника піхотинців" аж доперва в Київі заведено російську муштру, котрої невдалий переклад на українську мову зладжено в харківській українській школі червоних старшин.

Познакомляючись близше зі відносинами в школі, я переконався, що їх нарікання, які я в перше почув в присутности військома в памятний вечір в котрому прибув в школу, не є безосновними, а тим менше могли бути контрреволюцією названі.

Ні в Умані ні в Черкасах курсанти не одержали ніякої одежі, всі були ще в тих одностроях в котрих опускали Галичину в 1919 р. і все то розуміється було в лихому стані. Вправді „Уряд соціялістичної радянської Галичини" підчас побуту на своїй території заготовив був кільканайцять вагонів, обуви, мужеської і жіночої одежі, перин, біля і т. д. і з того переслав один вагон для школи, але з винятком 30-40 біля курсанти нічо більше не одержали. Доходження, які пізніше була змушена зарядити президія комгуртка не дали ніяких результатів бо „спілка" котра за се потягнена до відвічальности була складалася із самих заслужених перед пролетарською революцією комуністів.

(6-) Не лучше представлялася справа з харчами. Пайок,[1] котрий одержували як курсанти так і старшини та інструктори, складався із 1½ ф. хліба, ½ ф. пшона, вісім золотників цукру і кількох золотників олію і з. підсонячного масла. Мяса давали всего два рази в тиждень, ще рідше махорку, одного пшона, котре не тільки Галичанам але і всім горожанам радянських республик так далося в знаки, був як видно зовсім ~~було до~~ мізерний. Бракло пр. мяса замість нього видано відповідну скількість пшона, бракло хліба так само, бракло цукру чи махорки так само видано пшона замість ~~них~~ сих продуктів.

Курсанти з початку голодували бо сей пайок, як слушно говорили за великий дуж щоб вмерти за малий щоб жити, а потім начали продавати одіж, біля, обуву і т. д. та купувати хліба. Дійшло до того що ~~курсанти~~ в одні друзі ~~соціялізували~~ річи і виносили на базар або до знакомих та вимінювали на харчі.

В Київі пр. куди школа перейшла в грудні 920 р. многим із курсантів видано нові шинелі, черевики, біля тощо ~~що~~ сї річи много з них ще того самого дня попродали на жидівському базарі. Кари за продажу одностроїв не много помагали, бо голод (як то кажуть на Україні) не брат.

Під одним тільки оглядом в школі Червоних старшин як підчас побуту її в Умані так і Черкасах відносини були дещо гарнїщі чим в инших большовицьких частинах а особливо в Галполку іменно: між старшинами та стрільцями не було того антагонізму який пр. в Галполку де доморослі галицькі комуністи старалися ~~нам~~ викликувати ~~на~~ при кождій нагоді ~~і при~~

[1] Денна порція

(7-)

і раз у раз
~~кождій нагоді~~ накидався ~~на~~ на буржуазних старшин.

Дійшло до сего, що старшини Галполка щоб збавитися від сего дійсно дантейського пекла незаслужених шикан та нападів зі сторони своїх-же здеморалізованих стрільців, переносилися до инших часто до російських частин, всяких радянських установ а много з них опинилося в партизанських отрядах.

Сего в школі не було аж до сего часу поки школа не перенеслася в Київ де відносини стали подібними як в Галполку, ту також свої комуністи взялися за поглублення партійної свідомости у стрільців начинаючи природно від нападу на старшин вже й так доволі стероризованих ~~та~~ прибитих та зневірених в будучність. (гарнішу)

Дня 22 грудня 1921 р. школа, котру тепер переіменовано з галицької в ~~"Червону школу"~~, другу школу червоних старшин переїхала в Київ де військомом на місце дотеперішнього Пінковського став М. Баран а начальником школи на місци ген. Сокири-Яхонтова, котрого ~~не т~~ ком Баран підозрівав в контрреволюції і вів проти него завзяту пампанію назначено сотника галицької армії Ганса Коха.

З тяжким серцем прощали хрещо жителі Черкас курсантів Галичан, котрі на Україні доб не стояли вміли своїм поведенням з'єднати собі симпатії а навіть любов населення.

4/4 10.30

Кінець

4

Стор 14. (-8-)

В згаданому Комітеті ~~нас~~ було кілька секцій між ними мадярська, чеська, сербська, польська не було тільки української. Нас направлено до секції мадярської ~~де мадяр~~ принято на десять ~~чомусь~~. приблизно

Враження із Радеців.

Пану Редактору Черв. Каханю!

44

О. Д. Враження з Раддепі. Стор. 47.

Свої спостереження автор концептує досить поверхово. Не уміє вихоплювати значнеї головне, відріжняти першорядне від друго- і третерядного. На найцікавішому моменті (галшкола черв. курсантів) обірвав, нічого не давши. І тут не може бути виправданий конспірацією чи обережністю взагалі, бо можна й про конспіративні речі писати без шкоди для них (порівнай твір моск. меншевика Ф. Дана: Два года скітаній. Берлин 1922. 8°. 265 сторін). Стиль хаотичний. Многословіє.

Скоротивши і виправивши все ж надавалося б до „Дом. Бібл." з огляду на повний брак подібного рода літератури (хоч взірцем такої літератури служити ніяк не може).

З пошаною

[illegible]

20.XII.22

45

№ 88.

о. Лещук.

Проклін

Част. I-IV.

Ст. 1-12.

О. Пещук

Проклін.

I.

– Ну-у-у сивулю, виходь, та мерщій до води, бо замерзне в кориті; тоді старій прорубуй ледець, та тягни ще воду – погласкуючи корову мовить стара Матвіїха. Корова знать розуміла мову старої, бо махнула головою, наче потакнула своїй господині і пустилась до корита. Мороз тиснув і корові не дуже то хотілось води і постоявши хвильку біля корита, завернула до обори. Матвіїха обтулюючись кожушиною, приговорюючи, пішла за коровою, докинула чї сінця, підрухала сопому під нею, погладила єї по голові і поцілувала:

– О моя дорога сивулю, ми себе добре розуміємо; ти стара і я стара і ти не зазнала долі і я – – –

– Бабуню, ходіть до хати, та дайте їсти – сіпнув Матвіїху за рукав Петрусь, пятилітний єї внук,

у величезних, подертих, ще з татуня, чоботях.
Матвіїха окинула теплим поглядом свою сивульку, зачиняє обору і пускаєсь у хату. За нею підбігає її внук.

У хаті холодно. Зза печі виглядає Ксеня, молодша сестричка Петруся і гризе кусок сухаря.

— Ходіть діточки і їжте - сказала бабуня і ставить на широкому стільци квасне молоко і хліб.

Петрусь і Ксеня сідають їсти, бабуня вносить у хату вязку лежуху і всуває його під лаву.

— У вечері лущитимемо, а Ви, бабусенько, розкажете нам за татуся і мамусю — говорить зі сумом Петрусь.

- Та вже й розкажу, розкажу.

II.

Блідаве світло каганчика стелиться по хаті.

Під кухнею тліє огонь. Бабуня і троє її унучать, Касюня, Петрусь і Ксеня сидять на стільчиках і лущать лежух.

— Ой, ніколи дітоньки не думала я, що на старість доведеться так гірко жити. Ваші тато, хай з Богом спочивають, пішли на війну. Жити не було з чого. Тато все потішали, що скоро приїдуть. А тимчасом сьогодня рік минає, як прийшла мала картка з повідомленнєм, що „тато забиті". — Тут бабуня глубоко зітхнула, а в очах діточок блестять слези.

— Так, так рогок буде від тої хвилі, і незнать, де поховані. В послідній листі, тато писали, щоб ви слухались і молились за них, щоб пильно вчились та сивульку пасли, бо вона нас кормить, щоб збитків ніколи не робили...

Під куренем погас огень. Блідаве світло каганчика тонуло в сльозах діточок.

------ А в місяць по смерті татуня, вмерли мамуня. Погасло полідне ваше щастє. І наша сивулька стала з того часу єдиною нашою кормительков.

Бабуня схиляє голову на коліна і стогне, а діточки припавши до неї голосно хлипають.

Погас каганочик, поснули діти. Темна ніч вкривая, а вітер вкомаує горе бабуні і сиріт. Лиш час до часу котресь з дітей окрикувало „мамо" „тато" і знова засипляло.

III.

Майвіїка жия весь час у тривозі. У селі збирають добровольців і висилають їх у повітове місто. Визвольна війна. Ворог над-

пливає зі заходу, забирає наше село за селом. Боїться Матвіїха за свою сивульку, бо до села доходять вісти, що ворог вдерився у наші села, забирає худобу.

— Деж я тебе заховаю, моя сивуло, і як я тебе вбильную перед страшним ворогом — бідкалась стара.

З кожного дня виразнійше чути було стрілянину. Одної днини побачила Матвіїха наше військо перед селом, а вже у ночі чути було остру стрілянину.

— Моя сивуло, моя сивуло що станесь з нами — жалілась стара, придумуючи сховок для своєї кормительки.

Її ж жіночина була ховатись зі своєю сивулею, та жадного разу так дуже не боялась як ось тепер. За москалів скривала корову у комірі, та вже другої дни=

ни, солдати її знайшли і забрали. Матвіїха просила, по руках цілувала, не віддали. Аж привела двоє своїх унучат і загали просити, щойно тоді віддали. Перед мадярами ховала корову у стодолі та ще закрила цей схован з трьох сторін соломою. Шукали за зброєю і там віднайшли корову і забрали. Стара плакала, лементіла і офіцир казав віддати. Вже її Німці "реквірували" та таки не забрали. Здавалось, що все усі небезпеки минули. Аж тут, ще один ворог. Бідна Матвіїха, що не надумалась, ніяк не могла найти відповідного скритку для своєї корови. Кождий схован здавався їй непевний. Вже думала навіть викопати в городі яму і там її скрити. Та зважившись всі труднощі, залишила. Носилась з гадкою навіть її продати, та діти загали плакати,

і ніхто навіть не хотів купити.

— Щож мені робити, щож мені чинити — заходилась Матвіїха, — і бється по голові.

— Пропаде сивулька, пропадемо й ми. — Думала стара, придумувала, вишукувала всякі сховки, навіть дітогок радилась, та ніяк не могла щось певного видумати.

Зі суботи на неділю, у ночі, счинилась на кінці села крісова стрілянина, а далі страшний переразливий крик. Матвіїха відгула, що це ворог. Вибігає на двір. Городами і дорогою пробігають якісь тіни. Вона пізнає, що це наші жовніри. Стрілянина і крик змагається. Та нараз пронісся у воздусі переразливий крик і дойк, нагеб кого різали. Стара затрусилась і подалась у хату. Тут двоє спало а Касюня перестрашена сиділа на постелі.

— Бабуню, це ворог? —

– Тихо дитино, пильнуй цих двоє, бо я мушу заховати нашу сивульку.–

Вибігла на двір. Не гула людського крику вже більше, що мішався з ревом худоби, не переймав її вистрашений дітячий плач, що роздирав воздух, не гула диких проклонів ворога, не бачила послідних наших жовнірів, що задихані тікали, куди несли очі. Кулі літали повз її голови, а вона летіла до обори, до своєї сивульки. Сивулька вже чекала на неї, неспокійно крутилась і гребала ногами.

– Деж я тебе заховаю, моя сивулю. Ворог близько, що зроблю з тобою. Прийде ненаситний, забере тебе, заріже --- Вхопила голову корови у руки, бухнула плачем, гладила її по шиї, цілувала. Корова відгула її біль, ~~старої~~ тулилась головою до неї, лизала її руки.

Нараз засвистіло дві кулі коло самих

ший старої і застрягло у стіні обори. Вона схопилась і миттю полетіла до хати. Тут усі троє діточки клячали на постелі і серед плачу молились.

На усіх сторонах села неслись стрілянина і плач.

— Бабуню, сивульку сховайте, бо возьмуть — прошепотіла Касюня крізь слези. — Може до Еська, сусіди запровадите, там безпечно; свої своїм нічо не возьмуть. —

— Бог натхнув тебе дитино — каже і мигом вибігає з хати.

IV.

У неділю рано кроваво сходило сонце. Ні святочного гомону дзвонів, ні веселої розмови, ні веселого обличча. У селі гуляв ворог. Коло години 10-тої почалось істинне пекло у ~~селі~~. З усіх майже хат нісся пекольний крик людей

і дикий рев худоби. Благання народа мішались з лайкою ворога.

У вікні стоїть Матвіїха з перестрашеними діточками, ока не спускає з Яськової обори, де стоїть і їх сивулька. Нараз здрігнулась і мигом відскочила від вікна. Двох ворожих жовнірів стануло на їх улиці і подались до її обори. Матвіїха накинула кожуток і побігла за ними.

— Ти стара чортице, де твоя корова, де її захована — кричить один і заміряєсь нагаєм.

— Я не маю — силуєсь виправдатись.

— Ти ще брешеш? — І з цілої сили вдаряє її нагаєм по ~~ногах~~ плечах, відтак зриває з неї кожушину.

— На милість Бога, пощадіть, діточки, малі, сирітки — — —

У хаті зачули діти крик, вибігли босі, а побачивши, що коїться, прискочили до бабуні,

знявши голосний плач.

В тім прибіг третий жовнір, шепнув щось на ухо тим двом і миттю всі три побігли на Яськове подвіря до обори.

Нараз заригала сивулька, кликала о поміч своєї господині. Матвіїха кинулась на Яськове подвіря до своєї сивульки. За нею побігли діточки.

– Боже, мою сивульку беруть ----

– Кати, кати, злодії, не руште її, це мати тих сиріток. – Кричала мов божевільна, прискакуючи до своєї сивульки.

Корова пругалась і жалібно сумно ревіла. Один жовнір омотав роги шнуром; почали вести. Одним рухом скочила Матвіїха до своєї сивульки, руками вхопила за шию, зубами впалилася у шнур, щоб перегризти. Діти і собі счинили плач і кинулись до Корови. Позбігались і люди.

Почалась страшна боротьба о корову. Один жовнір з цілої сили вдарив пястуком стару по голові. Бризнула кров і стара повалилась. А вони тимчасом тягнули корову, яка що всіми силами пручалась. Щераз зірвалась Матвіїха і пустилась за ними; та сил її бракло і вона впала. Піднесли її сусіди. В послідне кинула оком на свою сивульку, затиснула пястук і страшним, диким голосом крикнула їм на здогін:

– Бодай тебе перша куля не минула –

А діти хором повторили за нею:

– Бодай тебе перша куля не минула –

* * *

У вечері зробили наші протинаступ. По кількох стрілах ворог в паніці втік, лишаючи трьох убитих. [redacted] і Матвіїха пізнала в убитих, своїх проклятих напасників. –

Ч. 61.

58

М. Іванейко

Спомини Івана Стрільчука.
(Листи)

Ст. 1-91.

59

М. Іванейко.

Спомини Івана Стрільчука.

(Листи.)

I. Чужі міста. (Впровід).

1.

Не дивуйтесь, мої дорогі, що я так довго мовчав. Останні роки не найкращі для мене. Та мої думки — радісніші за моє життя. Вони знають як дрібніє перебуте горе з далені часу й як очищується щастя в горнилі памяти. Так пливе їм розрада з глибоких криниць минулого. В одному погоджуємось обоє: моя фільософія й моє життя. Не тужимо за тим, що було. Хай світить воно золотим смолоскипом на нашу дорогу, тінь завгіди падатиме нам під ноги. Наш дім і світ у благо-

вісній темряві перед нами.

Я поселився на це літо в саді, серед Рівієри над Дністром. Біла хатка нехитро зліплена з кроков і дощок, добутих з-під давнього дому, зваленого війною. Коли входжу, забуваюсь і, держучи голову прямо, вдаряю чолом в одвірок.

Навкруги-ж мене чужі міста. Від поїзду до поїзду маю кілька годин. Ніч відслонює мовчазні глибини розмірані рядами ламп і моїми кроками, мов таємні міста душ освітлені окремими словами. Пролітає авто. Сполошений паперець кидається за ним, не встигає дігнати й самотній чекає серед блискучого по-

мосту Карлсруге. Вона прийняла свідомість, що я сам серед тисячі кімнат чужого міста. За легкими опонами отворених вікон поснули знеможені обіймы весільних ночей. Там родяться і вмірають: тисячі малих світів. Блукають нетерпеливі тіні: хтось клявся не виходити сьогодня. Тіні уявляють собі кімнаты, де ломляться крихкі присяги. Серед сього хропоту сни про срібні полотна, про ракетні лети на місяць.

Після повороту з чужини довідуюсь про комышніх знайомих і товаришів. Всі передо мною мов чужі міста. За стінами кількох літ - їх розкоші й розчарування. Вони знайшли свої місця в житті.

4.

Щасливі мужі, гарні пані! Памятаю, як ви мов вишивану скатерть розстилали на наших студентських столах свої спомини. Моя уява пила з келихів, налитих вами, але я мовчки слухав. Бо я ні генерал, ні дипльомат. Чим мені похвалитись?

І нині — я й мої думки — стоїмо посеред чужих міст. Бистрі самоїзди з шумом мчать повз нас, але ніхто нас не знає. Знімаю капелюх і пригадуюсь. Я називаюсь Іван Стрільчук. Як вам, і мені минуло тридцять. Ні вислужених літ, ні жінки в мене немає. Порядні люде висловлюють ~~своє~~ співчуття. Та я навчився дивитись на життя як на свою

власність і не боятись. Хоч-би порядні люде віщували
кінець світа, то я, навпаки, вірю завтрашньому
дневі. Я повен надії.—

II. Перші зустрічі.

2.

За семи горами й за семи ріками, на краю світа стояли наші тихі держави. Було захисно й пестливе тепло колиски сповивало душі. Над ними повис твердим небесним склепінням самозрозумілий порядок, що був тільки перелицьованою мрією мислителя старинної землі. В низу деміурги: селянин, ремісник і крамар. Вище вчені сторожі — урядовці, намісники віри й розуму. Над ними вже в хмарах носились цісар і Бог. Приблизитись до них — це загальна мрія.

її здійснення в нашім світі: придворний радник на землі й небесне царство в вічности.

Гроші цінились не як сила, лиш як вино й шовк. Думати про їх здобування понад рівень місячної платні, було доказом низького матеріялізму. За те щирий споживач любувався красою рідної природи, що день топчучи ту саму стежку, й величав себе ідеалістом.

Той світ зраджували ми — молоді. Ми сміялись з його й літали золотими туманами понад рівне філістерське плесо. А зрада була розумова, несвідомим серцем ми залишались вірні нашому

законові й вертали з літами до своїх низинних джерел. Вони-ж, лоскотані весняним сонцем, зроджували свіже мраковиння, що в музиці вітру заводило нові імлисті танки. Так чергувались покоління, подаючи й приймаючи то словесну ненависть, то мовчазне покаяння.

В той світ знечевя в'їхала Кубанська сотня. В хаті всидіти трудно, на вулиці трохи небезпечно. Тримаємось саду, ближче густих, молодих смерік. Наша цікавість перехиляється через мур на вулицю. Просто на нас летить відділ козаків. Хтось кличе зза смерік, але ми з сестрою приросли до землі. Наші

очі виснуть на залізних вістрях, якими окуті довгі списи верхових. Холод дріжить по спині й щось мліє під колінами. Але дужче козаків боїмось втечою наразитись на глум і призирство тих, що зза дерев бачили-б наш сором. З гри подвійного ляку нераз родиться те, що називаємо відважним вчинком.

Козаки під'їжджають до муру, кричать: яблук! Перекидуємо великі червоні овочі. Білі зуби, як у здорових собак, шкіряться до нас, сміючись. Стаю відважним, виходжу до брами. Старшина погрозливо каже не волочитись. З тієї брами давно й сліду немає, але залишились ще вічна спокуса широкої

вулиці з наїженими небезпеками, тихий поклик зза смерік і наші душі поміж ними - - -

Звечорі козаки розташовуються на подвірі. В селі спокійно. В лісі над рікою час від часу обзивається кріс. Старенька тета не вірить, щоб ми дожили до ранку. Незнана досі туга й сором гризуть мені серце. ~~Мені~~ Сняться пороми на Дністрі з австрійською кіннотою в червоних штанах, що йде на відсіч. Вже відчалюють з того берегу - - -

Але то лиш малий студент, що вірив у Ніцше й Шопена, відпливав на вузькім човні з індивідуальним каганцем у руці в грізне море світової

війни й суспільних переворотів.

3.

Після років великої мандрівки приходить пора впорядкувати привезені памятки. Дух прагне збутись вантажу неопанованих вражінь й очистити інтелектуальну совість, організуючи минуле. Тим то зрозумієте мене, чому я радо берусь сповнити ваше бажання й оповідатиму про війну, заслання в Азію, революцію. Нові світи здобуваються помислом і серцем, усім переживанням. Але тільки те, що просвітлене розумом й ясно означене, те наше на завсіди.

І саме в пору прийшов лист. Досі ледві чи змігби я заспокоїти вашу цікавість. Плавці порозуміваються короткими окликами. Діставши берегу, оповідають про плавбу й рвучкі ріки. Оце нині сидимо на берегах наших мілких вод. Перед нами новий приплив, що став нашою вірою й тугою. За нами велика повінь, що була нашою найбільшою несподіванкою.

Справді, ми думали й не думали. Ми пережили не одне напруження, не вперше бачили вантажні вози з гарматами, що їхали в напрямі Сербії. Найбільша війна, як великий пан, знехтувала звичаї.

Було погідне літнє небо, комети не писали зловіщих знаків, люде не збігались у темній трівозі на майданах. А як наспів поклик у тихе село, мені було девятнадцять літ і я лишився. Всі й так були певні, що мене не взялиб. Я був кволий одинак на кашковій дієті. Що-ж їв би я на фронті?

Ми щодня діставали часописи, бігали до містечка по вісти. Під вечір йшли хвилюючі розмови про війну. В них головну участь брали тато, Олесь, старший товариш усіх моїх ферій, я й старий жид Шія, сільський посередник з сивою бородою, виглядом патріарха й цікавістю дитини. Німці здо-

були Париж. Австрійці-ж від першого дня твердо засіли в Камянці. Ми рішили, що війна потріває до Різдва. Хай які міліони виставлять об'єднані вороги до бою, рахунок ясний. Один розрив шрапнела може вбити кілька десятків вояків. Одна куля модерного кріса прошиє десяток людей нараз. Я був обурений. На західнім фронті ранили славного пяніста. Я недавно слухав його концерту й знав, що світ істнує лиш на те, щоб видати кількох великих мистців і мислителів. Уявляю росторощену руку музики. Шія чув, що на війні навіть на око не зважають, стріляючи. Сміємось з наївности старого.

Раз сполудня надїхали підводи втікачів з сусідньої Чортківщини. Оповідають дива про козаків. Але по перше, страх має великі очі; по друге, це певно блудні частини розбитої російської армії. Другого дня ранком кубанські стежі були в нашім селі.

Перший наскок бурі пройшов, погасивши всі ліхтарні й блудні огники, що досі маячіли в темінї непевности. Ні звязків, ні часописів. Життя організму розбилось на міліони живих клітин. Ходимо навмання, видючі серед безпросвітної ночі. Їздимо по сіль і вісти, але місто мовчить мов побита собака. Широкими шляхами суне сіро-зелена лява. Сіль-

ська почта при криницях і пралах журиться дивовижними військами, сироїдами, песиголовцями, що можуть перепсувати весь нарід хрещений. Бездонна ніч.

По суті переворот не був великий. Пани помінялись над нами. В дворі засів московський старшина. Польський дідич відступив з австрійською армією. А що летить піря з жидівських перин і стежечкою в ліс пробігають молоді жидівочки, — за те перстені, ковтки, срібну посуду передають козаки панкові, що приїхав за ними. Він перевозить награблене добро в Росію й передає рідні здобичників. Всі цікавимось першим невійськовим москалем. — Я руский єврей — пояснює козачий довірений. Зза

погрому визирає Комісарщина.

Листя стає таке жовте, що паде від дотирку сонця. Цілими днями просиджую під деревляною церквою. Старезні кедрові трями, мов зіграні скрипки, згущують згуки повітряних струн. На заході дика орхестра грає симфонію страшного суду. Втихають стріли, я смучусь. Беруть фортіссімо гарматні труби, я сміюсь з золотим шелестом осені.

Де стояла церква, сьогодня зеленіє моріг. Ранньою весною проходить туди Христос і його тінь розцвітається синіми фіялками, як на образі Клінсера---

Найсправедливіше платити довги грішми позички.

Ви відчиняли мені музеї, театри, концертові салі европейських столиць, багацтва їхніх книгозбірень. Хай ці думки й образи будуть вам завдатком моєї вдячности. Коли-ж вертаєте з Америки? Знайте, в кожнім листі — хай і найкращім — непокоїть щось мертве. Тепла щирість хоче доторку руки й живої розмови.—

X.

Нас залив потоп сірих лишень. Лише Перемишль держав ще несхилене чоло поверх вод. До його привязались тужливі погляди наших надій, а уява розмальовувала велику перемогу. Із східніх житниць

сипалось зерно. Перемишль був змотаним клубком залізних ниток, що мав завязати наповнений міх між Карпатами й Прусією.

— Одначе, весь світ проти нас — шепче Олесь і стомлена голова недужого паде на подушку. Ми разом боремось за надію, але нікому не говоримо про наші сумніви.

Спішу до міста. Люде діляться на людей добрих вісток і людей злих вісток. Я слухаю всіх, але шукаю перших і щось у мені вірить тільки їм. Вертаю сутінком з клунком новин. Вже в селі хтось вітається: Добрий вечір! Молоді хлопці, на капе-

люхах й одежі дощі й болотяні дороги галицької осені.

— Ви? — мої руки й очі подаються здивовані вперід.

— З карпат! — відповідає ~~один~~ знайомий. Вертаю з ними ще раз до міста. Їх оповідання про січових стрільців, німецькі перемоги розсвічують ніч навколо мене.

— За кілька тижнів будемо тут усі! — запевняють прощаючись.

Ноги підкошені подвійною дорогою й голодом, але думки сернами стрибають по росквітлих

лугах душі. Небо пише надо мною звідомлення з війни. На сході широка долоня з росчепиреними пальцями загорнула пів світу, а на заході їй на зустріч стиснутий пястук. Ракети зір повисають над полем бою, місяць гасне, то спалахне тьмариться й блимне знову. Їржать вітрові коні! На них хмари війська. Зійшлись і змішались у безпамятній метушні, а листя втікає кудись дорогою, прилягає до землі, ховається в ровах. Місячний рефлектор кидає новий сніп срібла і в йому виразно видно, як тріщать неситі пальці, ломляться, роспливаються — — — Мрія

зроджена з сили, росте вихована суворою формою в твір мистця, теорію вченого, систему мислителя, чин героя, але мрійництво – безвольна дитина слабих батьків.–

— Коли-б до нас ще хоч три міліони з Волині чи Поділля! – зворушено диктує Олесь умови миру, вислухавши моїх новин. – Тоді вже ніякий чорт нам не страшний! –

Над ліжком недужого колихаються сірлянди прийдешніх радісних днів.

Хтось пригадує листівку, що прийшла від Степана, нашої рідні. – Коли читаєте, я не живу. Ми обмінялись

з товаришем хорунжим такими вістками й приреченням подати їх на почту, як тільки зміст котрої з них справдиться. — Він справдився над Савою, першого дня після проголошення війни.

Я оповідаю про дивну долю одної московської родини. Саме в місті був багатий пан-гужинець. Він шукав в околиці могили вже третього сина, що впав у тій війні.

— Не можна вгадати, що кому призначено — завважує хтось нехотя. Настає тишина, гнітюча мовчанка. Я чую її й знаю, що всі її чують. Хочемо втекти від неї, як від страшної потвори в сні, і не можемо.

Тоді Олесева мати гладить його чоло й каже:

— Але нині Олесеві значно краще! —

Він подає мені руку, як що року від'їжджаючи з фарій, а сльози, що котяться йому з очей, показують, що цим разом його дорога далека.

5.

Скриплять вязи моєї хатки й вона дрижить від вітру, мов намет серед степової бурі. Як гасне фіолетова заграва громів, лишаємось серед ночі самі: моя память і свічка на столі.

Ви певно не забули давніх добрих часів і русинів,

що заселювали їх до самої війни, зберігаючи Дністрові долини від наступу нових хотінь і думок. На полицях їх душ неподільно царювала невинна романтика і Дністер не чув инакшого гимну, як „Мир вам братя". Спокій був повітрям і хлібом, славянство питвом для душі, а Росія ідеєю про далекий страшний суд для невірних. Та коли почулись труби московських архангелів, русини не знали добре, чи станути праворуч, чи ліворуч; і залишились по середині.

Старший священик, поринувши в глибокій канапі, оповідав батькові тихо з засоромленим болем, як говорять про провини близьких людей. З захристію ввійшов

батюшка й не назвавшись, простягнув руку. Рука спітніла, звязане в косу волосся, поплямлена ряса, розмова простака. Унія й Росія, — і бідний священик не вміє погодити своїх двох батьківщин. Але він не любить складних питань. Він зробить те, що всі, й і саме тим розгрішити свою занепокоєну совість.

В руках другого гостя, пана середнього віку, посвідка Бобрінського, з кишені вистає „Прикарпатская Русь", а в напасливім тоні відбивається тюрма, звідкіль визволив його несподівано скорий похід москалів.

— Австрія?! — лається розгорячений господин. — Кілька сотень стрільців — зовнішна оздоба. А гола суть

для нас? — Рука рисує петлю навколо лиці й закидає її на невидиму гиляку в горі.

Пані не слухають його. В них заткане одне ухо й перевязка на однім оці. Жінки, як діти, знають лиш своє хочу, і не приймають до відому того, що йде в розріз з їх бажанням. Господин звертається до мене, але його очі перечислюють нас усіх, як сторожі полонених, уста кривляться злобним сміхом, що каже: — ви ще пручаєтесь?

Я відбиваюсь твердим камінням слів, але десь глибоко зринає несміливе питання: властиво

де моя батьківщина? І мов відповідь насувається образ нашого темного села, яке тільки починало ворушитись від хвиль, що йшли здалека. Тепер їх насильно спинили, а сонна привичка готовилась у душах до протинаступу. Сентимент до старого цісаря й „своїх" все ще був теплою згадкою на поминках. Але виявилось, що можна дихати й хліб жувати без них і безпечно сидіти дома, не боючись бранки. Хата й скиба — також батьківщина.

Душа втікає до свого прибіжища, до згадки про степ широкий, край веселий. Дивно, поки він був тільки мрією, грів мов мягка постіль

і пестив спалиш про потугу. А нині він стає відчувальною дійсністю: сорокаміліонною тюрмою. Де батьківщина? Чую дикий голод почування й безрадність уяви, що не вміє приперезати йому меч ясного поняття й перейти з ним вздовж і поперек душі, рубаючи темних духів сумніву. І бачу, що я сам серед жахливої пустелі.

Ми були в той час подібні до себе. Уявляю твій стан. Що лиш приїхавши до Америки, ти чуєш, як за Тобою зачиняються двері й ти може навіки самотний серед чужого світу, викинутий з життя, в якім виріс. Там у давнім життю й краю лишились молода жінка й доня і надія щастя.

листів від них немає, тільки часописи називають понищені знайомі села. Непевність і розпука огортають Тебе, і до чого берешся, вся робота стає чужа й порожна. Відпочинком є знечулена отупінна, пробудженням не соняшна радість у вікнах, але нові удари.

Ваша розлука минулась. А мені всміхнулось найбільше щастя. Я власними очима бачив велику й вільну батьківщину, доторкав її, дихав її чистим і різким повітрям. Я впивався її великодним дзвоном.

6.

Що ранку ходжу мягкими стежками листопаду до міста. Спізнені листки черешень ~~[illegible]~~ спадають від моїх кроків. Вони повисають червоними бляшками на густій імлі й дзвінкі саночки з'їздять у низ по сніжних дорогах туману. Вертаю в полудень, коли ниське сонце пестить як поцілунок дівчини, переданий листом здалека. Я знаю кожне дерево по дорозі. Кожне є для мене свідком і пригадкою, і в ~~своїм~~ чарівнім зеркалі зберігає мій вчорашній вигляд. Але зустрічаю їх вже тільки болісним усміхом. Так рідко виправдуються вісти, що пристішували мій

крок і розяснювали очі.

Новина повстає як народня поезія. Вона кільчиться з зерна припадком переданого листа, якоїсь події переказаної збігцем або поворотцем, і виростає в крісла-те дерево на ниві збірної творчости зацікавлених обильно зрошеній їх уявою й бажаннями. Найгрізнішим ворогом народньої поезії буває яскрава закінченість індивідуального твору. Тому й новина блідне й ховається в проулки, коли на головнім базарі з'явиться часопис. Від творчости відходять поважніші уми й чутки тепер вже без міри й стриму танцюють під дику музику неопанованих

хотінь. Я знав це, навчений сумним досвідом і зневірений, але все таки напував уші тими вістями. Із них вихилялись до мене душі настроєні подібно й я радо приймав від них навіть фальшиві мельодії.

Розмови в місті тихі й слова боязко розглядаються на всі сторони. Лиш молода пані зустрічає мене голосно й оповідає про свого брата студента. Він поїхав у Петроград. О! їх багато поїхало! На курси для руських галичан! А хто їх не вітав?! Генерал-губернатор, сам міністр! В її очах маячить вже поворот брата в російськім однострою, лиш уява не знає, як назвати нового достойника. Пані роспливається

в захопленні.

— Така розумна пані, а так голосно кричить, — ехидно завважує знайомий жидок, шепче кілька новинок і зникає за будками. Вітер несе питомий пах гімнастьорки.

Ведуть якихсь людей. Роскладають на подвірі й бють образливо спокійними ударами.

Втікаю з міста. Сірий день і субота. Гетто завмерло. Двері й віконниці відвернулись від вулиці. Старі жиди в доземих плащах і шапках обитих лисом мовчки походжають. Туркоче візок. Московські мундури й два вовчурі на полу. Біла кіточка

дрімає на сходах, прижмуривши очі. Собачня кидається на неї без згуку, без пристрасти, просто для забави. Пронизливий вереск тварини в судорогах рве суботню мовчанку місточка. Візок зникає. Пси біжать здоганяти панів. Червона пляма світить серед сірої вулиці.

Дома питають, що чувати. Я нічого не знаю. Я купив тільки порошок від болю голови. Справді, я нічого не можу сказати. Подаю „Русское Слово" й минаю розмову.

То почався мій відступ. Вже не ходжу до міста. Виснажений постом, що його приписав мені лікар, і прибитий безнадійністю, замикаюсь

у кімнаті. Душа повторює прийняті, любі правди. Одна є цінність на світі: освічений і чутливий дух. Його-ж батьківщина — це вільна країна думки й образу. На дверях кімнати виписую гасло славного поета: Друже, хай небо журиться дощем і росою і добром людських поколінь — — —

Батька разить музика в той час, коли люде гинуть. Я сумніваюсь, чи запертий фортепян облегчує їм смерть, але й для мене мова згуків занадто голосна. Вона зраджує мене. Мені тепер по серцю густі сірі хмари й сумрачна кімната, де в день треба світити. Мене бавить подвійна бо-

ротьба огненного язика свічки з ~~сумерком~~ темінню й денним світлом. Я чую в ній якийсь глибший і рідний вираз. Залюблюючи у молодій пані. Годинами вдивляючи в її портрет відбитий в однім з німецьких малярських альбомів і підписаний: Роскіш болю. Уявляю гріб нареченої й жахливу порожнечу навколо. Стежки, що йдуть від сонця, ~~цв~~ квіток і людей до моїх почувань, заорані. Смерть пішаної пустині, і тільки там при зеленій могилі мовкне нудьга й розмальовані золотом червоні посуди наливаються вщерть неземною радістю. Захоплений шепчу недавно вичитаний маніфест упадку: Люблю те, чого ніхто не

вибрав, чого не вдалось покохати нікому: свою власну правнутрішню суть і все те, що особливше й недуже.

Сонце зрідка викличе мене на двір. Тоді в сліпучім світлі стобарвних іскор прокидую засипані снігом стежки. Вертаю червоний кровю й морозом. Мати подає пісну кашку, а тато новий московський часопис. Грубими черенками виписано: Перемишль піддався.

Старші приймають вістку, як остаточне рішення. Для них страшна гнітюча непевність. Молодші останніми часами старались не говорити про війну й на вигляд спокійно чекали. В нас все таки жевріла

іскра надії й ми, запершись кожне в свій світ, несвідомо гріли нею наші мисли. Тепер приголомшені страшним ударом, ми відчули нестерпний голод нових отух. Заслонюємо вікна чорними плахтами. Дріжучими пальцями торкаємо тарілки й кличемо духів. Вони ласкаві й обіцюють перемогу й веселу зустріч усіх рідних і любих, розділених фронтами і морями — — —

Що-ж, справді — після шости літ Ви зійшлися здорові. Лиш перемога — — — Але добраніч, мої дорогі. Бачу з листів, що Ваш синок робиться дужим хлопцем. В добрий час! Добраніч, мої дорогі. —

7.

Чи Ви приглядались коли щастю й горю, так як приглядаються далеким хмарам і небу, роспроміненим усіми барвами під захід сонця? Ви мусіли завважити, що щастя віддихає перемінами й засипляє, мов мала дитина, знечулена одноманітністю колисанки. Тяжкі дні – то старші люде, люблять розмірений крок і годину. Душі, позбавлені радісного змісту, усміхаються порядкові й формі, якими втихомирюють свій біль, а самота витворює найсильніші привички. Так ті, що не мають щастя зустрічати приятелів, тішаться світлом лямпи на пере-

хрестах вулиць і відчувають таємну прикрість коли жебрак на розі не простягне як щодня руки до них і не скаже спасибіг.

~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ Дні стали росподілені й подібні, а настрої були годинником, по котрім я міг спізнавати пору. Я мав свій календар. ~~Коли сонце хилилось~~ Я прикладав чоло до шиби що дня в тім самім місці й дивився, як ~~[illegible]~~ сонце, хилючись до заходу, мандрує дорогою по тім боці Дністра від черешні до черешні, кожної ~~[illegible]~~ днини одним кроком направо. І ~~чек~~ я чекав: за тридцять семою черешнею весна! ~~[illegible]~~

~~[illegible]~~ В березневий вечір ~~[illegible]~~ чужий верховий

заступив мені сонце. Темний сілюет у башлику виростав у заграві, розлитій на заході, в великана. За ним ступало ще кілька їздців. Австрійські стежі крутились по Покуттю. Козаки прийшли берегти бродів на лівий беріг. Досі вирито в памяті: Дністровий яр, тут донський козак, там мадяр, і наш дім, мов перелякана біла кіточка між ними.

З нашої садиби видно всю долину й покутські поля на горі. Чотири козаки оселюються у нас. То не чотири окремі вояки, приказом зведені в товариство, але спільнота, що часто вирастає на війні й чужині. Вона ясно відділена від иншого світу та з виразним

поділом праці внутрі. Огрядний, середнього віку козарлюга старшує над ними. Зіває в теплім кутку кухні, проходжується по подвірі, як по своїм господарстві, час від часу бісом споглядаючи на той бік ріки. Трудно призвичаїти око до півсумерку козачої душі. На зверх здавалось, що всі вони почуваються не зле і вміють влаштувати собі життя серед війни з тією перченою приправою, яку люблять мисливі. Війна для козака великі лови, він не нарікає; навпаки, знаходить багато цікавого. Одначе до часу. Коли міра зусиль і втоми сповниться, він просто відмовляється від дальшої приємности. Російські старшини-гар-

матчики оповідають, що чуються доволі непевно, коли мають козацьку ослону. В козака все робить настрій. Коли він у піднесенні, піде верхи наступом на дроти й окопи, коли в пригнобленні кинеться в ростіч. Дисципліна звичайної кінноти дає запоруку середньої лінії й можливість рахунку й передбачення.

Другий козак, молодий, невеликого росту, це зір і вояцьке сумління організму застави. Що ранку їздить до штабу з донесенням, привозить прикази, новини.

Третій, кремезний найглибше врізався в па-

мять. Називався Осип. Завсіди в шапці, не говорить, але кричить. Дикий і неуговканий, як гола пристрасти. В усій його поведінці чується самопевний виклик. Він — справник нижчих, але найдужчих і найстарших змислів життя: нюху й дотику. Вміє спід землі роздобути найпотрібніші речі для козацької душі: товсту їжу, горілку й молодиць. Головний харчовий і Дон-Жуан в одній особі. Коли нині дивлюсь на хлопця, що його дражнять у селі козаком, мені настирливо пригадується триюмфальний регіт Осипа, коли товариші питали його, де пропадав.

Четвертий, стрункий усміхнутий юнак, не визначався ніякою особливістю. Це – вічне доповнення, універсальний талан або, по німецьки, дівчина від усього.

Вітецькове завдання сповняють козаки пильно. Як сонце пригріває, сідають під стодолу і прижмурюючи очі, сонно „глядять по бігу ріки", як їм приписано. В негоду – погрозою й цукром – ставлять стійку малих хлопчиків, котрі мають доносити, чи хто не перевозиться через воду.

Їжа – це не лиш хліб насущний, але й осолода нудного життя, звязаного воєнним законом. То-ж

козачий стіл закону ~~х~~ не терпить. На йому молоко й квашені огірки, чай і капуста, галушки, печені кури, гуси, поросята, добуті Осипом. Все всуміш, московська свобода!

Вечорами грають у ~~кар~~ карти. На столі з'являються рублеві паперці, зелені, сині, а то й рожеві. Бавляться спокійно й не запалюються. Я рідко зустрічав серед простих москалів пристрасних грачів. Вони грають, щоб мати чим заповнити прогалину між одною склянкою горілки й другою.

Привикаємо до непрошених гостей і дрімучої війни над Дністром. Иноді промайне другим боком

австрійський улан. Козаки стрілять кілька разів для забави, як стріляють до високої птиці, лиш щоб налякати, і вертають до дому.

Мої думки були обведені високими мурами суворого гімназійного виховання й стиснуті глумливим посміхом, яким зустрічають усяке вільніше слово наймолодших в рідні. Я був заперший у собі, важкий і несмілий. Мене ображала неотесана поведінка Осипа. Але ображаючи, дивно цікавив мене той непогамований розряд дикої пристрасти. Осип був малою щілиною в віконниці, крізь котру видно таємні салі приманчивих і недозволених утіх.

З одним я не міг примиритись. Я завсіди дивився на козаків, як на ворожих москалів. А глухе село, що в той час не вибігало думкою поза своє подвіря, говорило з ними просто як з людьми. Вони-ж хрестились тричі, в їх мові проблисне інколи людське слово. Навіть — буває — часом незаплачене порося шільки на хвилину каламутить прозору воду взаємного розуміння. Осипа недолюблювали люде, але й та нехіть не була ненавистю до нахабного ворога, але просто скаргою покривдженого або заздрістю менш щасливого. Справді, Осип роспоряджався всім, що вабить жінок. Лестощі заступались у його

білими паляницями й цукром, котрих навозили козаки доситу. А вся постава й голос свідчили, що в сприятливу мить йому рішучости й сили не бракне.

Особливо сердила мене приязнь сизого плаща з сірими шинелями. До села повернув полонений, що по дорозі в Осію випросився в москалів до дому. Він щодня навідувався до козаків. Витворилась ~~[illegible]~~ дивна професійна симпатія. Козаки охоче балакали з австрійцем про війну й усі разом згори дивились на невідущих запільників. Ще щось своєрідне було в тих взаєминах, що пригадувало ролю „німця", людини з заходу, серед московської суспільности. Дядько

в австрійськім однострою зробився знанням і провідником дядьків з над Дону в новім світі й одночасно представником вищої техніки: стрижієм і голярем. За те козаки ділились з ним споживчими достатками, запрошуючи до обильного ситим варевом столу.

Село перероблювало ~~на~~ ~~свойх~~ на свій лад оповідання полоненого про воєнні пригоди, невдачі Австрії. Вони хвилюють і пригноблюють. Згодом я привик до новин від простих полонених. Вони вічно мають перед очима наїжені штики ворога, перед котрими звели руки в гору й цінують усе

положення під непереможним вражінням тієї піддачі. І є ще на дні душі простих полонених наївний, несвідомий сором і докір і їх оповідання родяться з подвійного джерела: переляку й бажання виправдатись.

В той час приходили вже до села й листи тих, що попали в Росію. Стаю громадським читачем листів і писарем відповідей. Жаліються сини й мужі, що їм студено й банно, але їсти дають досить. Я відписую їм під голос жінок і матерей виплеканим стилем сільських листів, де — як в аристократичних сальонах — безпосереднє почування

ховається за церемоніяльними поклонами й привітаннями.

Раз сполудня з'являється Осип на коні. Їде повагом, а в широко розставлених руках повні відра. Виглядає як штукар на линві, що держить рівновагу, помагаючи собі жердкою з тягарцями на кінцях. Метнувсь молодий козак до його, побожно переймає скарб. Осип веде коня непевним кроком людини, що перебула далеку дорогу верхи. В кухні радісні оклики. Старший дає прикази. Скубуть птицю. Осип шатнувся до сусідів, щоб чого не бракло. З острахом чекаємо козацького пиру.

Перехилили по кухлику, аж тут сполох. Човен переправляється через Дністер. Осип до краю розлючений невчасною перешкодою, кріс через плече й збігає стежкою в низ. Три козаки стоять у поготівлі край городу. Горе ворогові, що приходить так не в пору! Спадає сумерк на світ і на наші думки. Може мадяре? Вся околиця кишить вістями про їх звірства. Напружуємо зір, але вечір заслонює вікна що раз густішою тканиною. Ні духу, лиш непевне чекання. Хоч би крик, хочби стріл, — було б відрадніше. Нагальний регіт на подвірі полошить наші здогади. Козаки ведуть пятого товариша в Кубанцькім однострою.

Він утік з полону й продерся до своїх. Всі однозгідно рішають, що це Бог благословить їхній бенкет, посилаючи несподіваного гостя. Особливо Осип радіє, клепає гостя по рамені, цілує:

— Ще трохи, брате, і я стрілявби до Тебе! —

Черпають як джерельну воду мандрівники серед спаленої пустелі. Скидають ремінні пояси, револьвери, і душі росперізуються, забуваючи про однострій. В сірім кутку кухні зеленіють донські левади, сріблятьcя рибні ріки, лисніють станиці в імлі. Відчиняються гостинні ворота й стужені рамена простягаються на зустріч. Де так довго барились? І нишком

шепчуться оповідання, як про далекий сон, про Дністер і Карпати.

Козаки хроплять і сопуть, хто головою на столі, хто на лаві, а ті на підлозі. Заспокоєні сміємось з байок про пані бешкети. Але ранком не ймемо віри. Прочунявшись, хрестяться і тягнуть дальше. Їх морить сон, вони куняють і хлищуть знову. Нездужають, на силу встають від столу. Важкі голови так і збіраються впасти з пліч і покотитись, але півпритомні ще сунуть руку по кухоль. Лиш малий козак підводиться, сідлає коня й їде донести, що навколо спокій.

Але під вечір знялась стрільба (ямина) на заході і сході.

З сусіднього села прибігають задихані люде перестерегти. То не пяні застави стріляють, то підходять австрійці, обступають хату, де є козаки, стріляють у вікна.

Настає безконечна ніч: хропіт козаків, годинник і схвильована уява. Палимо російські книжки, щоб не дразнити мадярів. В кімнату з ~~[illegible]~~ грохотом вваляються Кубанець і Осип. З батьком заступаємо дорогу. Сестри втікають до найдальших кімнат.

— Батюшка, благослови! — Кубанець сміється до батька безглуздим, пяним сміхом.

Під вікном хтось шелестить. Чую кроки. Тихо. Натягнуті нерви чекають стрілу — — —

— Батюшка, благослови! — настирливо кричить Осип.

Бліді виснемо в безрадності між наступом пяних козаків і цівками мадярських крісів під вікнами.

8.

Де висока гора одною ногою ступає на сам беріг ріки, там до старих верб і осик привязані човни наших молодих споминів. Туди з сіл і з міста

зганяють людей. Війна прорізує чола Дністрових гір морщинами окопів і досі дощі ятрять незагоєні рани.

На заході, в стороні Нижнева, гарматній грім. На небі, роспаленім вечірньою гарячкою заходу, виприскують зеленасто-синяві огники смертельної недуги. Козаки бродять по Дністрі. Австрійці подались пару кільометрів взад і окопались. Стає ~~гр~~ тепліше. Місце вартових застав займає одностайний фронт.

В день — розгони і ловля людей. Орють землю джаганами й лопатами, заволочують боронами

колючого дроту. Вже недалеко тарахкоче кулеметна сівалка. Може хрестяться, думаючи про ярий посів і жниво.

Над нами що дня кружляють срібні птиці, що вертають весною з вирію: австрійські літаки. Копачі ровів кидаються в ростіч, як сполошені курчата, ~~в ростіч~~, коли надлетить хижий ястреб. Ховаються по кущах, продираються до хат. Козаки зганяють людське стадо до праці.

Ночі часто будяться від дикого клекоту кулеметів і крісів. Запалюють неспокійні свічки ракет. Гувик, голосніше нападу шумить

взаємний страх. Згодом і те нервування втихомирюється й війна дрімає знову.

Великдень святкують вояки по божому. Золота чаша сонця підноситься незримими руками в гору, а вороги, що довгими місяцями приносили в жертву тіло й кров, обмінюються замість куль чесними дарами. Москалі приносять білий хліб, їм на зустріч австрійці - вино.

Те перше братання обривається на сході, де північний беріг Луцьким виступом врізується глибоко в Покуття. По пальбі чути, що міряються великі сили. Під вечір проноситься над нами

перша громовиця (весняна), але ми з несмаком посміхаємось, слухаючи слабого наслідування ранішнього бою.

Австрійці відступають на Коломию серед безупинного грохоту гармат, крок за кроком. Відчуваємо, що то вже не осіння втеча, але смертельні обійми рівних змагунів. Повні трівоги чекаємо.

„Кіевская Мысль" приносить вісти, що на заході Галичини зламались карпатські засуви і в руках москалів ключі до срібної мрії наших пісень, синьоводного Дунаю. А в кривім зеркалі села

відомости перемицьовуються на чутки. Що жмінка лишилась ще австрійських вояків, то й тих покликали до Відня берегти золотої корони.

Дома розсівся російський жандарм. Йому ~~тут~~ дуже сподобалось. Хто зна, може залишитися тут на службі. Він „тоже малорос". Приглядаємось славетній породі."

Біжу до міста. – Одже що? – питають сестри. На зустріч виходять дві вчительки, відрізані від своїх шкіл і домів. Їх очі прохають добрих вістей. Я кажу: – Чи знаєте, що в лісі над потоком зацвіли конвалії?

Після пятнадцяти літ щераз довелось вдарити палицею сердечної спраги в червоні скелі над вирами й шукати по Дністрових долинах джерел заспокоєння. Память залюбки ходить слідами давньої романтики, виполошеної війною з цих околиць.

Великий заїзд приперся одною стіною до Калагузів, темного лісу, де для нас малих було повно таємниць: лисячих і борсучих нор, вірлиних гнізд. З холодних яруг йшли дики на ~~[illegible]~~ кокорузяні поля й опришки на купецькі вози, вантажні крамом і грішми. Навколо заїзду завсіди валки підвод, а середині шумний попас, сміхи, суперечки,

крик. Уява хлопця заселювала те місце пригодами з повістей. Там обовязково зупинялись поштові диліжанси, вагітні несподіваними зустрічами, чутливими пращаннями, втечою закоханих, погонею за умичником. В тій долині обовязково виспівував почтар свою пісню на трубці, роспустивши коні по широкім шляху, встеленім місячним сяйвом.

Нині там скирта сміття й роскидане каміння, а романтика перенеслась до залізничих чекалень, на літацькі майдани. Лиш конвалії цвітуть досі в благословенній долині. Птиці вють гнізда долі, під листям лоташів над ручаєм і по зеле-

ній тіні тихо блукають золоті соняшні плями.

Душа збірає павине піря казок, розсипане в долині дітячої уяви старою мельничкою. Ще стоїть мурований млин, стиснутий двома горами, й вікове павутиння по стінах сіє муку дріжучим ситом. Вода на лотоках нашумлює мотиви Шуберта, пісні Гете. Завізно в млині, але тих, що чекають, не розвеселюють молоді мельнички обіцянками і медом, мірошники-залицянням, а штукарі чарами в своєріднім Moulin Rouge. Нині тим проповідують сектярі свою бліду віру.

Є дві дороги. Одна пряма, горою. Їй усмі-

хається мета приманою уст Мони Лізи, а далекий вид Дністрових колін — лиш дольомітова оправа краси.

Друга дорога для душ гнаних пекучою тугою таємниці. Вона круто сходить у низ, ховаючись у поранковій імлі, то вибігає на верх, вище білих туманів на гребенях гір. Вона томить і виснажує, але занурює духа в самі глибини краси. Так йти і не спішитись! Спочивати під деревляними церковцями, що стоять на скельних обвалах як на долонях святих з візантійських образів. То Марія схиляється до Дністра: на голові золота

корона спілої пшениці, одежа зеленими складками лісу спадає до долу. В воді купається божа дитина: сонце.

У долиною пливе його тепла ласка. Вишні цвітуть вчасніше, спіють морелі, виноград, і баштани вигрівають свої товсті тіла динь і кавунів.

Снідаю чаєм. Жид подає масло, паляничку, а все заправлене десятком питань. О! То мусить бути велика роскіш бути вільним, ходити й думати. Колись він так залюбки читав свої святі книги, блукаючи. Але потім був у полоні, в Сибірі.

З тої пори що дня читає кілька сторінок Шопенгауера.
— Дивно — кажу — я саме там повірив у силу людини —

— Ви до кого прийшли? — скоботливим усміхом закидає молодесенька жінка господаря, знуджена оповіданням чоловіка. — Тут тепер стільки літників, і такі гарні дівчата! —

Шопенгауер з провінціональної чайні з призирством мовкне, а жінка щебече про роскіш тіла на сонці, в воді. Показує найкоротшу стежку до Дністра.

— Зайдіть ще коли, — кличуть обоє: зневіра й покуса.

Трьохсотлітній дуб зводить суковате тіло в гору. Пруживі мязи тримають вагу грубезних конарів в поземо роскладених раменах і в вічній натузі зберігають божеський спокій незломної сили. Звідтам обіймає зір рідний дім мойого серця із сходу й заходу, цвітучий яр Дністра, а память посилає поклін сосні на Уралю й віковому кедрові Ливанському з Парижського городу. Туга вічно роспята між коханням і далеко.—

9.

З червні велика війна станула в наших воротах

і впялила в село тисячу сталевих очей. Через ніч з'явилась на тім боці довжезна змиця серед ярого збіжа: свіжі австрійські окопи. Пішов постраx по ~~селу~~ людях. Життя паде ниць, ховається під землю. Там вирастає нове село землянок, а рови - вулиці між ними. Нові обори обводяться колючими дротяними плотами. Над водою чужі рибалки плетуть срібні неводи.

Люде за вояками й собі готовляти гроби на життя й на смерть, криють дубовими бервенами й перстю, прячуть скрині. Їх погляди з тужливою ніжністю гладять білі хатки під

стріхами. Так мати дивиться на мене: аж тепер пійду на війну. Я хоробрюсь. Зношу харчі й постіль в дебелі пивниці під ~~до~~ домом. Але піст погриз мої сили й моя вага: — дівчинка-недоліток.

На подвірі, в саді метушня. Старшини від генерала до хорунжих і вояки, вояки. Телефоністи розташовуються під живоплотом у підземній сховку. Мене кличуть до полковника, роспитують про назви хуторів, присілків. Щось скиглить над нами. Всі побожно замовкають і голови в гору. Знову плач — і далекі розриви. Мій погляд питає полковника.

— Сучі сини! — гукає він. Підходить до телефоністів, хтось у норі повторяє його слова. Вперше серед нашого села обзиваються страшні ~~[illegible]~~ залізні уста. Ще стріл, ще один — Так по-ночі шукають себе приятелі, перекликуючись, поки впадуть у сердечні обійми.

Полковник стоїть на веранді, очі в склах. На тім боці на горі покривляється нам панський хутір. ~~Так~~ Там рух як у нас, хтось стоїть на бальконі з склами.

— Сучі сини! — лютує полковник, називає якісь числа, телефон повторює. Гу-у-у! — відповідає

село. Стою за стіною. Перед хутором нечайно з'являється хмарка, як ~~[illegible]~~ танцюристка в цирковім балеті, кланяється й щезає. Знову голос полковника, відгомін ~~[illegible]~~ в ямі під живоплотом і грохіт недалекої батерії. Хмарки блиснули поза хутором. Сполошені верхові розбігаються полями. Труби гармат рвуть слух, ~~хмарки~~ димки танцюють що раз ближче будинків, що раз частіше. Гу-у-у! з кожним ударом кров сильніше бє в виски. Гу-у-у! мене мучить спокійний ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ голос полковника. Скоріше, скоріше! Скажена музика вривається в мою

кров. Хутір горить.

Приспішений свист і раптовий низький розрив, хі-і-у!, якийсь новий мотив вливається в росшалілу ріку. Починається друга дія й нові актори виходять на сцену, кидаючи між видців смертельні жали слів. Хі-і-у! обзивається Данчиця, найвища гора в околиці. Мовчки, діловито поспішають кудись москалі з відрухово похиленими головами. Хі-і-у! смерічка перед хатою підстрибує смішним вихилясом і повисає на сусідці. Збігаємо в пивницю, з нами кілька переляканих жінок з села з верескливими дітьми.

Сходи стряслись, у пивниці стогін. Без памяти збігаю в низ. Тихе „Богородице Діво" освічує тьму. Граната вдарила в ріг дому. Свист за свистом, грім за громом. Ганок летить, лиш дошки хитаються як рукави інваліда. Скло дзвенить, сиплються стіни. Вибігаю на сходи, заслонені від півдня подвійним муром. Через село перекинули залізний міст. Понад нашими головами котяться вози, висипають свій вантаж і нові, все нові надїздять страшним залізним мостом.

Припертий до стіни, дріжучи і в німім захопленні, дивлюсь у гору. Невидимі ткачі

працюють і гаркітливі човна бігають по залізнім варстаті сюди й туди, сюди й туди, снуючи смертельний саван трьох імперій.

Вояки скрадаються в сутінку. Виходять люде з нор, сновигають по роспанаханих городах.
— Люде, чи вбило кого? — Мовчать, не знають.
— Чого шукаєте, люде? — Спускаюсь з ними в глибокі вибоїни. Збірають стрільна. Вони продають їх. Розмаюю стіл гвоздиками в мідяних фляконах.

10.

В ночі вбігає вояк з приказом негайно забратись з села. Законом війни дім і подвіря переходять до нових власників. Вже копають межі, по три ряди окопів поперек саду й цвітників. Вилискує чорна земля, на ній кинуті ясні троянди. Місяць ступає по полтавськім килимі.

Виходимо. Село збулось коней. То забрали австрійці, инші на московських підводах, а ті приховані по гаях. Сільська армія залишає фронт, по ночі, без своєї зброї плугів і серпів. Йдуть жінки ~~[illegible]~~ осружені дітьми, з дітьми мов прапо-

рами на руках. Йдуть мовчазні газди, а хлопці й дівчата женуть корови й вівці. Гобками шугають як вівці тихі собаки. Урочиста процесія обходить свіжі гроби на кладовищі, отверті гранатами груди вулиць. Їй на зустріч суне новий похід з новими богами: ~~наші наслідники~~, військо і кулемети. По середині молох з роздутим черевом, аеростат на линвах.

Ми забули візочок-колиску для дітей. Вертаю непевний серед ночі й вояків. Чую ворожі погляди й негодування. Люде, що не сміють вже й свого життя назвати своїм, не можуть розуміти тих,

що дрібні речі бережуть як власність. Ходять за мною, стежать як господарі злодія. Підзорливі думки лютими собаками заступають дорогу до подушок у наших ліжок. Вояки зносять їх до землянок. Там вже дрімає втома, окутавшись у моє червоне покривало. Мені погрожують. Кладу в візок десяток сонних курят і зникаю. Стрівожене курятко бється в грудях.

На світанку ми вже були далеко за селом, за гаями. На нас гукає рідкий як поранкове світло рев гармат, що будяться за нами, і підганяють недалекі розриви, як удари батога. По-

нурий маєстат нічного походу припадає дорожним
копотом утоми й важкі ноги замітають розби-
ту землю. На здорових вчора обличах жура прорі-
зує морщини, а порох з потом підкреслюють
їх глибину. В батька з кожним кроком новий жмут сивого
волосся. Наш дороговказ - це втома нервів і ніг
і важкі повіки. Очі бачать лісничівку, а думкам
спрага спочинку притемнює сизу безвість, що
відслонюється з нашого шляху. Італія?. Карпати?.
Ростов?. Сибір?. Відень, Чехи, Німеччина, Париж?.
Америка?. Широкий і далекий світ - це-ж усе
етапи нашої родини. Що раз частіший свист

огненних батогів підганяє нас дальше й дальше.

В лісничівці тіснота, змішались сорокаті світи. По цей бік господарі й непрошені гості з околиці, як ми. Прізвища українські, польські, чеські, німецькі:- суща Австрія. Через поріг — Росія. Але двері звичайно відчинені.

Старшини залюбки заходять до нас. Їх не дразнять верескливі діти, вони терпеливо слухають скарг жінок, вічно неспокійних за своїх мужів на фронті, нарікань батьків і матерей. Їм усе те пригадує далеку рідню й туга черпає прохолоду з чужих криниць. Про війну не говорять. Коли пи-

таю, дивуються, що мене можуть цікавити ті справи. Їх уява втомлена боєвими образами, й вони переходять до саль, де серед квіток всміхаються і журяться мадони з дітьми на колінах.

Молодого команданта батерії цікавлять лискучі дула гармат, розставлених перед воротами лісничівки, не більш сестер-жалібниць з Бучача. Він нудьгує за старшинським столом, починає розмову й по панськи обриває її в середині, переходячи до иншої думки, як дівчата, не затримують його довго. Він підносить чарку за царя й батьківщину й кричить тричі ура!, та так холодно, так з обо-

в'язку, що чується в голосі: я втомлений усім цим. Він кидає товариство серед забави, кличе чуру почистити чоботи й іде верхи. Перестрибує рови легко й плавно так само як трудні питання з тією блискучою вільністю, що часто заслонює порожнечу. Скоро повертає. Чекають вояки з різними справами. Він слухає, нога на лаві. Чура чистить чоботи. Вояки правдуються. — А чи привезли вже солодощі з Тернополя? — перекидує старшина через голови прохачів. — Добре, я полагоджу. — Заспокоєні обіцянкою вояки відходять. Командант сідає в двірську коляску й іде на побачення до

міста.

Хорунжий-українець сьогодня дежурний. Инакше певно сидівби з нами в садку. Він розмовляє по московськи, але докоряє нам, що не говоримо гарною мовою як на Звенигородщині, де він працював хеміком у цукроварні. Він українець-Вівсяник, та російський патріот одночасно. Його кличуть Афсяннікоф. Він соціяліст, але хоче війни до побідного кінця. Те українство й соціялізм сірі воли в московськім ярмі й духовий віз бідного хорунжого скрипить собі помаленьку, повертаючи то соб, то цабе. Та сьогодня хорун-

жий в лівім настрою. Полковник звернув йому увагу, що дижурний старшина мусить носити револьвер при боці. — Ах, пане полковнику, ми вже всі втомились тією вічною забавою в салдатики! —

Ведуть полонених. Біжимо до воріт. Може тепер побачимо лицарів з піднесеним чолом, з нероззброєними, повними палу очима. Йдуть нуждарі, похилені спекою й покорою. Над ними мов над стадом овець повисає густа хмара копоту й отверті уста пригадують німих риб на суші. Якась жінка виносить глек з молоком.

Полонені кидаються як вовки на добич. Сторожі лайкою відганяють хижаків. Якийсь проривається через кордон і припадає до ~~пив~~ питва. — Иди! — кричить провода на коні. Та полонений поринув у білу музику й не чує погрози. — Марш! — кричить молодесенький хорунжий, що стоїть біля нас. Жінка з глеком молока залишається серед вулиці. Їй ввижається похід полонених і її муж, гонений гончими.

Світ покривається сірим рядном пороху й утоми.

11.

Під вечір пємо в саді пращальний чай. В ночі виступає дивізія на фронт. Четар Генрик, найсправніший службовик, поїхав з відділом Копачів приготовити місця для гармат. Старшини світлять нас на спомин і вгощають знаменитими цукорками.

Вівсяник насуплений. Часописи принесли вість, що російське військо кинуло Львів.

— Як Ви можете спокійно чекати, поки Вас заберуть у німецьку службу?! О, русини! —

Я пригадую службу малоросів, вірну до самозабуття.

— Ви того не розумієте! — рішає подразнений хорунжий.

— Краще не зачіпайте, — перестерігає жартом молодик з щиро московською вимовою. — Він небезпечна людина, соціяліст! — додає пошепки страшне ще тоді слово.

— А Ви жостокий! — не вдержує ~~[illegible]~~ сестра, і пригадує полоненого, котрому не дали напитись.

Москвин вдоволено всміхається й роскусує крихке тісточко, що його називають „південна суміш". Йому байдужий, а навіть приємний докір ворожої австрійки. Але малорос червоніє, вибухає лайкою, піниться,

обзиває австрійців наволоччю, що виколює очі сердечним російським воякам.

Командант жартами заговорює пані й кидає невдоволені погляди в бік своїх хорунжих. Хтось ступає по паркеті в заболочених черевиках. Молодий москвин здвигає раменами, топиваючи тістечко.

Надходить роспалений Генрик, поляк у російськім однострою. Він вже приготовив місце для батерії. А Вівсяник воює дальше. Обидва москалі з усміхом прощаються.

Другого дня ~~перед~~ ~~[illegible]~~ зупиняються підводи з раненими. На одній лежить Вівсяник,

поторощений шрапнелем. Вибігаємо. Його очі, повні болю, вітаються з нами так щиро, так тепло, як вітаються рідні брати, що знайшли себе — —

Ми поїхали одною дорогою. ~~Тихі~~ В ночі місяць заблис у вікні на вістрях штиків. Входить жандармерія. Трусять столи, ліжка, кишені. Беруть мапу Галичини й театральні скла.

— З нами підуть: — жандармський старшина вказує старого лісничого й мене.

Різдвяні свята.

Адвентний вечір.

День перед Різдвяними святами призводить
до вечір. ~~Вже~~ Вже від ранку дорослі
~~ще~~ ~~ще~~ ~~ще~~

скрор ні — так зрубаю. Того дня ~~кур~~ не
вільно курий кликати, бо сусідка як
почуя зараз каже: „Твої кури — мої
шкіри". Того дня стараються всі домівники
бути в дома, а особливо не шляться
чужими хотами. Прихід у хату мущини
уважають доброю ворожбою. Не люблять
приходу женщини, а особливо жінки.
Газдиня робить голубці з капусти і кру-
пів кукурудзяних і засуває їх в піч.
Мия сушені овочі (сушениці) насипає
в горнець, прикладає ключем і заво-
жує з верха патичками. Опісля нали-
вая водою і засуває в піч. Ключем і патичками
прикладає ся, щоби сушениці не
підходили в гору і не згоріли. Звідси у
нас є розповсюджена сміховинка:
Ночував жид у газди і видів як газ-
диня приставила сушениці і ключем
з видів як варила — мисе не міг з-
дива вийти коли ключа зїли.
Засуває в піч пшеницю, бо вона вер-
ла і мусить ся довго варити.

Artykuł towaru:

Data	Przybytek	Ścisłe i dokładne zanotowanie skąd towar nabyto — ewentualnie komu sprzedano	Ubytek

Підносона над море 500 називає ся низина
" " " 500 " " височина
" " " 1000 = " ~~височи~~ низькі гори

151

Artykuł towaru:

Data	Przybytek	Ścisłe i dokładne zanotowanie skąd towar nabyto — ewentualnie komu sprzedano	Ubytek

і приписаних 12 справ на сей вечер. Отже вже
і пшениця, сушені яблока і грушки,
дальше голубці. Раздині приставляють
ще, фасолі, біб горох, сушені сливки,
сушені гриби або підбеньки, борщ
бураковий з фасолями або тістом.
Перед веде підпалка (потравка) з сухої
або живої риби, і крепликі. Се є пирогі
зроблені з пшеничного тіста, а на-
пиняовані рибою ~~або~~ смаженою на
олію а найрадше повидлами, бо се
солодке і є умобленою справою дітей
діти вже від початку. пилипівки, оворяни
проколядників і крепликі. Раздині
приладжують на трьох дни дрова і по-
му для худоби, прячуть на подвірю і коло
хати. Раздиня з дівчатами і дітьми по-
рая ся у хаті коло вечері, бо святочні

Artykuł towaru: .....

Data	Przybytek	Ścisłe i dokładne zanotowanie skąd towar nabyto — ewentualnie komu sprzedano	Ubytek

Artykuł towaru: .....

Data	Przybytek	Ścisłe i dokładne zanotowanie skąd towar nabyto — ewentualnie komu sprzedano	Ubytek

Artykuł towaru: .....

Data	Przybytek	Ścisłe i dokładne zanotowanie skąd towar nabyto — ewentualnie komu sprzedano	Ubytek

Artykuł towaru: .....

Data	Przybytek	Ścisłe i dokładne zanotowanie skąd towar nabyto — ewentualnie komu sprzedano	Ubytek

Artykuł towaru: .....

Data	Przybytek	Ścisłe i dokładne zanotowanie skąd towar nabyto — ewentualnie komu sprzedano	Ubytek

сом і ідочоступати худібку, щоби і она знала про приход Христа. Скоро небо ясне зоряне буде рік добрий і курибудуть добре несться. Скільки зіртільки пяць. По тім газдиня приладжує кутю: заправляє її маком і медом або цукром. Ся може бути заступлена лолазою (кашою з ячмінних круп). На стіл подає всі приладжені страви. Домівники миються, чепуряться і засідають до стола. Тут усі разом відмовляють молитву. До вечері мають бути дві сьвічки по можности воскові, або трійця засьвічена. Нафти не вживається. Газда набирає перший раз пшениці з миски ложкою і кидає на стелину. Чим більше зерен причіпиться до стелини тим більше буде мати роїв в своїй пасіці. Опісля складають собі бажання: „Дай Боже обсьмо діждали від тепер зе рік, в щістю, здоровлю добрім горазді і на многі літа" і хорчують. Кождої страви їдять, а в кождій мисці стараються лишити ~~на~~ страви на стоні, бо тої ночи померші душі приходять і засідають до вечері також. З тої причини стіл ночує не спрятаний. Ще перед вечерою газдиня посилає у село до біднійшої хати вечерю наперед душі померших редичів і рідні. По вечері засідають і

Artykuł towaru: .....

Data	Przybytek	Ścisłe i dokładne zanotowanie skąd towar nabyto — ewentualnie komu sprzedano	Ubytek

Artykuł towaru: .....

Data	Przybytek	Ścisłe i dokładne zanotowanie skąd towar nabyto — ewentualnie komu sprzedano	Ubytek

Artykuł towaru: .....

Data	Przybytek	Ścisłe i dokładne zanotowanie skąd towar nabyto — ewentualnie komu sprzedano	Ubytek

Artykuł towaru: .....

Data	Przybytek	Ścisłe i dokładne zanotowanie skąd towar nabyto — ewentualnie komu sprzedano	Ubytek

Artykuł towaru: ...

Data	Przybytek	Ścisłe i dokładne zanotowanie skąd towar nabyto ~~=~~ ewentualnie komu sprzedano	Ubytek

Artykuł towaru: "

Data	Przybytek	Ścisłe i dokładne zanotowanie skąd towar nabyto — ewentualnie komu sprzedano	Ubytek

Artykuł towaru: .....

Data	Przybytek	Ścisłe i dokładne zanotowanie skąd towar nabyto — ewentualnie komu sprzedano	Ubytek

Artykuł towaru: .....

Data	Przybytek	Ścisłe i dokładne zanotowanie, skąd towar nabyto — ewentualnie komu sprzedano	Ubytek

Artykuł towaru: [illegible]

Data	Przybytek	Ścisłe i dokładne zanotowanie skąd towar nabyto — ewentualnie komu sprzedano	Ubytek
		[illegible]	

Artykuł towaru: .....

Data	Przybytek	Ścisłe i dokładne zanotowanie skąd towar nabyto — ewentualnie komu sprzedano	Ubytek

Спровадив Він сї до Русалима Ой д: Б.
А в Русалимі богаті люде " " "
Богаті люде будують мости " " "
Будують мости з білої кости " " "
А поручечко саме тростове " " "
Саме тростове - саме золоте " " "
А туда ішов сам Цар небесний " " "
Перейшла Єго погана віра " " "
Погана віра сама жидова " " "
Царю небесний маєм на Тебе " " "
Маєм на Тебе аж у три лади " " "
Маємо Тобі головку стяти " " "
Головку стяти - на хрест розпяти " " "
А з хреста взяти в гріб поховати " " "
Головку стяли - на хрест розпяли " " "
А з хреста взяли в гріб поховали " " "
Дали до него два жиди варти " " "
А самі пішли вечерю їсти " " "

Вечерю їсти, вечерю тайну Ой дай Боже
Як вони їли, тай ся сповіли " " "
Коли ця рибка, а в Дунай плесне " " "
Тогди Сус Христос в гробі воскресне " " "
Коли цес когут закукуріче " " "
Тогди Сус Христос а з гробу втече " " "
Рибка плеснула — а в Дунай пішла " " "
Когут сї стріпав — закукурікав " " "
Жиди до гробу — а Христа нема " " "

Другого дня раненько, йдуть до церкви. Віддак відвідують себе взаїмно, складають собі бажаня, а братство йде колядувати на церков. Деколи парубатство колядує на народну цїль. (Сї війни колядували на дївчата, на Січових Стрільцїв. Парубки на січовий прапор, а шкалярики на сиріт.). На Стефана досьвіта, дївка відданиця, палить за своїми воротами огонь і ворожить собі свою судьбу. Куди йде дим, з тої сторони „князь" (жених) приїде. Коли дим іде в сторону цвинтара, тодї умре. Час від

Бож

Від прес

Вся ся земля

Ике дати таке дати

Исусом Христом го назв

Бога Мати то злюбила

До престола приступила (2 раза)

Вся ся земля звеселила.

Ой чірчику Васильчику

Посію ті в городчику

Буду тебе доглядати

Тричи на день підливати.

Росов-косов підтинати 2 раза

А в неділю рано рва

За головку дати

Сей додаток про Б

тому що подруг

Василия.

Парібки переби

160

...ланки -
..., другий
...ана - чорта -
... барана - кучмари і дружина
...ти з музикою. Они ходять від
хати до хати щедрують, і виробляють
збитки. Бозди ховають ворота, фіртки
і всякі дрібні річи, бо Маланка розносить
по селі. Не так для пакости, як для
увеселеня. У хаті де є дівчата прий-
мають Маланку гостять, і заводять
танці. Серед забави Маланка не за-
...бити збитки - і так - лави
... звері - білить і мастить
...! Ніколи так
...ті як на Щедрий
...а) все винайде
...тка і виволіче

на середину хати серед загального сьміху.
Парібки її приспівують. Н
Наші Маланка не робоча
На ній сорочка паробоча.
Наші Маланка господині
Лави мастить приніч лич.
Наші Малака ноги мила
Фартух собі залучила.
Повій вітре сик так сик так
Суши фартух як мак як мак.
Повій вітре із Залучі суши фартух і анучі.
Повій вітре буйнесенький віжне фартух тонесенькі.
Наші Маланка качури пасла заробила фаску масла.
Фаску масла фаску сира тай всіх хлопців запросила.
Їджте хлопці тай мачайте, а за решту вибачайте.
II. Маланочка походила Василчика породила
Ой чінчику Васильчику
Посію її в городчику"

Буду тебе доглядати тричи на день підливати
Тричи на день підливати — росов-косов підтинати
А в неділю ранорвати за головку затикати.
Чінчики (малі діти) побачивши Маланку, заздалегідь утікають, бо Маланка бє. Другого дня досьвіта Богослуженя, потім відвідують себе родичі, знакомі, свояки, складають бажаня, балюють ся, себто заставляють їду, напитки і музику. В навечерія „Відірщ" (Богоявленія) ідуть до церкви за сьвяченою водою. Не їдять нічого поки не покушають сьвяченої води. Кушають самі, кроплять улюди у хаті, на обійстю, в стайни, стодолі, лють сьвяченої води до криниці. Роблять хрестики з дерева, прибирають паперовими цьвітками, барвінком, золотять і прибивають на воротах. Се звичай на памятку що Христос охрестив ся. На Богоявленія досьвіта ідуть до церкви з прибраною трійцею вьсковою, котру старанно пореховують рік від року. Все прибирають її „косицями", барвінком і уплітками.

збанок на сьвячену воду також прибраний. З запаленими трійцями, ідуть з сьвященником на ріку на водосьвятія. Коли сьвічки горять ясно, не гаснуть, буде рік врожайний — добрий. /: На зимного Николи зачинають вовки ходити в лаях, тоді можна з ними легко здибати ся, але з'їсти можуть лише того, кого позволить сьв. Николай. Коли піп крикне на Відориці на ріці: „Кірілейсом" (Кирієлейсон) вовки розбігають сї, і вже не страшні:/ Запалені трійці несуть до церкви і тут лишають аж до Стрітеня. До дому несуть вербову суху губку запалену. Її запалюють з трійці — сій огонь роздувають по дорозі, щоб не погас. З тою губкою обходять хату 9 раза довкола, щоб ніяке лихо, ані слабість не мали доступу. Так обходить ся також стайню з худібкою, відтак сю губку несуть до хати, накурюють нею, гасять і перехову-

ють, бо нею підкурюють як чоловік, або жінка, або дитина дістане переполох, також підкурюють нею корову коли її що поброєнь (:зробленю:). На Стрітеня ідуть до церкви, бо на Стрітеня зима з літом стрічає сї і вони борє сї, котре переможе. Тодї забирає кождий газда свою трійцю домів і переховує аж до другого року в скринї. Зїля сьвяченого з трійцї уживають на лїк, оно має чудову силу. Помагає у всяких недугах - тим зїлєм курить ся людину і худобу хору.

Коляди:

(:для дївчини:)

1. А в поли в поли приблиз дороги Ой дай Боже
Ой там садочок з нова саджений " " "
З нова саджений - щей обстроженний " " "
А в тім садочку нове крісельце " " "
А в тім крісельци грешная панна " " "
Ой дидить сидить яблочко держить " " "

Приходить ід ній батечко її Ой дай Боже
Синку Катрусько врви ми яблочко " " "
Ой не врву не врву милому держу " " "
А в поли в поли приблиз дороги " " "
Ой там садочок з нова саджений " " "
З нова саджений ще й обстроженний " " "
А в тім садочку нове крісельце " " "
А в тім крісельци грешная панна " " "
Ой сидить сидить, яблочко держить " " "
Приходить ід ній матїнка її " " "
Синку Катрусько врви ми яблучко " " "
Ой не врву не врву милому держу " " "
А в поли в поли приблиз дороги " " "
Ой там садочок з нова саджений " " "
З нова саджений, ще й обстроженний " " "
А в тім садочку нове крісельце " " "
А в тім крісельци грешная панна " " "
Ой сидить, сидить яблучко держить " " "

Приходить ід ній тай братчик її Ой дай Боже
Сестро Катрусько верхи яблочко " " "
Ой я не верху, милому держу " " "
А в поли в поли приблиз дорогі " " "
Ой там садочок з нова саджений " " "
З нова саджений, щей обстружений " " "
А в тім садочку нове крісельци " " "
А в тім крісельци грешная панна " " "
Ой сидить сидить яблучко держить " " "
Приходить ід ній сестрінка її " " "
Сестро Катрусько верхи яблучко " " "
Ой я не верху милому держу " " "
А в поли в поли приблиз дорогі " " "
Ой там садочок з нова саджений " " "
З нова саджений, щей обстружений* " " "
А в тім садочку нове крісельце " " "
А в тім крісельци грешная панна " " "
Ой сидить сидить яблучко держить " " "

* обгороджений.

Приходить ід ній миленький її Ой дай Боже
Серце Катрусько верхи яблучко " " "
Ой верху верху, бо тобі дерху " " "
Ой за цим словом будь нам здорова " " "
Грешная панно – панно Катрусько " " "
Рости величка до черевичка " " "
Від черевичка до поясочка " " "
Від поясочка аж до віночка " " "
Дай же вам Боже в городї липку " " "
В городї липку – а в хатї скрипку " " "
В городї зїля – в хатї весїля " " "

II. (: господареви :)

А в цего газди тесові двори Ой дай Боже
Тесові двори – стелені столи " " "
А на тих дворах росте липицї " " "
З тої липицї стає росицї " " "
З тої росицї ~~росицї~~ стає керницї " " "
А ~~в тій керницї~~ там. Пречиста Христа купала " " "
Христа скупала, в ясла вложила " " "

Зеленим сїном в яслах накрила Ой дай Боже
Приходе ід ній самі жидове " " "
Пречиста Дїво десь Христа дїла " " "
Понеслам єго під білий камінь " " "
Пішли жидове камінь лупали " " "
Камінь лупали Христа шукали " " "
Христа не знайшли 'д Пречистій прийшли
Пречиста Дїво десь Христа дїла Ой д. Бо. / Ой д. Бо.
Занеслам єго у темний лїсок " " "
Пішли жидове лїсок рубати " " "
Лїсок друбали Христа не знайшли " " "
Пречиста Дїво десь Христа дїла " " "
Понеслам Єго у сине море " " "
Пішли жидове море спускати " " "
Море спускати Христа шукати " " "
Христа шукали – Христа не знайшли " " "
Море зіграло жидів забрало Ой дай Боже.
А за цим словом будьте здорові " " "

Будьте здорові господаречку Ой дай Боже
Ой не сам собов – а з газдиночков " " "
Тай з челядочков і з худобочков " " "

III. /: парібкови :/

Ой на долинї на зеленинї Ой дай Боже
Ой там Николка коника пасе " " "
Ой пасе пасе з конем говорить " " "
З конем говорить до води гонить " " "
Коню вороню я тебе продам " " "
Я тебе продам за сто червоних " " "
За сто червоних за сто золотих " " "
Хвалив сї Никола перед курулем* " " "
Нема в куруля такого коня " " "
Бо в мого коня золоті вушка " " "
Золоті вушка далеко чують " " "
А в мого коня золота грива " " "
Золота грива шию покрила " " "
А в мого коня золотий хрестик " " "

* королем)

Золотий хрестик двір вимітати Ой д. Боже
Бо в мого коня сріблї копита " " "
Срібні копита каміня крешут " " "
Каміня крешуть церкви мурують " " "
Церкви мурують з трьома верхами " " "
З трьома верхами з трема вікнами " " "
В одно віконце бай сходить сонце " " "
В друге віконце в полудне сонце " " "
В трете віконце заходит сонце " " "
На райских двера Сам Господь ходить " " "
Сам Господь ходить Службочку править " " "
Першу службочку за господаря " " "
Другу службочку за челядочку " " "
Трету службочку за худобочку " " "
А за цим словом будь менї здоров " " "
Щоби із тебе потіху мали " " "
Щоби віночка тобі діждали " " "
Віночка того, бай щасливого " " "

IV (: хлопцеви :)

А в поли, в поли приблиз дороги Ой д. Гоже.
Ой там садочок з нова садженний " " "
З нова садженний, щей обстроженний " " "
А в тім садочку нове крісельце " " "
А в тім крісельце Василько сидить " " "
Ой сидить сидить я в кіта* грає " " "
Я в кіта грає красно сьпіває " " "
Хтож тебе навчив я в кіта грати " " "
Я в кіта грати, красно сьпівати " " "
Навчила мене рідненька мати " " "
Ой вчила вчила у день у ночи " " "
У день у ночи не всипляючи " " "
В тепленькій воді вікупаючи " " "
В білі пелени завиваючи " " "
В шовкові шнури вповиваючи " " "
На білих ручках колисаючи " " "
Білими грудьми вітлекаючи " " "

* мабуть гітара.

А за цим словом рости здоровий Ой дай Боже
Рости здоровий грошний паничу " " "
Рости здоровий до черевичка " " "
Від черевичка аж до пасочка " " "
А від пасочка аж до віночка " " "
Щоби діждали посагу твого " " "
Посагу твого тай щасливого " " "

V.

Зійшла зьвізда на вкрай сьвіта
Засьвітила на пів сьвіта. Алилуя
То не зьвізда але чиста
То Марія ба й Пречиста – Алилуя.
За крижевим там потоком
Вздріли жиди Христа оком. Алилуя.
Він хліб ломав, тай їм давав
Своєв крівцев листок писав Алилуя
Їжте їжте прожиєте
Бо вже Христа втрачєєте Алилуя.

За крижевим бай потоком
Вздріли жиди Христа оком Алилуя
Як вони Го іспіймали
До Пилата знати дали. Алилуя
Пилат не знав що робити
Казав Христа на смерть бити. Алилуя.
Били, били бичкували
На хрест ручки розпинали Алилуя
На хрест ручки розпинали
Тяжкі Єму муки дали Алилуя.
Тяжкі Єму муки дали
Ожинков Го вперезали. Алилуя.

VI. (: як Новая радість :)

Ой там у поли росте тополонька
Під нею плаче бідна удовонька
Ой плаче плаче сумненько ридає
На битий шляшок все сї позирає
Але тим шляшком жовнярики їдуть

З під її сина кониченька ведуть
Ой стій же коню най тї розсїдлаю
За свого сина най тї розпитаю
Але твій синок в чистім поли лежить
А в правій ручцї ще й шабельку держить
У лївій ручцї водицю тримає
Своє серденько водою відливає.
Єму на грудех хрест золотий лежить
Єму у ногах кінь вороний стоїть.
Ой ти коню мій — товаришу вірний
Їдиж ти коню в Галичину домів
Не кажи коню що я вбитий лежу
Лиш кажи коню що жонатий хожу
Мене вженила та кулька бистренька
Мене звінчала та шабля остренька
За мать ми була сирая земличка
Сестричка була восковая совічка
Музики грали канони гремїли

По всему сьвіту 2) весела й новина
Сьвята Пречиста 2) породила Сина.
Як породила 2) в пелени вповила
Зеленим сїном 2) в яслах Го накрила.
Як ся жидове 2) о тім довідали -
За Матков Божов 2) за Йсусом Христом.
Всї лїси зрубали.
Як ся Пречиста 2) о тім довідала
З Своїм Дитятком Ісусом Христом в Єгипет тїкала.
Ой тїкала вна 2) через чисте поле
Аж там господар 2) на пшеничку оре.
Май Біг - помай Біг 2) на пшеничку жати
Сегодня ореш, сегодня сїєш - завтра меш збирати.
Як ся жидове 2) о тім довідали
За Матков Божев - за Йсусом Христом у погоню гнали.
Ой гнали гнали 2) аж травичку рвали
А там женчики 2) пшениченьку жали.
Май Біг - помай Біг 2) пшениченьку жати.

Чи не йшла сюди 2) з Христом Божа Мати?
Ой ішла - ішла. 2) буйний вітер віяв
А сей господар 2) на пшеничку сіяв
Стали жидове 2) ой стали гадати
Відай би нам ся 2) і звідси вертати.
Стали жидове 2) як билина в поли
За ними стало 2) ба й синяє море.
Стали жидове 2) як в поли билина
Що їм ся чуд став 2) від Божого Сина
Свята Пречиста 2) в лісі ночувала —
Ледом до леду 2) ватерки кресала
Ледом до леду 2) ватерки кресала
Свому Дитятку Ісусу Христу ніжки загрівала.

IV.

Ой ци так у вас, як тепер у нас Ой дай Боже
На святе Різдво - Христос сї вродив " " "
А на Відориці Він сї спровадив Ой дай Боже
А на Великдень Він сї хрестив " " "

I Ой на море на Иордані [illegible]
Там Пречиста ризи прала
Там Пречиста ризи прала
Своє дитя повивала.
У тоненькі пеленочки
У шовкові бай шнурочки.
І зійшли ся всі святії
Взяли книги золотії.
І як стали бай читати
Яке би му ім'я дати.
Яке дати таке дати
Святим Павлом го назвати.
Бож Мати не злюбила
Від престола відступила.
Від престола відступила
Вся ся земля заслужила
Яке дати таке дати
Святим Петром го назвати.

*

сьвятого вечера, аж до 20 [illegible] включно до сьвята Івана Хрестителя уважають часом сьвяточним. Тоді не шиють і не прядуть. В ночи перед Новим Роком маржинка говорить. Бажди доглядають худобу, щоби про них добре говорила і їм бажала добра. Зле доглядана худоба клене свому господареви. Сам Господь сходить тої ночи помежи худібку. Підслухувати не вільно бо хто буде слухати, той умре. Сеї ночи горять гроші. Хто би побачив той огонь той був би щасливий. Там буде копати і знайде гроші. Сеї ночи отвирає ся небо. Хто побачив би сю велику ясність, має в клякнути і три рази має повторити своє бажанє, а буде сповнене. Вечер перед Новим Роком називають в Миллитинцях „Щедрий вечер." Хлопці і дівчата бігають по під хати і щедрують. Щедрівка є одна.

170 1

Непридатне до Календаря

Спомини з 1919 р.

Написав Др М. Андрусяк

до Літопису Також! Зі Ки

За Збруч.

Дня 22 травня 1919 р. зголосилася до військовової служби около 30 учеників української державної гімназії в Золочеві. Були це хлопці від 15 до 17 літ, деякі навіть не багато вищі від кріса. Усіх гімназистів, приділено до другої запасної сотні Золочівського пішого, запасного полку. Командантом сотні був проф. сотник Сологуб.

Покинути шкільну лавку, а вступити в стрілецькі ряди спонукала нас

польська офензива. Золочів був заповнений в той час нашими військовими прифронтовими відділами й обозами, що віщувало ~~зближування ворога~~ близьку небезпеку. І дійсно ~~звязку~~ ~~з тим~~ несподівано почалася евакуація ~~за~~ Золочева наших військових запільних частин. Вечером 23 травня вирушила й друга запасна сотня в напрямі на Зборів. Прощаючи Золочів, Кожний думав, що це хвилево ~~ніхто з нас не здавав собі справи~~ ~~як українські~~ ~~думав, що ми вже до нього як прина~~ ~~лежного до української держави~~ воєни не вернемо. ~~Прощали ми його, як здавалося, тільки хвилево~~, бо ж Антанта, як доносило останнє число „Золочівського Слова", вирішила ~~признала Україні Львів та Дрогобич.~~ Корисно справу.

Над ранком прибули ми до с. Пустоголов біля Зборова, де й пристанули ~~ми~~ до 27-го.

Тут ~~почато~~ стали ми запізнавати ся ~~нас~~ з стрі-
лецькими правилами. Із північного за-
ходу доходили до нас вісти, що пробивши ~~про~~ дальше
на зближ~~ування~~ання ~~ворога~~. Між іншим довідав-
ся я про ганебне опущення стрілецьких
рядів моїми односельчанами, з яких відпу-
щено давніше домів для рубання й достар-
чування дров на опал залізниць, а ~~перед~~
21 травня стягнено й зорганізовано з них
одну сотню. ~~Така~~ Ця сотня вислана для здер-
жання ворога в рідних околицях розій-
шлася легкодушно домів; ~~Зате одначе~~
~~стрінула їх належна відплата з боку~~
~~Поляків, що після свого приходу вилапали~~ забрали
~~тих дезертирів української армії до...~~
~~Бригіток.~~

27 травня вирушили ми з Тустоголов і переночувавши в Забойках, прибули до с. Варваринець біля Струсова. Тут ще могли ми задержатися яких чотири дні й опісля в перших днях червня скорими маршами без відпочинку прибули ~~ми~~ до с. Шупарки, борщівського повіту. Це село, як і ~~ціла~~ ~~Борщ~~ весь закуток території вільної України, було заповнене в той час ріжними нашими військовими командами, відділами й обозами. В Шупарці був я до 9 червня. Цього дня призначувано стрільців до охорони мостів над Збручем, туди зголосилася частина б. золочівських гімназістів, серед них і я.

Нас поділено на малі вартові відділи й порозсилано до ріжних місце,

востей над Збручем. Відділ, до якого приділено мене, держав варту на мості в с. Ніврі. Туди переходив одного дня за Збруч Окремий Залізний Загін Сіяка в часі, коли доходили вісти про успішний похід нашої армії на польськім фронті вперід. У звязку з ~~тим~~ нашою оперативою стягнено дня 16 червня усю охоронну варту на р. Збруч й утворено Армейський Вишкіл Г. А., доповнений новобранцями із звільненої ~~від поляків~~ території. Командантом сотні, до якої попали бувші золочівські гімназісти був спершу сотник Янович, опісля пор. Кабаровський. Командантом нашого куріня був сотник Малиновський (тепер священик). Невдовзі всі гімназісти з укінченого 6-ого клясою відійшли до старшинської школи. Тільки нас шістьох бувших учеників 4-ої і 5-ої гімназій,

ної кляси залишилося серед сірої стрі-
лецької маси.

В слід за геройським походом нашої армії вперід посувався й Армейський Ви-шкіл Г. А. Наш курінь із Шульганівки біля Чорткова (посуваючись на захід) дійшов за Монастириська. Звідси знову почався наш відворот до Збруча. С. Михайлівка недалеко Збруча було перед останнім нашим місцем постою в Галичині. Тут ми ~~станули на якийсь час~~ ~~стацію~~ кватирували яких два тижні так, що могли відбувати стрілецькі вправи. Ці вправи в порівнянні з теперішнім військовим вишколом виглядали дуже примітивно, бо обмежувалися виключно муштрою та розстільною (~~і то дуже рідко~~). Про вишколення стрільця як самостійного боєвика не було мови. Правдоподібно не мали самі наші інструктори, колишні австрійські „зупаки", з ранґами хорунжих

і булавних в українській галицькій армії. Можна сказати, що вишколювали вони стрільця на манекіна, на справжнє гарматнє мясо на війну.

Стрільці, а також ми гімназісти гляділи на них, що возили з собою свої родини, як на маркирантів, які боячись фронту а не маючи свіжого напливу новобранців, не хотіли нікого з нас вислати на фронт. Все говорили, що ми замало вишколені, уладжуючи спроби парадних дефіляд, пригожих не тоді, коли ллється кров. На випадок невдалої дефіляди повтарялися: „Бігом", „Долів" і т.п., що давалося добре в знаки стрільцям, що живилися в той час несоленою рідкою кукурузянкою, а ще до того в часі липневої спеки.

На тлі тих відносин між стрі-
лецтвом а „зупаками" й нашим сотен-
ним пор. Кабаровським, якого ми ста-
вили з „зупаками" на одній дошці, відва-
жився я на непослух супроти їхньої команди.
Було це в перед-останній день нашого побуту
в Галичині: від рана до полудня муштра,
в полудне невдала дефіляда чи стрілецький
спів не до вподоби пор. Кабаровському спри-
чинили кільканацять: „Бігом", „Долів" і т. п.
Цього було мені вже за багато й вкінци
коли сотня на команду: „Долів" положилася, я стояв.
Прибіг до мене пор. Кабаровський і вказуючи
пальцем закричав „Стрілець" — „Доброволець
А." поправив я його — „Завтра до звіту" —

Після вправ відбув я нараду з своїми
товаришами. На звіті задумував я ска-
зати, що я вступив добровольцем на
те, щоби боротися, ~~а не~~ й тому хочу,
щоби мене вислано на фронт.

~~Одначе до заповідженого звіту не прийшло. На другий день~~ Дня, 20 липня, досвіта ми відійшли з Михайлівки. Не пішли ми до надзбручанського села Кудринець, сусіднього з Михайлівкою, тільки йшли на північ. Тому здавалося нам спершу, що наші пішли вперід. Одначе скоро ми зорієнтувалися в ~~ситуації~~ положенню; ~~пожар~~ ежа в Бермаківці та Іванні-Пустім, де спалено наші військові магазини, яких не можна було скоро вивезти, переконав нас, що покидаємо Галичину. Під вечір прибули ми до с. Вербівки, надзбручем, на південний схід від Скали. ~~[illegible]~~ Тут переночувавши раненько переходимо Збруч. ~~[illegible]~~ Минаємо перше зазбручанське село Залуче й ~~[illegible]~~ ідемо далі на Схід. Стрічаємо ~~скупчені~~ богато наші військові відділи. В полудне відпочиваємо на полі. Одначе не палить нас так спека, як само почуття ~~вигнанців~~ після переходу за Збруч. Перед нами

відозва Начального Вожда М. Тарнавського, як має відноситися галицький стрілець до тутешнього населення. Це останнє число „Стрільця" видане ще на галицькій землі, „~~Стріль-ця~~", переповнене тим самим горем, що й душа кожного з нас... ~~галицького стрільця~~.

2. В околиці Камянця на Поділлі.

Після переходу за Збруч наш курінь ~~посувався в напрямі Камянця~~; поминувши ~~станув на час жнив постоєм в селах Бо-~~ Камянець ~~цю~~ тодішню столицю УНР попрямував до сіл „Бо-дачівка й Крушанівка біля Студениці, новоушицького повіту. Населення в околицях Камянця, куди ~~де~~ ми ~~тільки~~ проходили, по дуже то прихильно ~~не~~ відносилося до нас „Австрійців"... ~~прихиль-~~ но, ~~Можна було~~ нераз чулося те! ~~навіть почути~~; „по що ви сюди ~~ви до нас~~ прийшли"! Мені дивно було, що в околицях цього Камянця, що перший після Київа здобувся на український університет,

Загалом на Поділля ця найменше свідоме населення, а національно чим дальше на схід тим краще.

180 11

є так мало свідоме українське сільське населення. По деяких селах зустрічали ми православних священиків-українців; вони ставилися до нас дуже прихильно, вони раділи, нами коли наш провід звертався до них з заявою, як різними, що будемо приявні на богослуженні. В часі православного богослуження дяки, що були серед нашого стрілецтва, співали разом з місцевими. Роблено це, щоби зблизити та прихилити до нас місцеве населення. В однім селі православний священик мав проповідь до своїх вірних, повну співчуття для недолі Галичан. Він вказував на те, що вони всі місцеві селяни сидять дома й не йдуть боронити краю перед ворогами; тому вони є причиною того, що Галичани не могли встоятися перед ворогами. Взивав тому, щоби вже раз вступили до своєї армії й помогли Галичанам побороти духо,

вих ворогів України.

Назагал ~~помітив~~ спостеріг я серед місцевого населення велику байдужність до громадських справ. Тому ніяк не могла підходити до них (цяідеалізація Придніпрянців у) відозві ген. Тарнавського до Галицької Армії перед переходом через Збруч. Та це не диво, бо навіть уряд Директорії УНР не знав добре душі тамошнього населення, коли чекав аж воно добровольцями піде в ряди його армії. Показалося, що помогли не високопарні зазиви гол. отамана, тільки примушування до військової служби. В порозумінні з урядом УНР почала Галицька Армія перепроваджувати набір тамошніх новобранців до війська. З початку було дуже багато дезертирів. Наш курінь стягав їх в околиці Студениці; більш ворохобний елемент треба було усмиряти зов,

сім не демократичного рецептою (25). Одначе це помагало, бо з дезертирів ставалися слухняні стрільці.

Нічого дивного; буває, що мало свідома своїх громадянських обовязків суспільність не може зрозуміти, що коли поносить жертви для власної державности, творить добро для себе й грядучих поколінь. Такою малосвідомістю відзначає~~ться~~лося з дебільшого населення на території бувшої царської Росії завдяки ~~не~~ малій освіті. Доки воно таке, доти не може воно зрозуміти як слід демократичних кличів. Тому після великої російської революції не могли устоятися жадні демократичні уряди. Поконали всіх більшовики, котрих керманичі виказали державний хист, бо зуміли зорганізувати

свого опору — армію способами, які підходять до такої суспільности, якого є населення території бувшої царської Росії.

На час жнив закватирував наш курінь в с. Бодачівка й Крушинівка. Щойно з кінцем серпня почали ходити відділи ~~з на~~ стрільців з нашого куріня до боєвих частин. ~~Я Воста~~ Після 20 серпня занедужав я перший раз на тиф, та проте коли відходив в поле другий відділ стрільців з хор. Новодворським, я вже був на стільки здоровим, що пішов на фронт ~~міг з ним відійти~~. Відсилаючи нас, курінний сотник Малиновський майже з плачем прощав цей відділ; говорив, що його бажанням було, щоби нас всіх запровадити до нашої рідні ціло. Для мене не здавалось, ~~був дивним цей плач військового старшини~~, бо на війні метою вояки ~~в часі війни~~ ~~прецінь не є ціллю стрільця~~ не є зберігати ціло своє життя, ~~тільки треба~~

зрезигнувати з нього, коли цього вимагає потреба.

Із золочівських гімназистів нас чотирох (І. Кіналь, М. Маркевич і М. Чернецький ія) ішло з цим відділом. Ми зі співчуттям прощали свого товариша М. Блозовського (тепер священик ~~[illegible]~~), що задля тифу мусів лишитися далі на ласці ~~ненависних нам~~ „зупаків." Ми відійшли ми до ст. Дунаївець, а звідтам залізницею до Жмеринки.

3. В Жмеринці й у Винниці.

До Жмеринки прибули ми саме в час, коли прийшла вістка про заняття українським військом Київа. На жмеринській стації задержалися ми 3 дні, тому ~~була~~ мали можність оглянути місто. ~~Узвязку з за~~ З приводу добуття столиці України, няттям Київа було помітне всюди

захоплення
~~одушевлення~~. Був це останній найкра-
щий день для многострадальної ~~Галицької~~ УГА.
Армії. Вже на другого дня ~~наспіли з Київа~~
принесли часописи ~~почасти~~ неясні, ~~то~~ а то
й ~~части~~ трівожні вістки про події в Київі, ~~щось~~
було ~~непевного~~, хоч ~~при~~ потішаючись старалися виясни-
ти всякі ~~неясність~~ и ~~на~~ в свою користь.

Опісля прибули ми до Винниці, де при-
ділено нас до XIV. бригади, що містилася
в т. зв. кримських казармах. Одначе вже
по кількох днях я знова занедужав на тиф.
Шукаючи для себе приміщення у військо-
вих шпиталях, що містилися теж
в кримських казармах, я випадково знай-
шов для себе місце в шпиталі для при-
дніпрянських козаків. Галичан на В. Україні трактовано
під оглядом санітарної помочі по мачоши-
ному. В галицькім військовім шпита-
лі лежали стрільці на соломі, серед

брудів. Тому було для мого здоровля ве-
ликим плюсом те, що я дістався ~~до~~
майже чудом до придніпрянського шпиталю.
Все там було удержано гігієнічно, зміню-
вано що тижня білля й постіль та була
для хорих парня. Тому що я строго придер-
жувався приписаної менідієти й гасив свою
спрагу тільки чаєм, я не мав в порівнанні
з другими великої горячки. Я завжди був
притомний і міг читати принесені часо-
писи та говорити з придніпрянськими стар-
шинами й козаками, що були в тій самій
салі.

З часописів довідався я про установлен-
ня урядами УНР і Польщі українсько-поль-
ської демаркаційної лінії на Волині менш-
більш на р. Горині. Це насувало мені здогад,
що уряд УНР хоче ганебно відплатитися
галицьким стрільцям, віддаючи Західню

Україну на поталу Полякам. І дійсно, незабаром приніс винницький „[redacted]" „Шлях" за польськими часописами вістку, що Петлюра заявив, що йому байдужна доля Галичини. Коли прийшов мене відвідати в часі побуту ген. Тарнавського у Винниці його син (мій товариш по золочівській гімназії) та тов. Кіналь, я довідався, що дійсно має п. Петлюра супроти нас нечисті наміри. Мені дивно було, що до цього є здібним чоловік, якого я досі вважав українським патріотом і колись чув жаль до Скоропадського, як він смів в українській державі дати наказ приарештувати стопроцентового українця Петлюру. Цікаву вістку принесла раз російська „Винницкая Жизнь".

Писала вона про побут б. Начального Вожда Гал. Армії Грекова в Румунії, де він мав заявити, що він є „русскій" ге„нерал, а з Україною нічого спільного не має. Не знати скільки ця вістка є віродостовірна, однаке подаю її як хара„ктеристичну про цього, що полишив серед нас добру память.

Я говорив з перебуваючими там Придніпрянцями. Вони дуже цінили галицьку армію за її геройські подвиги. Коли я їм показав в часописі вістку про безінтересовність Петлюри в справі приналежности Галичини, вони заяви„ли, що придніпрянське громадянство ніколи не згодиться на це, щоби Га„личина належала до Польщі. Між іншим придніпрянські старшини одушевлялися впроваджуваним Галичанами приму„

совим військовим побором на Поділлі.
Будемо мати добру армію — говорили
— бож „хахол" (висловлювалися вони іро-
нічно колишнього московського назвою)
був колись найлучшим елементом
в бувшій царській армії. Заховує військо-
ву карність, треба вперід тільки залізних
рук, щоби до неї його призвичаїти.

Дня 18 жовтня вийшов я щойно зі
шпиталя. Мав їхати до Погребища й
шукати за XIV. бригадою, що мала десь
в тім районі перебувати на денікин-
ськім фронті. На стації у Винниці
не могли мене запевнити, чи і коли відій-
де в цю сторону поїзд. На моє щастя
приїхала в той час до Винниці 4. золо-
чівська бригада. Маючи в ній знайомих
удався я з проханням до сотника Іванова,
чи не можу я залишитися в цій бригаді;

сотник Іванів, що бачив мене в 1914 р. ще 12-літнім хлопцем, здивувався, яке лихо занесло мене сюди. Задля знайомства не міг мені цього відмовити.

Зі становища військового цей мій поступок був самовільний. Одначе, це може й добре сталося, бо — як тепер довідуюся — пару днів передтим розбита в тім районі XIV бригада відступала на захід і вже 20 жовтня прибула до Жмеринки. Після того вже не брала участи в бою[1] так, що мойого гарматнього мяса її вже зовсім не було потрібно.

---

1) Карло Аріо: Нарис історії XIV. бригади У. Г. А., Літопис Червоної Калини, 1930, ч. 7-8, ст. 27.

191

Листи Балюка І.
до
К. Заклинського.

Мункач, в шпитали 20/4
1915.

Від п. Старосольського довідався я, що до Вас можна писати на адресу Боєвої Управи. Навязуючи до осїннього знакомства з Вами ще у Борондї, пишу отсей лист до Вас, в справі, що кождого з нас цїкавить.

Тому три днї вернув я з поля і можу говорити про тих стрільцїв, що в поли, бо менї довело ся бути як раз між найкращими і найбільше ідейними з поміж них. Розходить ся о це, що між нами в поли, а між значним числом у Віднї нема нїякої сполуки і порозуміня. Нї

ми їх ні вони нас не знають. Правда, дістали ми кілька листів з Відня, де нам сказали, що про нас думають. Щоби той спосіб думаня схарактеризувати, наведу дослівно дотичне місце з листу:
„.... А з рештою, що до Укр. Стр. всї тут так поінформовані, що одноголосно волїлиби служити при війську австрийськім ...."

Чи Стрільцї собі на се заслужили, то я не знаю, але знаю, що ми то не та голота незріжничкована з Боронди, ми маємо за собою тяжку працю і кервавy заслугу за довгих сїм місяцїв, ми маємо чимало могил своїх по горах, ми маємо за собою огневу пробу і зелїзний гарт, а се може має яку небудь вартість, о чім ми в найблизшім часї вміємо усїх переконати,

як живі будем. Хто міг у Відні про стрільців говорити? Або ранені і хорі з самих початків стрілецтва, коли воно мало богато темних сторін, не з вини стрільців самих, але когось иньшого, в горі, або говорили про нього маркеранти, щоби себе оправдати. Пане Професор, якби Ви знали як прикро діткнув нас несправедливий і неслушний осуд товаришів наших. Не залежить нам на тих, яких вартість ідейна не позволяє їм забрати голосу в сій справі, але ми певні, що між тими 300 академіками і інтелігентами, є люди гарні, ідейні, але вони не уміють обняти зором цілої теперішної хвилі, а не єї частини, не здають собі справи з цілого історичного моменту, а не лиш з його темних сторін і тому

непотрібно тонуть в безплоднім пессимізмі. У нас того пессимізму за макове зерно нема, а є здоровий, розумний оптимізм. Не можемо бути зневірені, бо в собі маємо стільки сили і енергії, що всяка зневіра місця не має. Довгими вечерами при якій небудь ватрі, або лоєвій свічці вели ся у нас розмови про будуче і ми вже тепер знаємо, що нам робити, хотьби над Україною нова Руїна зависла. Але зневіри не знаємо. Фільозофічний і суспільний пессимізм відложили ми ad acta, до історії. Зі своїх ленунків збираємо фонди, що, стануть основою нашої орґанізації. Робимо що можна і як вояки і як громадяне, але того самого жадаємо від товаришів у Відні.

Як подумати, кілько то треба буде праці, щоби зреставрувати те, що

знищено і щоби зорганізувати все так, як сего вимагає від нас хвиля історична, то, аж за голову, береш ся, звідки сил взяти до тої праці. Уже тепер можнаби розпочати ту працю на богато пунктах. Можеби ми якось порозуміли ся зі собою, стрільці і ті, що у Відні, можеби ті упередженя, якось уступили. Ви, Пане Професор, можете в сьому ділі богато зробити. Ви і брати Ваші. Ви маєте знакомих між дотичними людьми у Відні, Вас всі знають і Ваше слово всюди важне і там і у нас. Дуже шкода, що Вашого брата нема, він би богато був поміг. Але він і так часу не змарнує і може в неволі буде слідити за теперішньою Росиєю і щось нам про неї скаже, як верне.

Напишіть тут до мене про відно-

сини у Відні", про склад тих 300 „молодих" людий, про те як Ви думаєте про все і що після Вашої гадки треба би робити. Тут у нас, між Стрільцями гостять тепер Старосольский і Мелень. Вони трохи придивили ся до Стрільців, можете їх поспитати про опінїю. Перечитайте лист Вітовського до Дїла, як що редакция схоче напечатати різке та правдиве слово. І до Вістника післано лист.

Ще богато, богато маю Вам сказати, але не маю певности чи дістанете в руки лист сей. Як дістанете, то напишіть, будьте ласкаві.

Балюк Іван

Адреса: Reserve Spital, Munkacs
Alter Internat.

P.S. Вашого брата зловили на патрули

десь 28 або 29. грудня. Патрулю вів Герасимович і тоді пропали: Герасимович, Ваш брат, Кузів, Конопада, Барган, Береза. Вертаючи з патрулі, зайшли вони в Латірці до „хижі", казали наварити бульби, бо ми тоді були без живности 7 день, порозувались і сушили обув і онучі. В тій хаті заскочили їх Москалі і забрали.

Мункач 1. мая 1915.

Відписую Вам таки зараз-сейчас. Лист Ваш піде і у відписі в поле, бо те, що Ви пишете зміняє цілком, а цілком те, що ми думали. Ті всі поодинокі факти не мають значіня, тут розходить ся о те, що за цілих 8 місяців між нами а віденськими товаришами виросло

відчуженє, цїлком непотрібне і небезпечне під сю хвилю, бо ми тут в полї, аж надто відчуваємо як богато промахів зробили наші старі полїтики, а на стрілецькій шкірі досить болючо відбиває ся запропащенє боєвої Управи, бо нас трактують як звичайні собі два баталїони війска, а як частина стрільцїв їде на 2-тижневий відпочинок, то разом з нею їде війсковий капітан, бо ми вже свою самостійність стратили завдяки віденському безголовю. Є у нас і своє, стрілецьке безголовє, о скілько мова про найстаршійших, але ми собі сказали, що тепер не дамо ради, не визнаємо ся в тому болотї і не прочистимо його. Тепер з того нїчо і так не булоби, а по війнї будуть

Короткі порахунки, по, яких збереть ся на власній, підготованій платформі всї молоді, добрі сили злучені в карну, енерґічну і суцїльну орґанїзацію коло свойого власного орґану. Вістки про віденське безголовє і фальшиві інформації про тамошню молодїж порушили нас до живого і приспішили процес, що вже від довшого часу відбував ся в нашій психіцї. Ми не зневірили ся, але по довших розмовах на цї теми оснували 20. лютого власний фонд, що в сїй хвилї числить около 4.000 Корон. Поки війна скінчить ся то він зросте, бо стрільцї цїлими сотнями зрікають ся одноразово лєнунґів, а офіцири 3ої части ґажі і гроші сиплють ся, як нїколи. Се є наші гроші, нашої молодїжи і лиш ми маємо до

них право. Се є фонд пресовий для нашого органу. Короткий підрахунок політики і критика „єї", та бичованє на ліво і право усяких проявів рутеньства, подлости, безхарактерности, а рівночасно міцна, зорганізована, плянова і розумна та добре продумана робота, яку ми дамо, молодїж, щоби згоїти рани, завдані сею воєнною завірюхою і вести визвольну роботу, на яку вже раз рішили ся. Богато нас жде роботи, бо не треба знов сподївати ся, що вся молодїж до неї стане. От стрільцї, що нам з великої скількости людий, які ледво що самі трохи національно усьвідомлені. Можна числити на певне число тих, що у війску, де хто полишив ся в Галичинї, трохи у Відни і решта.

У нас було і, є переконанє, що Союз зі всього, що, є у Відні найбільше ще має вартости. На Раду Національну і на Боєву Управу ми вже давно махнули рукою. Вартість Союза оцінали ми назвисками людий в ньому і діяльністю інформаційною в Европі. Не забудьте, що ми не маємо найменшої спромоги знати позакулісового віденського життя, бо нас ніхто про се не поінформує. Може-би ми були більше знали правди, якби між нами а товаришами у Відни була сполука і може ми-би були знали що і коли сказати в справі Брюховеччини, та Боєвої Управи, але ми нічо не знали і не знаємо, бо лиш часом піде чутка про щось у Відні, а поза тим усе наше походить з Вістника

і Діла. Не наша в тім вина, бо ми навіть адреси до нікого не знали, щоби поінформувати ся в товаришів. До т. Маркова Ом. писав, а кілька разів, та, ані разу не удостоїв ся відповіди. До Вас адреси ніхто не знав. А, як до нас приїхав Боберський, чи хтось подібний, то ми чейже їм не могли вірити. Нас ніхто не питав про думку, ані не інтересував ся нами. Ми могли мати жаль до суспільности, а по тій нещасливій інформації і до товаришів у Відні.

[illegible]

[redacted] Нехай се буде для Вас у Відні memento, що нас будуть могли всі надуживати, як Ви, всі віденські Товариші, не схочете подбати про тісну сполуку з нами і про суцільну нашу акцію вже тепер.

Нам вже тепер грозить щось в роді накиненого опікуньства.

[Напишу докладнійше о що ходить, але Ви Пане Професор, напишіть свою думку про особи Старосольского і Мелена. Зробіть се дискретно, на мою адресу, в інтересі цілої молодїжи]. Ми боїмо ся, щоби не опинити ся в небажанім опікуньстві. Став ся такий прим. випадок, що не питаючи стрільців в полю, в кадрі вже порішили, що робити на будуче

з нашим фондом.

Щоби Вам дати спромогу вглянути в наше життя, пішлю Вам в окремій коверті кілька кореспонденцій.

Посилаю Вам два листи, що наспіли до мене з поля. Більше писаного нічо нема, бо в сотні все робить ся устно.

Про стрільців ще тілько напишу.

Оба курінї Коссака і колишній Шуховича, є зі собою досить відчужені, бо нїколи не стикали ся разом. Ми одні других не знаємо. Вся робота орґанізаційна і так би сказати ідейна виходить з нашого куріня, головно зі сотні Вітовського і Дідушка. На чолї всего стоїть Вітовський

./.

і він найбільше популярний між стріль-
цями. Сотня за ним пішла би в огонь, а
він як треба то за своїх хлопців посва-
рить ся зі всіми офіцирами. По сотнях
є групи людий свідомих та інтелїґентних
і на них все опирає ся, вони надають
стрілецтву тон, та дають почин до всього.
Наш курінь, є більше стрілецький, що
так скажу, а в тамтім більше відчува-
єть ся подібність до звичайного війска.
Є в тамтім курінї Чмола і Степанівна.
Найбільше люблений зі всїх сотників
тамтого куріня — Чмола, бо дбає за хлоп-
ців.

Тепер до стрільців прийшло богато
Гуцулів і їх розділено по сотнях.

Цїлу еволюцію стрільців, я так
собі представляю:

Частина пішла з чистої ідейности, готова на все, великий процент звербовано лише тим, що при стрільцях легше буде, що їх задачею буде лише пропаґанда на занятій території. Се був матеріял гірший. А ще трета часть, ні горяча ні зимна, пішла, бо так сказав примус суспільний. Пішли ми до Стрия. Серед стрільців не було тої ноти, що можнаби єї назвати геройською, не було того одушевленя, якого треба було сподівати ся і яке напевно булоби, якби на чолі стрільців був станув хтось покликаний до сего. А потім ідейність стала топити ся поволи в шальці і в гусаку коло кухні, так в Стрию як і в Бороді. Прийшли

двайцятки дурні, потім нещасливий перший Feldzug. Відворот армії, голод, страти в убитих, егоїзм, Галичина вже пропаща – все те поділало пригноблюючо. Та досі Ви самі найкраще знаєте.

Тут зачинає ся зворот. Пішло ся ще раз в поле і досі стрільці з нього не сходять. Головним добутком було, що вони опанували війну, звикли до неї. Урегульована і достаточна достава поживи, дбайливість усунули той егоїзм опертий на голоді, а спільні труди, спільні патрулі, признанє за відвагу, вдатні перепалки і побіди в своїм роді, повага хвилі і вічне глядіннє смерти в очі змінили психіку. Думка, що вічно ворушила ся коло питанє, що там в дома діє ть ся, перейшла поволи в ширшу,

в громадянську, перемінила ся в спільні і довгі розмови, а за ними пішло бажанє якоїсь „акції", підготовлюванє вже тепер сил на будуче. Що нам війна дала, то те, що виховала в суспільному і політичному значіню тих, що в Стрільцях. Хто витримав цїлі місяцї під гранатами, той не цофнеть ся і перед підземною роботою, а набутий гарт, відвага, а як треба то погорда смерти — придадуть ся молодій струї.

Лист Дм. Бібовського

Мункач, 12/V. 1915.

~~Високоповажаний Пан Професор!~~

Не знаю на чиї руки післали Ви той меморіял до Варпалянки і сумнїваю ся чи буде з того така користь, якої Ви собі, бажаєте. Як меморіял післано на

./.

адресу управи кадри, то віх попаде якраз там, де не треба. Бо всї панове в кадрі се те саме, що старі у Відни, лиш підшиті під марку стрілецьку і під иншою адресою. Хиба що маєте когось певного і знакомого у кадрі, який постарає ся післати меморіял кому треба в поле. Але найлїпше зробіть так: меморіял пришлїть менї тут у шпиталь, а я вже перепишу на відповідне число примірників і порозсилаю в поле.

А з нашим фондом така справа: нам, анї не снить ся тепер витрачати тяжко зібрані гроші, а мають вони стати підставою нашої орґанїзації по війнї. Бо всї молоді, звісно, безгрішні і якби ми не мали матеріяльних засобів, то старі взялиби нас дуже скоро під ноги. А тепер зібраний гріш придасть ся, бо по війнї нїхто не буде його мати, нї з еміґрації нїхто не привезе зі собою, ./.

ні в дома не можливо зібрати. Ви кажете, що буде щось подібне до тої струї, яку викликали Павлик з Франком, а ми кажемо, що буде і мусить бути щось міцнійше, бо ті два перебороли початки, а ми поведемо справу ширше і з більшим розгоном. Рішучу перевагу дасть нам марка стрілецтва. Не знаю чи чули Ви як били ся стрільці в перших днях мая. Не маю тут місця, щоби списати всі епізоди, але примірів такого геройства не богато знайдеть ся в теперішній війні. Всі мають дістати зелізні хрести. Може зрештою перечитаєте в часописях найвисше признанє команди. Ми будемо мати богато даних за собою. Нагадайте собі молоду Болгарію і Болгарів за послідні десятки літ. Тут в шпиталі є Великорос, толстовець і участник революції 1906 р. Я від нього богато довідав ся, і Вам

напишу пізнійше. В Росії можливо, що по війні буде революція.

- - - Бо я богато дечого не розумію. Чи не можнаби дістати, яким світом усїх чисел „Боротьби" тай дізнати ся хто там, є, чого домагаєть ся, який спосіб думаня. В полї нїхто не має поняття про істнованє такого органу.

Може-би Ви мали змогу в який небудь спосіб порозуміти ся з Залїзняком і Донцовом, що до становища молодїжи до усього, що дїєть ся. Пришлїть меморіял на мої руки, подайте можливо найбільше фактів, подайте склад Союза, поінформуйте про „Боротьбу" і склад в Женеві, а я вже тут буду розписувати і розсилати в поле. Може-би той рух [redacted] вже тепер викликати. Як наш голос може заважити то нехай заважить. Як ми мати мемо дані, на якихби можна ./.

оперти ся, так вишлемо їм відповідну заяву, підписану цілими сотнями. Кінчу і очікую другого листа, що Ви обіцяли, а я також ще напишу.

21. V. 1915.

Случайно попав ся мені нині в руки згаданий Вами меморіял. Я таки відразу заберу ся до роботи і попереписую для кождої сотні. Ви дуже гарно і розважно освітили цілу справу, але те письмо таки дуже може зажурити. Тілько у мене заворушило ся думок ізза нього, що не знаю з чого зачати. Тільки одно виразно розумію: що є у нас, богато, може більше чим у кого другого, вартостий, але вони то мертвий капітал. Мені часом доводило ся поговорити з полоненими Українцями і мені часом здавало ся, що наше питанє вже давно дозріло в Росії і то не в літературі, або ./.

між інтелїґенцією, але між мужиками. Вони там, безсильні і від нас повинна іти, акція та ініціатива, підготовлюванє матеріялу. А тимчасом наші пани не дозріли навіть до дрібної, домашної господарки. Я до Вас, був вислав лист з приводу вірша Карманського „Освободительці" Росії" і ще деяких статий, але він вернув ся до мене і я вже його не вислав. Як маєте під рукою, то перечитайте послїдні чотири вірші тої поезії. Зараз будете знати о що менї ходить. Поляки, Москалї і світ цїлий буде нас кривдити і як шакалї розривати, а ми лиш будемо як жебраки обносити рани і благати, молити, а не жадати і зробити собі самому справедливість. Нема що зрештою на сю тему писати, бо Ви аж надто добре оглянули цїлу справу. Ще одно менї впало на гадку: може маєте :/.

кого знакомого в наших кольонїях еміграційних, прим. в Gmünd; розпитайте які там відносини. Бо я просив о інформації звідтам і дістав їх, але вірте менї, що там правдиве пекло. А можна було бодай о школу, читальню постарати ся, біблїотеку яку небудь, подбати про підтриманє духа відчитами, відповідними рефератами, що з нашого становища освітлювалиби світові події і богато иншого, бо там від довгих вже місяцїв всї тонуть без ратунку в убийчому, все омертвляючому пессимізмі. Якби так війна випала для нас лихо, так всї ті, що були на еміграції вернуть духовими калїками і ширити муть апатію як заразу тим більше, що грунт для неї — економічна нужда і численні надужитя війска — вже готовий. Вони паралїжуватимуть в великій мірі акцію молодих сил. Еміграція терпить ./.

богато-то правда, але також правда, що цїлковита духова і фізична безчинність мусить убивати. А прецїнь можна було і ще тепер можна тут щось зробити. Та досить вже про те, бо і так не поможе нїчо говорене.

[Товариш Біляч, від котрого я взяв меморіял, казав менї, що Залїзняк і Долцов не здібні до сего, щоби стати осередком нового угруповання, бо і самі між собою вони не згідні і в дечім прогрішили ся. Не хочу ужити тут вислову дотичного товариша, бо не хочеть ся менї вірити, щоби так зле було і я жду від Вас інформацій] Також ще раз дуже прошу скажіть що знаєте про женевську „Боротьбу". Можеби там дало ся перевести те, про що в меморіялї говорить ся. Менї здаєть ся, що меморіял зробить вражіня і викличе наслїдки. Щоби собі його наші керманичі ./.

не легковажили, то правдоподібно най-
дальше до 3-4 тижнів можна буде вру-
чити їм меморіял від стрільців. Не
знаю чи читали Ви в „Ukr. Nachr." при-
знанє Команди за геройську борбу. З нами
числять ся в поли, то і у Відні мусять
ся числити.

Старих керманичів не усунено, але
можемо на них впливати моральним
примусом.

Рівночасно мусимо творити нову
групу, молоду не тілько складом, але
і розмахом, запалом, силою праці
і волі. Справу з положеними мусять
взяти молоді в руки. Так само подбати
про добірність статей в усіх наших
часописях. З поля, як лише схочете,
буде по шию. Треба піднести все наше
житя на певну ідейну висоту, а сего
старі не зроблять. Якби Ви так мали
у Відні 10-20 людий, з якими ./.

моглиби Ви працювати, то зі стрільцями в Купі можнаби дуже богато зробити. Опісля ще напишу, а тепер здоровлю щиро і прошу о лист.

Мукачів, 22. мая.

~~Високоповажаний Товаришу!~~

Меморіял вже пішов в поле. За кілька днів, о скілько позволить час і робота, будуть стрільці про все поінформовані.

Позволю собі звернути на одно увагу: Ви пишете: нехай зрозуміють (стрільці) щочас на місце індолєнції старих дати свіжу силу і ясну думку з поміж молодих. А вся надія на тих, що в поли...

Так менше-більше Ви написали, бо цитую з памяти.

/.

Хотілоби ся Вам дещо закинути.
Стрільців у поли, таких що будуть
могли дати свою силу і працю до полі-
тики, або скажім радше, до народньої
роботи, є як не менше, то певно не
більше як у Відни. І рішучо не випла-
тить ся і не годить ся ждати аж на
стрілецьку поміч, бо конець війни з при-
воду нових конфліктів треба відсуну-
ти ad calendas graecas, а за той час
ще не одна стрілецька душа піде у
царство небесне. Певна річ, що стріль-
ці ще богато дадуть і богато зава-
жуть як живі будуть, але вони вже
тепер дають все, що дати можна.
Обовязок супроти народа і супроти
стрільців вимагає, щоби в сю хвилю,
всі що поза фронтом, напружили
до тахітит сили і працю, одні
в політиці зовнішній супроти пра-
вительства, держав других і Поляків,

, а другі в виховуваню і освідомлюваню нашої еміграції і бранців воєнних. Не так з глупоти як з простого лїнивства і подлої безхарактерности та цїлковитого браку чести почутя і гідности національної, сего не зроблено. Винні тут і старі і також молоді. Не гнївайте ся, але менї так здаєть ся, що і меморіял і резолюції 3. січня се мабуть тільки робота, яких 5-6 осіб, а 50 або 60 % боїть ся як зарази умної праці і напруженя. Так само неужиточні і ті, які думають, що нема тепер нїчого важнїйшого в світї як студії фахові, поза якими нїчого для них не істнує. А прецїнь все варто кинути, все посвятити хочби лиш для сего, щоби освідомити грунтовно з тисячу Українців закордонних, розкинути Кобзаря, історію, як нема то надрукувати, брошури, відчити зі скіоп-

/-

тіконом, живе слово і, бесїда, навязати особисті зносини. Се по війнї дуже придасть ся. Се можна зробити, сего вимагає розум і обовязок і булоби непростимим гріхом не користати з нагоди. Не знаю як війна випаде, але вірте менї, що анї одного з теперішних бранцїв не можна буде потім освідомляти, нї живим словом, нї книжкою. А як верне кілька тисяч освідомлених салдатів, то вони се дїло поведуть дальше і поширять основу до дальшої працї.

Так само з еміграцією. Треба попрацювати між нею, щоби те горе і нужду в якому вона свої днї коротає, уміла вона уважати за кривду, заподїяну їй відвічним ворогом, а радше ворогами України, щоби люди зрозуміли, що се жертва, терпінє за народню справу, щоби поняли, що

крім хати, поля і родини в тім або тім селї чи містї, крім Галичини, є ще велика Україна і великий нарід і є великі, спільні інтереси. А про се в таку важну хвилю забуло тепер і богато інтелїґентів та многогласних патріотів, у яких нераз льокалїзованє не обмежаєть ся на Галичинї або Буковинї, але доходить виключно лиш до їхньої особи і вони поза особистими справами світа божого не бачуть.

Еміґрація потребує моральної опіки, а бранцї освідомленя. Се повинно ся зробити.

Товариш Біляч, який дав менї меморіял, говорить, що зі стрілецьким голосом нїхто тепер числити ся не буде. Остаєть ся одно: зберіть що дасть ся людий, постарайте ся,

./.

щоби Головна рада утворила комітет, головно в справі, бранців, якого головною задачею булоби подбати про фонд на брошури, книжки, часописі і поїздки. А роботу моглаби дати молодїж. Ви писали, що, є около 60 людий; най з того половина схоче працювати, то, богато дасть ся зробити. Якби „старі" не хотїли, то ми можемо помочи. Не вільно нам, як жовнїрам, словом, то ми дїлом. Подумайте над сим, не тілько критичним розумом і холодним рахунком, але щирим серцем. Тяжка, дуже тяжка хвиля для України настала, але все гаразд може бути. В наших серцях, руках і головах будучність вітчини. Може коли по війнї зійдемо ся до працї нової, з тою тихою, гарною свідомостю, що ми в полї, а ви там своє зробили.

Здоровлю щиро

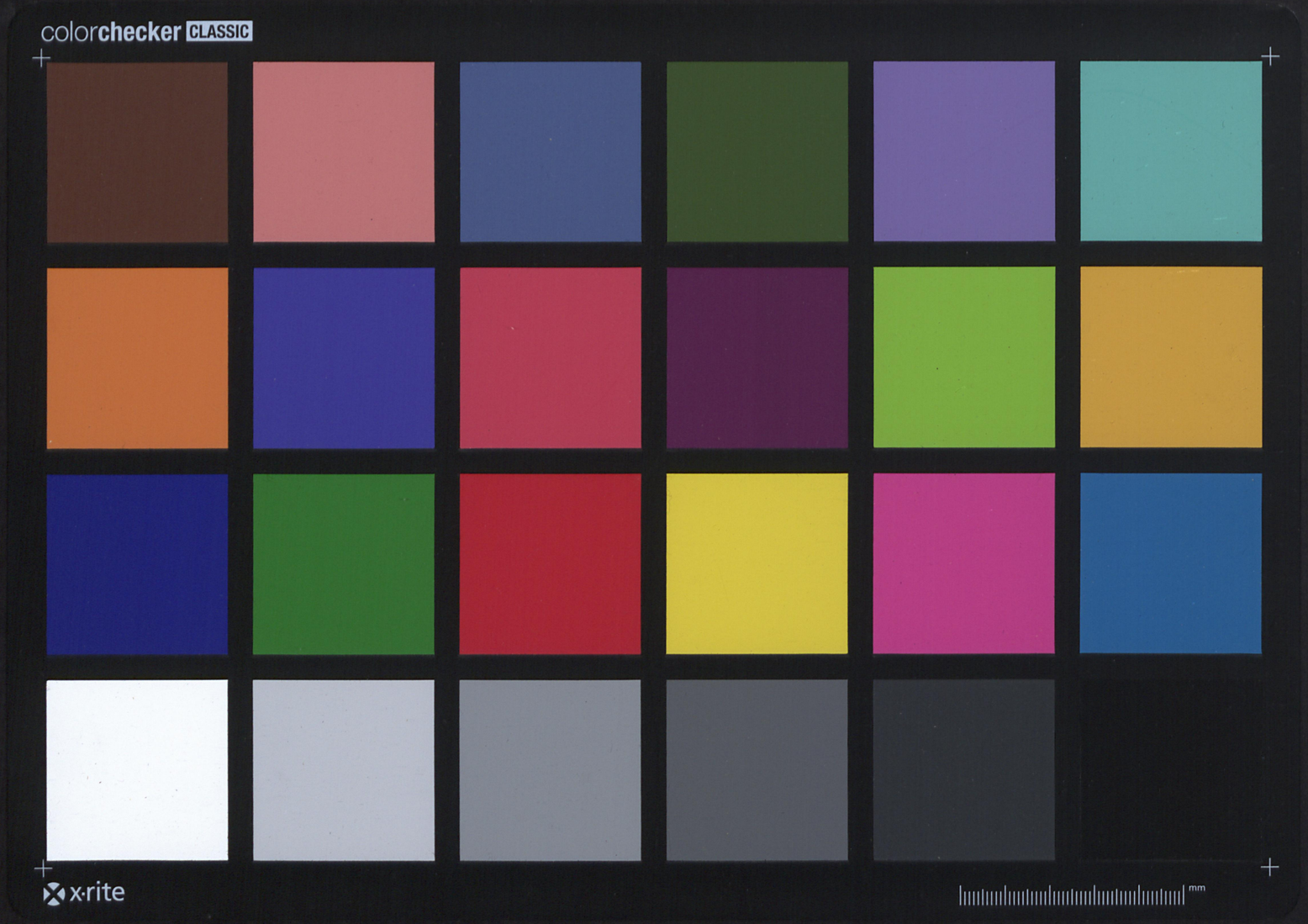

~~Високоповажаний Товаришу!~~

Reserve-Spital Munkacs Altes Internat.
25.V.1915.

У мене, є вже образ, бодай в головних зарисах, усього нашого еміграційного житя. [redacted]

Та не в тім головна річ, а от в чім: як читати листи Ваші, так здаєть ся, що ми, стрільці, самі не знаємо чого хочемо. Назбирав ся у нас певний запас сил, хотілоби ся десь їх приложити, а нікуди се ні потрібне, ні можливе. Остаєть ся одно: кріс і війна, а позатим усяка експанзія сил неможлива. Воюй і не оглядай ся, поки одного за другим куля не спряче, а по

войні „якось то буде." Виходить одно: стрільці потрібні ~~як~~ лиш як реклама і новий темат патріотичної балаканини. От хотьби з Донцовом. Дістав я від нього лист з просьбою о дописі „Kurze Notizen" про Стрільців, бо лист писаний по німецьки. А з Вашого листа довідую ся, що йому головно розходить ся о описи, битв і наших „подвигів" — як писав Боберський — бо і сему лиш о се розходило ся. Ми цікаві лиш як предмет реклями для чужих, позатим ми для своїх, без інтересу, без вартости, без зрозуміня. Байдуже! Ми зуміємо знайти свої дороги. Ми самі зуміємо знайти лучність між собою а народом, бо еміграція то в ніякім разі ще не нарід, ані навіть не його репрезентація. Се лиш його реклама, а для нас реклями за мало.

./.

Зокрема що до Донцова. Як що у нього лише газетярський, особисто-видавничий інтерес до нас, то він заведеть ся дуже на стрільцях як і ми на ньому.

Та ще може так зле не буде. Будемо старати ся навязати зносини з Донцовом і Залізняком, Назарука вже ми з рук так без нічого не випустимо.

Впадає мені на гадку, що можете і кождий може спитати: Пощо ті зносини, в якій цїли, на якій основі чи плятформі.

Може маєте слушність: Ми відокремлені від житя і самі не знаємо, що головне треба буде зробити, які важні завдання нас ждуть. Але знаємо, що тих завдань і тої праці, аж надто буде, що ледви чи сил стане, щоби з усїм упорати ся. Ваша і Залізняка і Донцова річ дивити ся і ду-

!!

мати що потрібне, а ли що найважнійше тепер сповняємо. А, безпосередно по війні певно ні хвилини не завагаємо ся стати до напружливої праці, яка нас жде. Хочемо і домагаємо ся від Вас усіх молодих, щоби Ви в купі з нами підготовлювали можливість сконсолідованої, суцільної, енергічної і розпоряджаючої значними силами організації, бо в разі небажаного вислїду війни нам грозить тяжкий погром і дуже глибокий удар, з якого тяжко буде вилїчити ся. Мусимо порушити все можливе, бо небезпека грізна і легше згинути тепер в полі, як потім жити під московсько-польским — чорт знає чиїм кнутом.

[illegible]

/.

За учителя стане нам історія і грізний момент, а за франка збірна воля, почутє обовязку, характер і гарт воєнний. Хотівбим, щоб Ви не уважали сего за високопарну фразу.

А зрештою, ми сповнимо своє, як зробимо все, що є в границях можливости, а ті границї дуже широкі, лиш треба мати волю і розум робити. Очевидно не зробить сего нїхто одинцем, анї не дасть ся нїчо зробити як кожда одиниця буде себе відокремлювати і ставати в своїй гордости в зачіпно-відпорній позиції. Очевидно індивідуалїзм дуже гарна і модерна річ, Українцї славні з того і по лїтературному осуду ми найбільше модерним народом булиби, але з тим всїм під таку хвилю се найбільша безхарактерність ./.

і несумлїнність до злочину, супроти ідеї національної, вищої понад всякі індивідуальности, особистости і чорт зна що.

По мойому і по розумінню певної групи стрілецтва розходить ся о те:

Старі не тілько, що не зробили нїчо, але ще пошкодили і тому молоде поколїнє мусить, під утратою чести і закидом останнього лайдацтва і ординарного лїнивства, мусить і ще раз мусить ратувати що загрожене, відбудувати, що зруйноване, прочистити душну і гнилу атмосферу, викинути вже той раз Авгієві гної і творити, творити і ще раз творити нове, европейське, культурне і свобідне, вільне життя. А як би стало ся те, чого кождий, боїть ся, то, аби ми поздихали як пси, чи

/.

на шибеницях чи по тюрмах, то мусимо до останнього боронити загроженого прапора самостійности і окремішности!! щоби хоть кість врятувати і кервавим протестом кинути ганьбу в лице світа цілого і його цивілізованої подлости. Мусимо злучити молоді сили і підготовити суцільну, міцну акцію в найблизшій будучности.

Добре буловби, якби Залізняк і Донцов і другі були за нами; бо вони мають досвід і знання, а нам сего нема. Але не хочемо, щоби хтось до нас зближав ся. Не хочемо бути реклямою і не хочемо, щоби хтось свій стосунок з нами уважав за акт своєї ласки. Господь з ними. Як ні, то обійде ся, будемо робити як знаємо, і хоть доведеть ся нам блудити,

/.

231 40 –

, бо ми, без досвіду, але свойого не кинемо.

Таке прикре те, що діється, що і сказати не годен.

Бідна, дуже бідна Україна!

Здоровлю щиро

26/V 1915.

~~Високоповажаний Пане Професор!~~

По одержаню сего листа пишіть до мене вже на полеву адресу: Baon 2, Sotnia Witowskyj, Feldpost 350, бо я іду за кілька днів в поле.

Дістав я лист від Донцова з просьбою о інформації про Стрільців, для укр. пресового бюра в Берліні. Чего підійму ся і, я і ціла, братія в поли

з найбільшою охотою, бо в сей спосіб можна буде виповнити люку, згадану в меморіялі. Ми се самі зробимо, бо що старі можуть про стрільців писати для ширшої европейської публики? Найвисше повторювані варяції з козацько-романтичною закраскою про армати, кулі, багнети, палаючі очі і такі інші бляги. А контакт з Донцовом придасть ся, бо зверне його увагу на нову струю, а може і заставить, близше до тої струї приглянути ся. Ви писали в листі до мене, що можливий бувби рух. [redacted] Чому Ви не напишете, що, він, той рух вже є, що в початках лиш, правда, і не зовсім скристалізований, але се лиш квестія взаїмного порозуміня і злуки молодих сил вже тепер. Той рух дозрів вже, він став ся вже фактом,

/.

лиш ті стремлїня поодинокі разом злучімо, а буде могутня, міцна проява, що одних пірве своєю силою і правдою, а других застановить і заставить розглянути критично свою і совість і роботу.

Здорові були!

2/VI 1915.

~~Високоповажаний Товаришу!~~

З Назаруком, я бачив ся, він є у Варпалянцї.

Посилаю Вам лист з поля, що менї прислав Товариш. Фонд тепер зріс до 8 тисяч. З того 5 в поли, а около три тисячі у Варпалянцї. На кождий

7.

місяць припадає понад 25 тисяч зросту, отже ще, є надія на значне побільшеня. Фонд уміщено в певних руках у Відні.

З поля правдоподібно, будуть старати ся навязати з Залізняком і Донцовом. Лиш не знати, я бодай не знаю, в якім они оба між собою стосунку.

Так само з Боротьбою добре, булоби навязати; як знаєте, то подайте адресу, а ми пішлемо їм пренумерату від початку і перечитаємо, як вони думають.

Щодо Стрільців: ходять чутки, що оден наш курінь, отже половина всіх, має іти пописувати ся патрулями в Італії. Можливо, що на чутках скінчить ся, але якби так мало стати ся, то можнаби за се подякувати тим панам, що не тілько не здобули /.

голосу для Нац. Ради і Б. Упр., але і затратили, що було.

Ви досі лиш нас інформували і що в поли, є загальний погляд на наше життя під сю хвилю, то се лиш завдяки Вашим листам. Але Ви ні словечком не сказали, що Ви самі думаєте, як Ви собі представляєте цілу нашу справу в будучім? Які у Вас думки і пляни? Правда, можете сказати, що не знаємо, який вислід принесе нам конець війни. Але все таки у Вас мусять бути якісь думки про се, а Ви досі нічо не сказали. Ваші думки мають змогу бути більше правдоподібними і слушними, бо Ви богато докладнійше і глибше можете на все глядіти, а не так односторонно і субєктивно, як се з нами справа мається. Зробите гарне діло, як відповідь дасте хотьби

/.

на се питаня товариша: яка Ваша серіозна і щира думка про фонд і наші думки та пляни і стремліня з ним звязані?

Здоровлю щиро

~~Високоповажаний Товаришу!~~ 11. VI. 1915.

Посилаю Вам привіт з поля, кільканайцять кільометрів від Вашого міста. Воно вже вільне. Тут дуже гарно. Натішіть, як маєте час, відповідь на останні листи, на полеву адресу.

Здоровлю щиро

~~Високоповажаний Товаришу!~~ 14. VI. 1915.

... Адресуйте лише в поле, бо я давно кинув шпиталь. Ваші листи дуже /.

цікаві і читають їх всі стрільці. Пишіть все про що писати вільно, а що ні, то нотуйте на повоєнний час. Неоціненою, булаби приміром книга з ріжними документами, з докладним занотованєм ріжних подій і випадків, та промахів в нашому життю, на які, буде можна в своїм часі покликати ся.

Мабуть недалекий час, як ціла еміграція, буде могла вертати в Галичину і вся наша робота перенесе ся на властиве місце. Слідіть пильно за нашими панами, ми помимо закиду сентиментальности зі сторони пана Боберського, будемо числити ся з ними цілком, без сентименту. – Тут в нас доволі гарно. До Вашого міста кілька квадрансів ходу, в лісах собі лежимо резервою і відай поки сей лист дістанете, дальше вперед підемо.

Здоровлю щиро

238 47 -

~~Високоповажаний Товаришу!~~ 6. VII. 1915.

Сидимо собі оба з Борисом Осипом в будї і слухаємо, як Москалї стріляють на нас шрапнелями.

Осип і Франц вернули вчера до нашого товариства.

Нинї на соборній Українї Петра і Павла, отже Ви подивіть ся під якою се датою, бо ми не знаємо.

Писав до мене вчера Донцов і ми мабуть порозуміємо ся зі собою. Посилаю йому два листи, як відповідь.

Очікуємо тут, повороту брата Мирона і тих, що разом з ним в полон попали ся.

Бориси розказують про Вас, що Ви перемучуєте ся усякою роботою у Віднї. Чому би Вам не заховати сил на по-війнї коли їх буде богато

більше треба чим тепер?

У Відні буде тепер правдоподібно Петро Дідушок. Як буде у Вас змога, то поговоріть і з ним.

А наконець поздоровляємо Вас оба з Осипом, бо франц заліз в инший декунок і не вільно вилізти, бо можна обірвати по голові.

~~Високоповажаний Товаришу!~~ 19. VII. 1915.

У нас тепер притихло все. Всі сили абсорбує війна.

Сонічна спека, порохи, бруд, вкопуваня в тверду, засохлу землю; щоби хоть троха закрити ся перед артилерійними благами, марші, напади, трупи, фізична втома, — в такому млині трудно про /.

що небудь думати.

Теофіль Мелень небіщик. Мабуть ранений дістав ся в полон і там умер, видко досить скоро, бо яких дві милї від місця де його полонили під Галичем. Був в в шпитали в Єзуполи і звідтам перевозили його кудись Москалї і по дорозї умер. Похований в Медусї.

Так загально напишу Вам, що о скілько в зимі було важче воювати, задля природних перепон, то лїтня кампанїя вимагає рішучо більше жертв в людях. Здаєть ся, що неоден з нас впаде.

Галичина правдоподібно, буде незадовго наша. Якби так вільно було вертати, то варто щоби якнайскорше вертала вся інтелїґенція, бо нарід безрадний і безборонний терпить дуже, богато. Москалї чують відай, що тратять ґрунт під ногами і па-

./.

лять за собою села, забирають людий від 50-18 літ, худобу, що вдасть ся. А за нами в слід тягне як джума жидівсько-польске благо. Нема кому навчити нарід про його права, про відшкодоване, про запомогові домагання і т.д.

А з Меленем то дійсно трагічно склало ся. Його післано з мельдунком, отже з самого передового фронту в зад, умисне тому, щоби його усунути з небезпечного місця і таке склало ся. Він мав бути у нас звітчиком і студіював стрілецтво, та робив ріжні записки та списував історію. Щось так як Назарук, з тою ріжницею, що Назарук у Варпалянці, а Мелень в поли.

Може знаєте яку книжку з новійшої літератури, яку можнаби читати в поли, порадьте мені, що

./.

варто собі спровадити. Я спостеріг, що в полї не можна читати що-будь, богато що перед війною читало ся з найбільшим занятєм, тепер нецїкаве, за богато переживає ся і за сильно. Ви знаєте добре теперішну фільозофію і поезію, можете менї порадити. Великих, всесьвітнїх ідей хочеть ся, а життя нецїкаве. Відпишіть менї на се послїдне, але не офіціяльно, по дружньому.

Здоровлю щиро

Тут приходить слїдуючий лист хронольогічно

~~Високоповажаний Пане Професор!~~

4. VIII. 1915.

Донцов прислав менї 3-число „Боротьби". Програми її не знаємо, але можна догадати ся, а принціпіяльний Standpunkt пробиває ся

./.

в кождій статї.

О скілько я зрозумів, то визволеня України бачуть ті панове в визволеню інтернаціонального пролетаріяту дорогою революційної побіди робітництва над капіталїзмом. Є у них антинаціональна нотка, що ображає і обурює, але досить про них. Вони не заважуть богато, бо не мають житєвого нерву.

Але напишіть менї про одно. Що є зі стрілецьким фондом? Суспільність дає і дає, знаємо що і Америка чимало прислала, загальна сума має бути дуже висока, але в чиїх руках вона і на що її уживають. На стрільцїв в поли нї, бо не треба, на тих, що в шпиталях і хорі або ранені також нї, бо є кілька случаїв, коли відмовлено запомоги найкра-

-/.

щим і найбільше заслуженим, раненим стрільцям. Сими днями піде в Відень резолюція стрілецька в тій справі, в якій домагаємо ся звіту, а як що нам відмовлять, то лишаєть ся апель до опінії суспільної.

Для Стрільців можна збирати в двох цїлях: для інвалїдів і на Воєнний скарб Стрілецтва, на якому опре ся акція в будуччині. Але сеї цїли відай нема у тих, що збірку сю в руках мають. Як що нас зігнорують то ми витягнемо відповідні консеквенції, щоби на будуче нїхто не надуживав імени Стрільців.

Є тут Назарук з пресовою кватирою. Бувають дуже оживлені дискусії. Від Розлуцького і від него знаю, як про нас думають в кадрі і між

політиками поза фронтом. Там поволи відчувають, що, є якийсь антагонізм, досить гострий і не знають що з тим фактом робити. Дехто дивить ся на тих що в поли як на переденервованих, непочитальних людий, а радше дітий; Батьки народу! Нунехай!

Тут нужда між населенєм. Московські і наші війска знищили і нищуть все що є в поли. Козел офірний, хвалити Бога, безкраю терплячий, все передержить. І ще сто копняків дістане, заки визволенє всіх пролєтарів принесе йому гаразд.

Здорові оставайте!

/.

~~Високоповажаний Товаришу!~~

1. VIII. 1915.

Вашого листа дістав, я давнїйше вже, а не відписував, бо тепер у нас нїчо цїкавого нема. Сидимо вже майже чотири тижнї і може аж сим часом зберемо ся на яке дїло, може вперед підемо. Дякую сердечно за катальоґ, я собі дещо з того сюди спроваджу. Переписую ся з Донцовом. Навіть досить інтензивно.

Здорові, були!

~~Високоповажаний Товаришу!~~

24. VIII. 1915.

Дякую сердечно за прислані книжки. Особливо дякую за Selbstbetrachtungen Марка Аврелїя. Я нїколи не сподївав ся, що се така

/.

гарна річ. Тепер у нас часу доволі, сидимо на місци, можна читати і вчити ся і писати навіть атраментом, як ось є. Я жду на Вашого брата Мирона, з ним можна дуже гарно працювати. Напишіть що про Відень, як маєте вільну хвильку.

Здорові оставайте. Рівночасно листа пишу.

~~Високоповажаний Пане Професор!~~

Над Золотою Липою 24. VIII. 1915.

Як знаєте може, в нас вже, є полкова команда – Г. Коссак. Оба курінї будуть злучені разом. Третий курінь жде свойого призначеня в кадрі, а крім того задумуєть ся про стрілецьке Detachement при

./.

армії Пфлянцера і Бем-Ермолі. Ukraina militans розростає ся поволи. Та лишім стрільців. Не напишу тепер того, що хотілоби ся, бо певні причини не позволяють.

Але про наше загальне положенє напишу, які у нас тут думки і вражіння.

Так загалом відчуваєть ся щось переломове в сій порі. Мабуть як коли рішала ся наша доля, то в сій хвилі, сими місяцями і може заки Різдво прийде, те рішенє над нами западе. І надії нові родять ся і, боїш ся, щоби вони не розлетіли ся, щоби не завели нас так, як вже нераз в минулому. Холм, Володимир Волинський - вже в наших руках, може по кількох тижнях і тут фронт рушить ся, на Поділє

./.

підемо, в само серце України. Тоді може далоби ся вибороти бодай щось в роді самостійної держави, може обкроєної, обскубаної, закріпощеної економічно і бідної, але політично незалежної, а там — ми вже собі порадимо. І журиш ся, що сил у нас мало. Величезний процент народних учителів — се дрантє, а в їхже руках основи народньої просьвіти. Не знаю чи булоби досить сили перевести реформу шкіл, на 4-клясові і з лїпшою програмою науковою, потім школи торговельно-промислові, висші курси осьвіти, школи військові, орґанізація мілїтаризму на взір західно-европейський і все инше, що потрібне державі сучасній. А в нас так мало людий, що здібні і охочі

./.

думати і працювати, як про свою державу і мало горожанського почутя. Вже тепер гарно було-би підготовити програму і обсаду кількох курсів про державно-політичну організацію народа, які сейчас по заключеню мира увійшли-би в житє, на кількох пунктах рівночасно. Потім знаня географії у нас слабе, я сам ще не вивчив Рудницького і в історії не дуже моцний. І сам не маю повного понятя про державний устрій і про економію політичну і про нові реформи в шкільництві і всего того, що кождий з нас мусить знати, визнавати, домагати ся і бороти ся та стреміти до сего. Так хочеть ся своєї, хочби поганенької держави, як хочеть ся власної землі кріпачці з „фата моргана" Коцюбинського.

Здоровлю щиро

Ярослав Пастернак

Доісторичні (та княжі) часи Белзчини.

Найстарші ~~[illegible]~~ сліди людського життя на території Белзької землі *) сягають ще тих дуже давніх часів, коли скінчилась була на наших землях льодова доба і зпід стопленої холодної криги показалися шитровиська, пісок та родюча глина. Було це яких 10.000 літ тому назад.

Під леготом теплого західнього вітру стало на свіжій глині прозябати нове життя. Вона вкрилася скоро травою й корчами, а той самий вітер висушив лави піску та утворив з нього великі луковаті, чолом до заходу звернені надми.

*) Під цією назвою розуміємо сьогоднішний белзький судовий повіт.

На цих неродючих, тому й непорослих лісом піскових надмах поселились були у Белзчині перші доісторичні люди-кочовики, які прийшли до Европи з північної Африки. Їх єдині досі там сліди найшов Степан Бела у с. Горі біля Белза, на ~~[illegible]~~ пісковому полі „Щирець". Сиділи вони певно у якихось ~~[illegible]~~ салашах із галуззя та пруття, прикритих від дощу звірячими шкірами, не знали ще жадних металів, тільки самі камяні й деревяні вироби, не вміли навіть ліпити горшків і жили головно з ловецтва. Це пізнати із дрібних кремяних стрілок, яких найшлося тепер багато на ~~[illegible]~~ полі „Щирець" разом із іншим кремяним знаряддям так зв. тарденуаської культури.

Цю культуру принесла зі собою у Белзчину північно-африканська чорношкіра людність, яка через Ґібральтар та Еспанію дісталася була до західньої Европи, а звідтам через Моравську Браму на Шлеськ і дальше вздовж Висли аж у дорічя Бугу. Та околиці нинішнього Белза не були кінцевим етапом їхньої мандрівки, бо тарденуаську культуру стрічаємо також на волинському Поліссі і аж на північній Київщині в Остерському повіті.

Нарід цієї південної культури стрінув у нас очевидно несприятливі для себе обставини життя головно невідповіднє підсоня, бо скоро мабуть вимер і не стрічаємо його слідів у наступній, молодшій камяній або неолітичній добі.

Тоді, приблизно на 5000 літ до Хр., бачимо у Белзчині вже друге населення, яке перейшло вже поволі від кочівного життя до більше осілого,

осілого, привязувалося до одного місця. Воно стало жити більшими гуртами разом, даючи тим почин першим оселям-хуторам, зачало займатися хліборобством, тримати рогату худобу та ліпити вже перші горшки з глини, що робили тоді лиш жінки. Це пізнати по гарних кремяних серпах, що їх найшли у Цеблові, Лісках, Переводові й Варяжі, по найдених з кремяним знаряддям грубих черепках глиняного посуду (Гора) та по звірячих кістках — останках їжі при огнищах.

Чоловіки займалися більше ловами, полюючи на звірину вже деревяними списами, на яких були насаджені великі кремяні вістря (Винники, Довжнів, Лівче, Мищів, Острів). Воювали кремяними сокирами, у яких було вже гладжене (шліфоване) лезо, щоб краще рубало (Довжнів, Жнятин, Лівче, Ліски, Осердів, Острів, Переводів, Сулимів,

Хлопчатин, Цеблів). Що треба було, краяли кременними ножами (Гора, Цеблів), шкіри собі на одежу пристосовували кременними шкребачками (Гора), а дірки, щоби зішити їх разом, проверчували кременними свердликами та рильцями (Белз, Цеблів).

Останки селищ з цієї молодшої кам'яної (неолітичної) доби є на піскові надмі „Щирець у с. Гора та на городищі в Острові.

Гробів з того часу у Белзчині ще не найшли, але з дальших околиць знаємо, що тоді поховували небіжчиків у скорченій позиції, притягаючи їм коліна до грудей, а зігнені в ліктях руки долонями до голови. До гробу давали їм горщики з їдою, кременне знаряддя, жінкам прикраси на шию, то що. У цей спосіб проявлялася вже віра у позагробове життя.

Найважнішою проблемою в археольогії є все питання етнічної приналежности народу даної культури, одначе дійти у цьому до повної правди є дуже важко, звичайно майже неможливо. Тому й дуже трудно є означити, який нарід витворив неолітичну культуру Белзчини. Одно є тільки певне, що ця частина української землі входила тоді у склад широкої території, занятої так зв. надбужанською культурою з прегарним кремяним знаряддям більших розмірів, яке виразно вказує на переважно хліборобський спосіб життя її народу. Стрічається це знаряддя у нас від ~~Карпат~~ Підкарпаття по ~~південну~~ Волинь і від Сяну мабуть аж по Дніпро, бо знають його так на східньому Поділлю, як і на Київщині. З огляду на цей величезний простір, який ~~прина~~=

257 7 ~~6~~ ~~7.6~~

лежить)

~~[illegible]~~ більшістю у межах словянської, а з тим і нашої правітчини, київський археольоб В. Данилевич мав надбужанську культуру вже за праслованську, що дуже можливо таки відповідає правді. Супроти цього може й Белзчину замешкували ~~у ка~~ вже у камяній добі прасловяни, предки українського народу.

Під кінець молодшої кам'яної доби, в часі біля 2500–2000 до Хр. у майстернях кам'яного знаряддя винайшли спосіб вертіти діри на сокирище і з цього часу найшлися у Белзі два такі кам'яні сокирці, а у Горі половина такого сокирця, мала кремінна пилочка та два ножики.

Десь на початку II. тисячоліття до Хр. прийшов до Галичини із північного заходу нарід, все мабуть індоєвропейського походження, який приніс із собою між іншим гончарські вироби, прикрашувані відтисками шнурка ще перед випалом посудини. Селищ його знаємо досі дуже мало, тільки переважно могили, яких є багато по цілій східній Галичині. Одну з них розкопали свого часу

в Острові. Небіжчик у ній був обря=
дово скорчений, лежав на боці, а біля
нього був камяний топорець, кремя=
ний ножик та кілька дрібних черепків із
шнурковим орнаментом.

Приблизно у тім самім часі прий=
шов до нас з тої самої сторони другий
нарід, якого сліди називаємо тепер
нордійською культурою від її північ=
ного походження. Пізнати її зразу по
характеристичних глиняних посуди=
нах, яких висока шийка має форму
широкої лійки та є прикрашена
попід вінець пасмом коротких, пря=
вісних рівчиків.

На сліди селища цього народу
попав я у Горі на ~~над~~ полі „Щирець" (літом 1935 р.)
Воно займає простір завбільшки

одного морга і по всій ~~т~~ його поверхні виорюються із піску черепки із характеристичним нордійським орнаментом та різне дрібне кремяне знаряддя. В одному місці, на полі Насті Пуць, найшлося у глибині пів метра навіть одно досить широке огнище, ~~а~~ а біля нього черепя із кількох таких „лійковатих пугарів", як їх в науці називають.

Мабуть із дещо пізнішого часу (1700–1400 до Хр.) викопав селянин

Теодор Малко на тій самій пісковій надмі глиняну посудину кулистої форми, з двома вушками на шийці, старанно вигладжену зверху та не прикрашену жадним орнаментом. Біля неї найшлося черепя ще з 2-3 горщиків та кремяний ножик. Нахідка дісталася в цілости до Музею Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові.

Із ще пізнішого часу (1400–1200 до Хр.) походить бронзова сокирка, що її найшли у Переводові. Має вона північно-німецьку форму, з чого виходить, що вже тоді, понад 3000 літ тому, мала Белзчина торговельні, очевидно лиш посередні звязки з народами над Балтійським Морем. Зате мабуть вже

місцевим, галицьким виробом є іншого типу бронзова сокирка, що походить із кінця бронзової доби (1200-800 до Хр.) та знайшлася у Острові. Має вона вже дужку (вушійку) на топорищє та вушко біля неї, щоби краще держалася прив'язана.

По бронзовій добі наступила залізна і з її старшої частини (800-500 до Хр.) знайшлося рівно кілька пам'яток у Белзчині.

І так з місцевої, так зв. лужицької культури, яку деякі дослідники приписують вже праславянам, знайшлося трохи черепів з глиняних горщиків у Городищі варварським. По скитах-орачах, що прийшли до нас десь біля 700-600 до Хр. з Київщини та були теж словянами,

~~з Київщини~~, найшлася у Белзі кістяна частина кінської узди, а у Переводові конець якогось бронзового окуття у виді малої птасячої головки та грецька монета. Ця остання вказує на посередні торговельні звязки доісторичної Белзчини із грецькою кольонією Ольбією над Чорним Морем при лимані Бога.

З околиці Белза походить один із дальших доказів рівночасної торговлі з надбалтійськими Германськими краями. Це глиняний збаночок з високою шиєю та довгим вухом, цілий чорний, лискучий, того типу, як у гробах старшої залізної доби у краях ближче Балтійського Моря. Він вказує певно на шлях, яким їздили Герман=

ські купці яких 2500 літ тому вздовж Висли й Бугу у Белзчину, а звідси через Камянеччину й Брідщину на Збруч і ним дальше до Дністра.

Не знаємо ще з Белзчини виробів кельтійського типу, з яких деякі були у нас уживаню в останніх століттях до Хр., але вони дуже можливо ще найдуться, бо знані є вже із сусідньої сокальської округи. Одначе вони самі не вказують ще на те, що у нас жили колись Кельти, предки нинішніх французів, бо досі не найшовся ще ні один кельтійський гріб у Східній Галичині, а тільки є вони доказом торговельних зносин із сусідніми судетськими краями та нашим Закарпаттям, які були тоді під кельтійським пануванням.

У римській добі, себто у перших чотирьох століттях по Хр., коли-то наші землі

були під сильним культурним впливом
надунайських римських провінцій, була
Белзчина разом із сусідньою Сокальщиною
перехоровою землею для вандальських (бер=
манських) бойових відділів, що йшли із тьмочі
вздовж Бугу на підбій урожайних східньо-га=
лицьких ланів. У своєму поході на південь
задержались, видно, ці найїздники якийсь
час у Белзчині, бо з цього часу відкрили у
Переводові ціле їх погребище, де дрібні кістки
із спалених на кострищах небіжчиків є поз=
сипувані у глиняні посудини, звані з цьо=
го „попільницями", а біля них лежить теж
вогнем перепалена зброя: залізні списи,
стріли, окуття деревяних щитів та перші
у нас остроги.

У Махнівці найшли з цього часу кістя=
ний однобокий гребінь, зложений із трьох

частин, які злучені зі собою бронзовими нютами.

Очевидно вандальські боєвики були тоді у Белзчині лиш верхньою, окупантською верствою, під якої пануванням жило місцеве населення, напевно вже слов'янське.

Занявши східню Галичину, навязали вандали торговельні зносини з римськими купцями, які доходили до нас горі Прутом і Дністром та через Карпати. Доказом цього є нині срібні римські монети-денари, що їх найшли у Горі, Кристинополі та Переводові. Головний торговельний шлях до нас йшов тоді із занятої римським військом грецької кольонії Ольбії вздовж Дністра на північ і дальше вздовж Нараївки на Звенигород — Неслухів у Побуже.

~~[illegible]~~

З доби великої мандрівки народів, яка припадає часово на V–VI ст., не маємо ще жадних памяток у Белзчині, хоч ця земля була тоді певно заселена. Вносимо це з того, що у слідуючій, княжій добі Белз був вже княжим осідком, згадуваним часто на сторінках V вечн., що розбудувався серед надбужанської низини на незначнім підвисшеню терену в оборонному куті між водами Солокії та Річиці. Колишній город, головна княжа твердиня, була там, де нині передмістя „Замочок", і хоч вона була кілька разів перебудовувана, то всеж таки первісні головні укріплення не змінали свого положення і їх збережені до сьогодні сліди дають нам змогу відтворити плян городу у його первісному виді. Розглянемо

~~V Головний торговельний шлях до нас йшов тоді із ~~римської кольо=ній~~ занятої римським військом грецької кольонії Ольбії вздовж Дністра на північ і дальше вздовж Жараївки на Звенигород-Неслу=хів у Побуже.~~

V Галицько-волинської Літописи.

~~в часі від 120~~

ближче, як він представляється за дослідами в поземелю Л. Чачковського та висліданими дотеперішніх систематичних розкопів автора цих рядків.

На південно-західній периферії нинішнього м. Белза розщіплюється згадана вже р. Солокія на два рамена, що замикають собою великий острів. ~~[illegible]~~. Західня його частина — це багнисте пасовисько, а на вищі положений східній частині, де нині передмістя „Замочок", стояв колись княжий город. Первісно було там інакше: не було нинішнього південного рамена Солокії, і щойно задумавши построїти там твердиню, зробили штучно друге русло ріки. У цей спосіб повстав

облитий з усіх сторін водою та окружений непрохідними багнами острів, дуже при=годний для оборони та переділений для більшої безпеки ще поперек ровом, якого сліди видніються ще досі.

Між цим ровом а обома раменами Соловкій зробили дальші штучні укріп=лення, а саме обвели місце високим глиняним валом (частоколом) і так повстало горо=дище – цитадель, 300 метрів довга а 170 метрів широка овальна площа, що при=тикає своїм південним довшим боком до нового русла ріки.

(Тому що беріг цього русла є так сім метрів високий, не сипали все з того боку валу. Один вал висипали ще поперек городища і ним переділили його на дві

частини: західню, де був властивий город з княжим двором (оборонною вежею) та двірською церквою, і східню, так зв. підгороддя, де жила вся двірська челядь, ремісники та де стояли господарські княжі будинки.

Сьогодні княже городище майже зовсім зрівняне, вали порозкопувані, а серед них орне поле латинської парохії та кількох белзьких міщан. Ні слідунема, де стояла княжа палата, де оборонна вежа була останнім прибіжищем в часі ворожого нападу та де у ~~двірсь~~ придворній церкві почитали з Київа привезену ікону чудотворної Богородиці, що нею пишається нині костел у Ченстохові. Вивіз її туди князь Володислав Опільський вже 555 літ тому, у ~~1936 р.~~ 1382. р.

V verte

V Доми божі погоріли й на їх місцях товар пасеться або буди жидівські стоять, по зводжених мостах та довженних кладках через болота ні сліду нема, а княжі, їхня дружина, бояри, міщани та селяни ратаї сплять вічним сном на незнаних цвинтарях.

Та не пропала ще вся слава княжих предків нинішніх белзьких міщан, не пропав дощенту всякий слід за столицею ~~б.~~ колишнього белзького князівства, що його територія сягала далеко поза межі нинішньої Белзчини. Дорогі памятки ~~славних~~ світлих часів ~~крає~~ старанно зберігає рідня земля у нутрі своїм і тільки при роботах у полі, як крають байдужими плугами освячене ~~[illegible]~~ ~~історичною~~ традицією місце, добувають на денне світло дрібні черепки із княжого посуду, старовинні хрестики із перших часів христіянства у нас та інші дрібні предмети, що їх історичну вартість зразу впізнає вправне око.

Одначе мало того, щоб тільки льокалізувати в терені літописну вістку про город Белз, столицю одного із галицько-волинських князівств, щоб майти тільки місце, де була княжа твердиня. Нашим національним обовязком, нашою повинністю супроти рідньої історії є прослідити ту цінну памятку у всіх її подробицях. ~~Відт~~

Відтворити цілий її даний плян, віднайти останки княжих будівель, світських і церковних, та укріплень, вивчити докладно їхню архітектуру та прослідити велику масу різних дрібних находів, які звичайно подибуються на городищах, церквищах та селищах княжої доби, і щойно все те взяте разом дасть нам приблизно повний образ вигляду, життя та культури княжої столиці.

Таким проміджуванням укритих у землі пам'яток старовини займається археологія, одна із історичних наук, і в цьому випадку вона мусить [redacted] взятися за діло, щоб вирятувати від вічного забуття цінні пам'ятки наші, щоб показати громадянству хоч слабий відблеск давньої величі та дати цим почин до відсвіження призабутої тисячолітньої традиції.

Він, цей почин, вийшов вже від самих головних представників белзького громадянства і розпочаті мною (у 1935 р.) систематичні досліди за їхньою матеріяльною підпорою дали вже цінні виміри, згідні із найстаршими літописними згадками про Белз.

Перші розкопи почалися очевидно

на колишньому княжому городищі, себ-то на нинішнім „Замочку".

Для загальної орієнтації у верствах терену викопав я там передусім 50 метрів довгий рів-сонду ~~у західньому напрямі~~ від південно-західнього рога сьогоднішньої церковної огорожі у західньому напрямі аж до краю городища. Очевидно дно сонди сягало на цілій довжині аж до ненарушеної, твердої „мертвиці", яку творить груба верства ~~[illegible]~~ твердого ілу враз із зеленкуватим піском.

Вже на самій поверхні терену стрічається багато черепя із кухонного посуду княжої доби. Копаючи у спід, ~~[illegible]~~ подибуємо його чим раз то більше, в суміш із звірячими кістками (із княжих кухонь) та кусками випаленої на цеглу глини. Ця „культурна верства" є спершу цілих

два метри груба, але ~~[illegible]~~ тому, що терен городища у цьому місці опадав у напрямі до краю, є вона у віддалі 25 метрів від східнього початку сонди ~~[illegible]~~ аж три метри груба, що свідчить про довгий час замешкування городища та про інтензивне, рухливе життя на ньому.

Між ~~[illegible]~~ кухонним черепям стрічаються і куски глиняних плиток 3-4 цм грубих, з брудно-жовтою або брунатною поливою з одного боку. Такими плитками, спроваджуваними до нас може аж з Київщини, були по всіх українських землях викладані підлоги княжих церков та різні хрести й великі зірки знадвору по їхніх стінах і тому свідчать вони на „Замочку" найвиразніше про те, що там ~~[illegible]~~ була (колись у княжій добі ~~[illegible]~~ церква, і то дуже

можливо
(мурована, десь недалеко від викопаної
тепер сонди. Є майже певне, що вона сто-
яла на тім самім місці, де сьогодні муро-
вана латинська капличка, одначе як у 1911 р.
копали там рови на фундаменти цієї
каплиці, не звертали належної уваги на
викопувані при цьому із землі речі і тому
минула добра нагода пошукати ворочас
за фундаментами княжої святині.

У княжих церквах [redacted]
під підлогою або в окремих криптах хова-
ли звичайно найвизначніших осіб, в пер-
шу чергу князів, і їхні тлінні останки по-
винні б тепер найтися у Белзі, як що поща-
стить відшукати останки придворної
церкви.

У одному місці сонди найшлися півтретя метра глибоко останки якоїсь деревяної сильної будівлі, що була ставлена на стови, не на зруб. Це була наріжна частина стіни у виді 20 цм. грубого, круглавого, зовсім спорохнявілого стовпа, у який були з одного боку впущені два рівнож спорохнявілі бальки, лежачі рівнобіжно один на другім. До цієї стіни притикала підлога із дощок, сьогодні вже лиш кілька міліметрів грубих, уложена на лібарах, мабуть дубових.

Під підлогою було ще 30 цм. сивої, мокрої глини, у ній трохи вугликів та звірячих кісток з часу самих найперших початків городища, а під тим вже верства нерушеного, майже білого ілу.

На самій підлозі лежало трохи черепя глиняного посуду, якого вінці, все

~~На самій мірозі~~

міродайні своєю формою й профілем при часовому означуванню ~~кераміки~~ середньовічньої кераміки, вказували безсумнівно на першу половину XI ст. Годиться це дуже добре із ~~літописом~~ київським літописом, у якім Белз згадується перший раз під 1030. р.

Цілої підлоги, а з нею й ~~[illegible]~~ усего ~~будинку~~ зрубу будинку годі було покищо відкрити, великою перешкодою в цьому є між іншим дуже груба верства насипу, ~~і й дуже глибоке положення~~, одначе із ~~[illegible]~~ його ~~[illegible]~~ положення при самому валі виходить, що це ~~[illegible]~~ була по всякій правдоподібности оборонна деревяна вежа, яка була на кожному більшому городищі та збудована із грубих трамів служила все до оборони воріт та валів городища.

Самого валу сьогодні вже майже не видно на поверхні терену, але у сонді, яка перетяла його впоперек, видно було зовсім виразно спідню його частину (походячу ще з книжих часів). Вона в цьому місці біля 10 метрів широка а 175 цм висока. Глина, з якої вал насипаний, не має жадної домішки черепя, зате досить багато дрібного вугля. Щоби цей кілька метрів високий глиняний насип краще держався, ~~[illegible]~~ робили на більших городищах нераз на місці наміченої ~~[illegible]~~ оборонної лінії ~~[illegible]~~ довгий ряд комор рублених із сильних бальків, насипали у них повно землі, ~~[illegible]~~ відтак обсипали його ще зверху землею — і так повставав вал, на якому ставили ще частокіл з отворами до стріляння. У Белзі

таке не найшлося, але всеж таки ті, що будували ~~[illegible]~~ городище, старалися зміцнити деревом хоч бодай зовнішню стіну валу, бо на самому західньому кінці сопки, ~~[illegible]~~ все таке над самим багном, що окружає городище, найшовся у глибині пів метра нижче 10см. грубий, а колись далеко грубший дубовий бальок, покладений вздовж валу, а пів метра глибше другий подібний бальок поперек валу. Біля него лежало кілька глиняних черепків, мабуть з XI ст.

На східнім збочу валу найшлася 3 метри широка, сильно вкопташа дорізка, якою певно пересувалися якісь бойові частини з одного загроженого місця на друге під заслоною частоколу.

Кругом валу був рів, виповнений певно водою з прилеглого багна або із Сології, і на його дні, відслоненім сондою, лежав кусень дубового кола, може із частоколу.

Очевидно глиняний вал розсувався все потрохи під впливом атмосферичних опадів та воєнних акцій і тому треба було його від часу до часу наново підсипувати. Виразний слід такої направи старого княжого валу в пізніших, старостинських часах видно тепер у тій його частині, що перекроєна поперек сондою. Це 15 см груба верства якогось рудовища із кусень цегли та перепаленої глини, на якій спочиває знов 75 см груба верства темної глини

сильно перемішаної з кусками твердого
ілу, що вказує знов на рівночасне погли-
блювання ~~[illegible]~~ оборонного зовнішнього рова.

Вїзд до князого городу був у пів-
нічно-східньому куті городища і там був
певно звоженний міст через рів за валом.
У північнім відтинку поперечного валу
був знов вїзд з підгороддя у властивий
город і в цьому місці був другий звоженний
міст через рів від сторони підгороддя.
По новому остались ще досі струхлілі
дубові палі, що їх найшли кількаде-
сять літ тому підчас земляних робіт
у цьому місці.

На питання, де було само князе
місто без, відповідають нам найкраще
черепки побитого глиняного посуду,

що їх поробуємо тепер на цьому терені. Вони вказують на те, що його середина займала місце нижнього містечка та частину його Любельського передмістя, і там стояла більшість белзьких церков.

Друга частина княжого міста займала південний край огородів Любельського передмістя, званих нині „Салаківщиною", та тягнулася дальше на захід аж по громадське пасовисько у Виткові, а на схід йшла вузким хребтом підвищеного терену аж поза нижній паровий тартак у Горі. Від цього місця один рад домів княжого белза йшов краєм поля „Могили" у північному напрямі аж до церкви у Горі, а другий тягнувся у про-

тивному, південному напрямі краєм поля
„Загребелля" аж по Трусилівський цвинтар.

Деякі писані та друковані джерела
подають вістки про кілька старих
белзьких церков, яких вже дуже давно не-
ма, а які своїми початками сягали
певно ще княжих часів.

І так про двірську церкву Богоро-
диці була вже вище мова.

Друга церква, св. Миколая, що мала
титул катедральної, стояла там, де
сьогодні серед міських плянтів є за-
лізний хрест, а десь недалеко неї, за ни-
нішнім парохіяльним городом, була церква св.
Духа, називана також церквою св. Дими-
трія.

В околиці нинішнього ринку, де свого
південно-східного рогу

часу підчас будови камениці натрапили на стародавній цвинтар, стояла церква св. Спаса.

Крім цього є ще сліди чотирьох монастирів, що стояли в найближчій околиці міста на „купинах" серед мочарястих сінокосів. Комунікація між ними а містом відбувалася при помочі перекинених через мочарі дерев'яних кладок. Ці монастирі: св. Трійці, св. Василія, св. Климентія та св. Димитрія, сягали своїм заложенням певно ще княжих часів та мали за завдання боронити город перед ворожим наступом, так як це було прим. у княжому Галичі.

На усіх цих монастирищах находиться тепер багато черепя із княжих

часів, а на першому з них (св. Трійці) найшов С. Гела навіть куски поливаних глиняних плиток, якими у княжих часах були викладані підлоги церков та прикрашувані їхні зовнішні стіни. Очевидно усіх їх треба прослідити, найти місце колишнього манастиря й церкви та пошукати за цвинтарем, що мусів бути біля кожного з них зокрема.

Такі досліди над белзькими княжими манастирищами зачалися і на першу чергу прийшла так зв. „Клименщина", вивисшений остров серед давнього болота, (яких 300–400 метрів) на захід від „Замочку", на правому березі р. Солокії.

Сонда 25 метрів довга поперек найбільшого вивисшеня „Клименщини" вика=

зала, що ~~майже~~ цей горбок майже на всю висоту — це культурна верства ~~[illegible]~~ княжої доби, при чому деякі спідні черепки є типові для XI ст. Водночас показалося несподівано, що ~~[illegible]~~ спідня частина цього насипу є штучно зроблена в той спосіб, що на зовсім незначнім сухіщім підвисшеню серед мочару робили ~~[illegible]~~ перші жителі ~~[illegible]~~ Клименщини у різних напрямах біля пів метра високі плотики і вільні місця між ними виповнювали землею, у якій були вже черепки старого княжого типу. Значить нинішня Клименщина була заселена дещо пізніше від самого Белза, але все ще у старшій княжій добі, найпізніше під конець XI ст.

Серед цієї культурної верстви найшлася в одному місці понад 3 метри довга дубова підвалина, покладена аж на твердому ілі, та кусок другої, підложеної впоперек під один її конець. Це мабуть останки давнього манастиря, кладеного з дерева „на зруб", бо у цілому насипі не найшлося нічого, що вказувалоби на побут жінок у цьому місці. Не було ні одного камяного качільця з веретена, ~~ані~~ як рівнож ані куска шкляних кручених браслетів, які находяться на кожнім звичайнім селищі княжої доби, де з чоловіками живуть і жінки.

Зараз біля цього місця кілька сонд у різних напрямах відкрило приналежний до манастиря цвинтар, а на ньому покищо 34 небіжчиків, похоронених

головами на захід. Деякі з них були поховані у деревяних домовинах, з яких осталось тепер лиш трохи порохна та залізних грубих цвяхів ковальської роботи. Пересічна глибина гробів виносила ~~[illegible]~~ всего пів метра, а в деяких місцях лежали небіжчики у дві верстви. Один із них мав під головою кусень каміня завбільшки голови, як цього вимагав давніше похоронний чернечий обряд. У пізніших часах клали їм під голову цеглу, але що у княжій добі у Галичині цегли ще не знали (у Київі вона вже була), а ~~[illegible]~~ ~~[illegible] у Белзі [illegible]~~ природніх зложищ каміня у Белзі ані в його околиці нема, тому у інших небіжчиків на Клименщині нічого під головою не було.

Факт, що дотеперішніми розкопами на Клименщині найшлися лишень сліди замешкання із XI – XIII ст., вказувавби на те, що манастирська церква св. Климентія, якому було присвячено на Україні дуже мало храмів, перестала існувати мабуть вже від страшного татарського лихоліття у 1241. р. Одначе доки не буде перекопана проча частина Клименщини, так довго це питання остається ще отвертим, тим більше, що не найшлися ще жадні докази на те, що манастир справді погорів.

До княжих церковних памяток Белзчини належить ще маленький нагрудний хрестик із сірого каменя, якого найшли у Горі біля церкви надрікою.

Це одна із найстарших християнських пам'яток на території, про яку мова.

У тій самій церкві переховується один бік складаного бронзового хрестика-енколпіона із XIII-XIV ст., колишня власність якоїсь визначної особи.

У княжій добі завішували при важливих актах на шнурочку малі оловяні печатки, які є сьогодні одиноким слідом по різних світських та духовних достойниках, що їх позатим з історії нераз зовсім не знаємо. Така одна цінна печатка найшлась і на "Замочку" у Белзі. З одної сторони на ній є святий Теодор у своїй поставі, із щитом та списом у руках, а біля нього по боках грецький напис „АГІО ФДР" (= святий Феодор), а з другої словянський напис

„ДАНѢСЛОВО". Перед нами печатка якогось Данислава, невідомого із українських лі=тописів князя чи боярина, а св. Теодор міг бути патроном церкви у його городі.

Ще до світової війни добули із багна у долині „Жовкин" біля Белза довгий залізний меч, з обох сторін викладаний золотом. Цінна се памятка мабуть ще із княжих часів, одначе годі вгадати, чи це зброя котрого із белзьких князів чи бояр — чи радше загубив її під=час утечі котрий із ворогів. Подібний меч із золотим значком майстра-мечника, найшли свого часу на княжому селищі біля церкви у Горі. Тепер він у латинській каплиці на „Замочку".

Тільки може покищо сказати археольо=гія про сам княжий Белз, який знищили татари у 1240. р. По різних селах його округи

є рівнож памятки, мабуть ще із княжих часів.

І так останки давніх валів, званих нині „окопами", є у Безеєві, Будинині, Жабчу й Лісках, а в Острові на полі „Замчище" стояв, кажуть, замок тричі облитий водою.

Сліди городищ княжої доби є у Варяжі, Городищі, Жнятині та Костяшині. Що тоді для більшої безпеки поселювалися часто серед болота, на це вказує селище у Виткові та в першу чергу сам Белз.

Давний Себечів стояв, кажуть, давніше на полі „Свята Гора", де була й церква, спалена підчас згаданого татарського нападу.

У Гійчу на полі „Манастир" стояв у

давнину справді манастир, а на полі „Щутків" було колись місто. Тепер там виорюють старе черепя та куски срібних і золотих прикрас.

Інша церква, може рівнож ще княжа, мала стояти у Довжневі на підвисшеному місці серед поля „Палі".

З пізніших, вже польських часів, коли Белзом заволоділи мазовецькі князі, а відтак став він воєвідським ~~містом~~ осідком (1465-1772), найшлося у землі покищо небагато памяток. На „Замочку" їх зовсім мало. У горішніх верствах згаданої вже сонди показався останок якоїсь підлоги із квадратових неполиваних цегляних плиток, а кілька метрів дальше частина цвинтаря (XIV-XV. ст.): чотири небіжчики побіч себе, головами до заходу.

Воєвідський польський замочок стоїв кабуть між викопаною тепер сондою-ровом а гостинцем до Прусинова. З цього місця добували белзькі міщани давніше дуже багато цегол, а 25 літ тому запався був там навіть кінь у підземний льох. Пробні розкопи посеред цього місця виявили поки що лиш частину фундаменту, муруваного із цегол, між якими є й голобковані з одного боку, типові для XVII ст. та для самого початку XVIII ст. По другій боці теперішньої сонди має десь бути засипана замкова керниця, але її не вдалося ще відшукати.

У костелі на „Замочку" переховується бронзова польська гарматка XVII ст. із сильно затертим шляхотським гербом посередині. Бажаючи додати тій пам'ятці більше

віку, вимилував хтось на ній своїми арабськими цифрами дату 1294, не знаючи, що тоді у нас стрільного пороху взагалі ще не знали.

Місце, де сьогодні стоїть кузня п. Гараха, та хата його сусіда Штамбера, називається „Винницею" і там був давніше воєводський вал. Розкопи виявили цікаву його конструкцію. А саме первісно,

~~був там~~ ще за княжих часів, був там мабуть оборонний рів, якого дно показалося аж у глибині трьох метрів під поверхнею нинішнього терену. З часом виповнився він різним сміттям, серед якого найшлися тепер ~~[illegible]~~ грубі дубові бальки та затесані дубові коли, ~~[illegible]~~ може з давнього частоколу XV–XVI ст. На цьому лежить ~~[illegible]~~ (вирівнуючий) насип із XVII ст., а щойно на ньому, всего 20 цм під поверхнею нинішнього подвіря, поклали широкий поміст із соснових дощок на 15 цм грубих лігарах, і на тім помості ~~[illegible]~~ висипали оборонний вал, який 25 літ тому був ще понад півтора метра високий та йшов в напрямі північ-південь. Такий вал на помості не найшовся мабуть ще ніде у Галичині і тому є він цінним причинком до історії (розвою) оборонної техніки у нас.

29847 ~~45~~

Крім описаних досі памяток старовини, яких походження та вік удалося вже прослідити, є ще по селах у Белзчині дуже багато могил невідомого походження, прим. у Горі, Жабчу, Жужелі, Лісках, Махнівці, ~~А~~ Переводові, Перемислові, Русині, Себечові й Цеблові. Всі вони ще непрослідженi, чекають своєї черги, щоб роз'яснити неодно темне ще місце з історії перших початків славної Белзької землі, яка у княжій добі входила у склад найстаршої у нас державної організації, належала до відомих з літопису Червенських Городів. Та про ті часи роскаже вже історія.

Белз

Формат щоденника Чикел.

299

1) Наголовок книжки

2.) Карти

3.) Вступ: від Видавництва

Наголовок: Княжі городи. —

Монографії галицьких ~~м~~ городів [дискус: міст]

I. том.

а) Белз і Белжчина; б) [~~Княжий город Белз~~].

[в.) ~~Белз~~ і ~~белзька земля~~]

300

посуваються тепер аж на Поділля. В самому кінці лятену й потому в І римській добі, прибуває третя германська хвиля, вандали, що зайняли цілу Галичину й опинилися на Буковині й за Карпатами. Тут вони жили аж до часів готів. Можливо, що германською назвою є Буг[9a]).

Відносно готів, яких сліди в постаті скелетових гробів находимо й у Галичині, то ми маємо про них уже точніші вказівки в історичних джерелах, але й вони далеко не задоволяють. Перші їх сліди, отже вловиму історично їх прабатьківщину, можемо на основі історичної готської традиції (записав її готський історик Йордан ок. 550 року) й археольогічного матеріялу вказати в південній Швеції, в країні Götaland. Звідти вони ок. нар. Хр. перейшли на південний беріг Балтійського Моря й поселилися на правім березі долішньої Висли над морем, де знає їх Тацит (писав при кінці І ст. по Хр.) й грецький учений з II ст. по Хр. Птолемей. Знаємо, що в кінці II ст. по Хр. вони вирушили звідти й перейшли аж над Чорне Море, де проіснувала держава східніх готів (остроготів або грейтунгів) аж до наїзду гунів, до 375 року. Цей найбільше культурний між германами нарід зазначився глибоко в житті й культурі словян. Особливо важний суспільно-політичний вплив готів на словян. Словянські мови перебрали з готської цілий ряд слів, що означають політичну владу й оружжя (цісар, князь, меч, шолом, броня, хоругов), культурних і господарських назв (шкло, хижа, хліб, хлів, сережка, мито й ін.). Але де це сталося? З огляду на те, що це слова загально-словянські, мусимо прийняти, що готи впливали на словян перед їх розселенням, отже на прабатьківщині. Чи це є наслідок готського підбою словян (їх частини, зокрема західньої — дуже ймовірно), напевно не можемо сказати, хоч є на те поважні вказівки. Перше — це територіяльна близькість готів до словянської прабатьківщини (про неї буде мова зараз нижче); очевидно готи нераз робили на неї наїзди. Впрочім у III і IV ст. по Хр. бачимо виразні готські оселі дуже густо скуплені між Вислою й Одрою, отже на Поморї, в Велико-

---

9a) Пор. Будиловичъ, Къ вопросу, стор. 25 і др.

польщі й на Шлеську, далі на галицькім Поділлі (між Дністром і Збручем особливо) й коло Києва[10]), не числячи менше густих находок. Друге — це давніша вказівка Тацита, що словян (їх називали тоді венедами) зачисляє до германських племен; оскільки не маємо тут просто помилки Тацита (це трудніше), то це вказівка на підбій словян германами, отже — ґотами.

Але, як сказано, покищо на це ще не можна дати рішучої відповіді, а, врешті, воно безпосередно до минулого Белжчини не відноситься. Для нас важне друге питання: чи ґоти, переходячи з-над Балтійського Моря над Дніпро аж до Чорноморя, переходили через нашу околицю, чи задержалися були тут, чи ні? На жаль питання шляху ґотів від Балтійского до Чорного Моря не вирішене. Ґотська традиція, записана в Йордана, ніби натякає на перехід через Полісся, та недостача ґотських слідів ув археольоґічнім матеріялі Полісся, Холмщини й Волині довела польського археольоґа до здогаду, що правдоподібно »шлях ґотської мандрівки в II ст. лежить відносно далеко на сході поза обсягом земель сьогоднішньої Польщі«[11]). Нам здається знову, що недостача слідів ґотів не може цього доказати. Шлях із-над Балтійського Моря над Чорне Море провадив через Побужжя (Холмщину), Галичину й дол. Подністровя; туди йшли давніші ґермани, туди ж маємо сліди пізнішої ґерманської мандрівки з III ст. — ґотської, або може ґепідської. Оскільки б отже далі таки не знаходився тут ґотський матеріял II ст., то треба б позитивно доказати інший шлях мандрівки ґотів на південь.

Тай що могло б їх спинити по дорозі? Міркуючи по території, через яку в II ст. мали б іти ґоти, це могла б бути лише якась словянська держава чи союз держав, який був би настільки сильний, що не пустив би через свою територію ґерманських мандрівників. Таким способом доходимо до питання про словянську прабатьківщину.

Археольоґія досі не могла певно означити словянського культурного типу, тож мусимо почати від історичних вказі-

---

[10]) Гл. мапа в Słow. starož. słow., zesz. próbny, на стор. 21.

[11]) Prof. Dr. J. Kostrzewski, Zagadnienia t. zw. kultury gockiej, стор. 15.

Зол

вок. Наш найдавніший літопис каже, що словянська прабатьківщина була над Дунаєм, де Угорщина й Болгарія, і щойно звідти розселилися словяни по світі. Але досліди над літописом виявили, що то не була записана традиція, але комбінація літописця. Ми маємо натомість старші традиції про словянське розселення. Письменник, якого датують 2 пол. IX ст. або поч. X ст., т. зв. Ґеоґраф баварський, пише про одно зі словянських племен так: »Зерівани це така велика держава, що з неї вийшли всі словянські народи, і, як кажуть, звідти виводять свій початок«. Зерівани — це, очевидно, попсоване в чужій вимові »червяни«, мешканці Червена й околиці, де, як побачимо нижче, була своя сильна держава в IX-X ст. Ще давніший Анонім равенський зі VII ст. пише: »Просто на північ є батьківщина скитів, звідки вийшли словянські народи«. Згаданий уже Йордан, із половини VI ст., каже, що словяни це венеди, які згадуються в старинних письменників уже в I ст. по Хр., й тим самим дозволяє пересунути наші вістки про словян і їх прабатьківщину до початків нашої ери. Тацит і Птолемей уважають західною границею венедів Вислу, на північ уміщують їх над Балтійським Морем (називають його »Венедським Заливом«), а згідно з даними Тацита на півдні мали б словяни в своїх воєнних нападах досягати до Карпат. Та це, очевидно, не значить, що словянська прабатьківщина досягала до Карпат — сюди лише доходили словяни в своїх воєнних походах. Отже південної границі, а так само східньої й цілої північної старинні письменники не подають; зате цінні їх вказівки на північну територію словянської прабатьківщини.

Заки ще перейдемо до стислішого означення границь словянської прабатьківщини, зокрема південної, мусимо зазначити, що маємо ще старшу вістку про цю територію й її мешканців — з V ст. пер. Хр., у Геродота з Галікарнасу, що лишив по собі перший дуже точний (по його змозі) опис Україні (тоді званої Скитією). Згідно з його означенням, десь може на Поділлі (IV 17) починалася країна н е в р і в, народу, як він підкреслює, не скитського, лише такого, що має скитські звичаї (IV 105). Це нарід, що живе на правім березі Дніпра

(IV 17); на південь досягає Дністра (IV 51). Про північну й західну границю неврів Геродот не вміє нічого сказати. Але й цього доволі, щоби ствердити, що неври живуть на прасловянській території. Якщо так, то вони, очевидно, словяни. Крім територіяльного означення, маємо ще одну вказівку на словянскість неврів — а саме їх віру в вовкулаків, про що згадує Геродот (IV 105). Крім того й у мовознавстві признається словянськість неврів із огляду на річні назви Нур, Нурець, і корінь нур — чи нир — у словянських мовах. Усі дані вказують отже на словянськість неврів. Це найстарша вказівка на словянську прабатьківщину, а що тоді вона займала й Галичину по Дністер, то Белжчина входила в склад прасловянської території.

Але ця територія не все була непорушною. Вже Геродот говорить, що неври мусіли покинути свій край і перейти до краю будинів, бо на них напали з півночі гадюки (IV 105). Очевидно, що це не були гадюки, а якийсь ворожий натиск (якихось північних племен), що бажав захопити частину території. Так само з Галичини мусіли пізніше словяни уступати перед натиском інших народів — спершу траків, потому кельтів. Не знаємо, як було і з західною границею. Оскільки теорія про словянськість т. зв. лужицької культури (ок. 1200 пер. Хр. і пізніше), що з часом посувалася зі заходу на схід і дійшла й до околиць Белза, покажеться правдивою, то тоді можна б посунути західні границі прасловян за Вислу аж до Лаби, а пізнішу зах. границю на Вислі можна б трактувати як скорчення прасловянської території й із заходу, як це ми вже бачили з півдня, хоч, очевидно, не можна думати, щоби всі словяни покидали ті місцевості, де приходили якісь наїздники.

Коли звернемося до інших наук у справі словянської прабатьківщини, то вони погодяться з історичними й археольогічними даними. Антропольогія підкреслює, що первісні словяни були ясноволосі й зі синіми очима — так їх змальовують старинні письменники, що з ними стрічалися. Це вказує на північну батьківщину словян, на територію Волині. Від германів вчасно-історичні словяни ріжняться сильнішою проценн-

302

тово домішкою ляпоноїдної (півн.-европейської) раси (сх. германи мають до 12.5%, словяни 20-25%), що вказує, що між словян у сіру давнину всякло багато ляпоїдної людности (Геродотові »гадюки«?). До тих самих висновків доходить і мовознавство. Донині назви рік у доріччю Припяти заховали найбільше словянський характер, чого не можна сказати ні про доріччя Дністра (Галичина), ні Висли, (хіба середньої й долішньої), ні нижнього Дніпра — хіба ще про середній Дніпро з допливами (радше правобічними). З півночі поріччя Німана має переважно цілком литовський характер. Мовознавство отже позволяє нам установити найбільше звужену словянську прабатьківщину — таку, де словяни сиділи постійно: це Волинь, Полісся й нин. північна Галичина, до Дніпра на схід, може аж до Висли на захід. Отже Белжчина виходила вже тоді окраїною, останнім виступом Словянщини, нараженим постійно на напади ворогів — із півдня й північного заходу, або заходу. Таке означення трохи змінюють досліди ботаніків над ростинністю нашої території. Гряниця бука на сході не доходить до Полісся, але кінчиться в околиці Буга. Поза гряниці бука, як виходить із мовознавчих дослідів, прасловяни не виходили. Далі словянськість назв на Поліссі можна пояснити й так, що там пізніше осіли словяни як перші взагалі мешканці — бож Полісся було дуже забагнене й ледви, чи там від прадавніх часів жив хтонебудь. Але й так Белжчина входила в склад словянської прабатьківщини як її окраїна — тут стикалися словяни з несловянами (траками, кельтами).

Правда, археольогія й від себе дає нам слід певного словянського життя, навіть політичного — це городища численно розкинені по Галичині й Волині аж до Дніпра. Зокрема старинні південно-волинські городища, з яких деякі сягають часів неоліту. Вони можуть бути певними вказівками, що так Галичина, як і край на схід аж до Дніпра, а може й на схід від Дніпра, входив у склад словянської території ще перед великим словянським розселенням, що його спричинили м. ін. й готи. Вони втягали словян у свої воєнні походи, а це помагало словянам рушити зі своєї перенаселеної прабатьківщини. Почалося розселення отже вже в II-III ст. по Хр.

Таким способом вертаємося до питання, поставленого вище — чи могла протиставитися ґотам якась словянська держава й не пустити їх через Волинь і Галичину на Чорне Море? Як виходило б із корчення словянської прабатьківщини, яке ми могли бачити вище, а також із можливости ґотського підбою, відповідь випаде радше заперечуючо. Словяни не спиняли ґотського походу в II ст., як не спинили за сто літ нового — може ґепідського, а може таки знову ґотського. Сліди ґотів, хоч слабі, маємо й у півн. Галичині й півд. Волині (нпр. у Неслухові, пов. Камінка Струм.). Пояснюється їх так, що це поворотна хвиля остроґотів із-над Чорного Моря під напором гунів дійшла аж сюди. Але ж не іншою дорогою йшли ґоти й над Чорне Море. Правда, в ґотській традиції маємо память про боротьбу їх короля Вінітара зі словянськими антами, але це була побідна війна: Вінітар убив антського вождя й 70 старшин. Впрочім війна ця відноситься радше до IV ст., ніж до II чи й III ст.

З ґотським походом починається доба словянського розселення. Белжчина дістає остаточно мешканців тієї народности, що їх має й досі. З тією хвилиною починається словянська доба Белза й Белжчини. В попередні часи, як ми бачили, наша територія спокою не зазнала. Колись словянська, потому тракійська, кельтська, ґерманська власність, жила неспокійним життям окраїни, де витворювалася своєрідна »козаччина«. Тацит (Ґерманія, розд. 46) розказує про словян, що вони »цілу країну між фінами (Тацит уміщує їх коло Висли) й Певкинами (= Карпатами) переходять грабуючи«, й це вказує на дружини словянських войовників, що їх таке життя »під трубами сповило й під шоломами вколисало«. Такі пробоєві словянські дружини, очевидно, йшли в перших рядах розселення, торуючи йому дорогу. Тодішні белжани — радше мешканці нашої околиці, бо Белза ще не було — були саме такими »козаками«. Де можна б сподіватися цього елєменту, таких воєнних відділів! А вони були якраз тут, на південній Волині й у Галичині. Витворило їх життя, потреба, інстинкт самооборони.

303

ЛІТЕРАТУРА*)

Геродот із Галікарнасу, Опис Скитії (Мельпомена 1-142). Найстарший опис України з V. ст. пер. Хр. З грецької мови переклав і пояснив Теофіль Коструба. Вступ написав Олександер Домбровський. Львів, 1937.

М. Грушевський, Історія України-Руси, т. І. Київ, 1913.

Słownik geograficzny Królestwa Polskiego, t. I, Варшава, 1880.

M. Baliński i T. Lipiński, Starożytna Polska pod względem historycznym, jeograficznym i statystycznym. Wyd. 2. popr. i uzup. przez F. K. Martynowskiego. T. III. Варшава, 1886.

А. С. Петрушевичъ, Белзъ. »Прикарпатская Русь. Приложеніе къ »Слову« XXV-лѣтняго изданія. Львовъ, 1885. ч. 3‹, стор. 23-24.

Я. Пастернак, Кельти в Галичині. »Життя і Знання«, р. IV (1931 ч. 7 (квітень).

його ж, Коротка археольогія західно-українських земель. Львів, 1932.

J. Kostrzewski, Kultura lateńska (la Tène) na obszarze b. Królestwa Polskiego. »Przegląd Archeologiczny«, t. I, (1919), стор. 2-27.

його ж, Jeszcze o kulturze lateńskiej b. Król. Polskiego, там само, III-IV (1920), стор. 114-122.

Richthofen, Zur Latènzeit in Osteuropa. »Mannus«, XV, (1923), стор. 291-298.

J. Rozen, Zabytki celtyckie na ziemiach polskich. »Spraw. Twa Nauk. w Warszawie«, wydz. II, t. XXV.

Z. Zakrzewski, O monetach celtyckich znajdowanych w Polsce. »Przegl. Arch.« t. III, стор. 216-221.

Я. Пастернак, Княжий Звенигород в доісторичній та раннеісторичній добі. »Життя і Знання«, р. IV (1931), ч. 9 (червень).

M. Korduba, Die ostgermanischen Handelswege durch die Ukraine um die Mitte des ersten Jahrtausends vor Chr. Geb. »Światowit«, XV, стор. 179-191.

Prof. Dr. J. Kostrzewski, Zagadnienia t. zw. kultury gockiej na ziemiach dawnej Polski. Познань [1933].

Wł. Antoniewicz, Ślady kultury gockiej na ziemiach słowiańskich do najazdu Hunów. »Słownik Starożytności Słowiańskich, zeszyt próbny«. Варшава, 1934, стор. 19-40.

---

*) Цей спис літератури не треба вважати ні за повний, ні за цілий уже мною використаний. Подаю це лише для умотивування думок, висловлених у тексті, й для введення в спец. досліди. За ласкаві вказівки на археольогічну літературу щиро дякую Вп. П. Дир. Ярославові Пастернакові, — Т. К.

L. Niederle, Najdawniejsze siedziby Słowian. »Encyklopedja Polska P. Ak. Um., t. IV, cz. 2«. Kraków, 1912.

Р. Єндик, Антропольоґічні прикмети українського народу, Львів, 1934.

J. Czekanowski, Goci. Antropologja. »Słow. Star. Sł.«, stor. 17-19.

А. О. Будиловичъ, Къ вопросу о происхожденіи слова »Русь«. »Журналъ Министерства Народняго Просвѣщенія«, 1890, IV, стор. 25-29 (у протоколах з VIII. археольоґічного зїзду).

J. Czekanowski, Wstęp do historji Słowian. Perspektywy antropologiczne, etnograficzne, prehistoryczne i językoznawcze. »Lwowska Bibljoteka Slawistyczna«, t. III. Львів, 1927.

II. СЛОВ'ЯНСЬКА БЕЛЖЧИНА

Волинське племя дуліби над Бугом. — Початки державної орґанізації: городи Червен і Волинь. — Вістка Масудія про Волинську Державу. — Час існування цієї держави: VII-VIII ст. — Память про неї: єдність Волині й Галичини в XI ст. — Культура дулібів. — Державна орґанізація.

Яким способом відбувалися зміни на прасловянській території, які племена куди переходили, де задержувалися в своїй мандрівці й т. д., цього через недостачу джерел не можемо сказати. Щойно про час, коли словяни розселилися на своїй сьогоднішній території, себто про VI й пізніші століття, можемо дещо сказати, бо маємо то місцеву традицію, то вістки чужих письменників, що писали про словян. З тих меншебільше часів маємо вістку і про племя, що мешкало в південній Волині, отже й у нинішній Белжчині. Це племя звалося д у л і б и й належало до праукраїнської ґрупи племен.

Про волинських дулібів маємо вістку в нашім найдавнішім літописі: »Дуліби жили по Бугові, де тепер волиняни«, пише літопис і в той спосіб нотує найстаршу традицію про мешканців південної Волині після словянського розселення. Кілька назв осель »Дуліби« вказує, що це вірна традиція й не може підлягати ніякому сумнівові (на Волині: Дуліби на півн.-сх. від Острога, Дуліби на Турії в Ковельщині, Дуліби й Дулібська Воля в Володимирщині. В Галичині: Дуліби в Бучацькім повіті, Дуліби над Стриєм і у Львівщині); маємо й особисті прізвища нпр. Андрій Дуліб у XVI ст.[1]). Оселі з назвою Дуліби без сумніву старинні — знаходимо їх уже в актах XIV ст.[2]).

---

[1]) Жерела до історії України-Руси, т. I. стор. 68.
[2]) Пор. нпр. AGZ V nr. 15.

На жаль літописець точніше не означив поширення дулібських осель. Тут поможуть нам висліди інших наук, передусім геоґрафії. Волинь складається з двох частин, південної, властивої Волині, й північної, т. зв. волинського Полісся. Південна Волинь (і нин. північна Галичина) має височинний характер (200-350 над поземом моря), хоч помітно нижча від сусідної галицької височини (до 470 над поз. м.). Межею обох височин іде розділ між сточищем Дністра (властивою Галичиною) й сточищем Висли й Припяти (Волинь), що природно розділює обі території. На півночі ж межує з волинською височиною низинне волинське Полісся (100-200 над поз. м.), все рідше заселене, ніж півд. Волинь. Отже найправдоподобніше обмежити первісну дулібську територію до півд. Волині, з сьогоднішніми містами: Рівне, Луцьк, Володимир Вол., Грубешів, Холм, Сокаль, Белз, Буськ. На північ від них жили дреговичі, на південь галицьке племя, якого назва не збереглася в традиції, на схід деревляни, на захід мазовшани (мазури), вже з прапольської вітки словян. До подібних висновків веде й сучасне мовознавство. Сокаль, Белз, Броди, Збараж, Горохів, Володимир Вол. і Грубешів лежать на території південно-волинського говору (що простягається далеко на півд. схід) і межує з галицьким говором майже цілком по геоґрафічній галицько-волинській границі, вказаній вище. Натомість Рівне, Луцьк і Холм лежать на території північноукраїнського говору, але з виразними слідами поширення туди півд.-волин. говору. Це вказує на експанзію півдня (дулібів) на північ (до країни дреговичів) — очевидно під натиском із півдня. Відносно східної границі, з деревлянами, то її дуже трудно встановити, бо в археольоґії не можна помітити виразної різниці між культурою зах. й серед. Волині (дулібів) і східньої (деревлян), так само й у мові. Ці племена, очевидно, були тісно споріднені, а з культурного погляду теж були дуже близькі до себе. Маємо навіть вказівки на ширшу державну орґанізацію під проводом дулібів, що обіймала не лише дулібську територію, але далеко ширшу.

На території дулібів скоро почався розклад родово-племінного устрою й перехід до орґанізації вищого типу — город-

305

ського. В 981 році, як Володимир Вел. прилучив Побужжя до Києва, літопис не нотує покорення чи підбою племени, але городів: Перемишля, Червена й інших, не названих городів. Про назву дулібів, чи навіть бужан, як їх називано пізніше, не чуємо вже. Натомість під 1031 р., літописець називає цю менше-більше країну Червенськими Городами. Це знак, що стара племінна орґанізація вже розложилася й її заступила городова. Разом із тим бачимо сліди поширення державно-політичного впливу отсих городів. Коли в кінці X й на поч. XI ст. Червен (про нього буде мова дальше) міг був надати назву цілій території, то видно він був зверхником тих міст. Не могло це бути пізніше, як у X ст., а може ще IX-ім. В попереднім розділі ми навели слова Ґеоґрафа баварського про зеріван, а його твір повстав у 2. пол. IX., або й на поч. X ст. Сказано там, що червяни мають велике королівство (радше — державу) і що звідти вийшли всі словяни. Не може бути сумніву, що тут мова про червян. З одного боку созвучність імени зерівани з червянами, далі назва Червенські Городи якраз на території Прасловянщини, і врешті вказівка на прабатьківщину словян у краю зеріван — усувають усякий сумнів щодо того, що зерівани й червяни є те саме.

Йшло б лише про означення, де лежав старинний Червен. Виступає він не лише в 981 р., але й пізніше, і саме завдяки пізнішим згадкам можемо означити його положення. 1099 року Давид Ігоревич виходить з Володимира Вол., щоби дістатися до Польщі й по дорозі вступає до Червена[3]); 1121 р. поляки приходять воювати до Червена (I 45); він був недалеко Володимира Вол., коли з-під Володимира можна було до нього скоро приїхати (I 74); 1163 р. поляки воюють коло Червена (I 78); з Червена добре порозуміватися з Галичем (I 81); лежить він недалеко Белза, бо разом терплять у війні околиці Белза й Червена (I 114); так само й пізніше Белз і Червен згадані як недалекі городи (II 5); як одна посілість виступає Белз, Червен і Холм у руках Юрія Львовича (II 102); врешті

---

[3]) Пор. мій переклад Галицько-вол. літ., ч. I, стор. 39; далі цитую в тексті — римська цифра означає частину, арабська сторінку.

ще раз, уже під кінець XIII. ст., знову виступає Червен у товаристві Белза (II 115). Так само Землі Белзька і Червенська виступають у сусідстві в 1223 р. (I 118). З наведених літописних даних бачимо, що Червен лежав недалеко Белза й польської границі, на шляху з Володимира Вол. до Польщі, не дуже далеко від Володимира, і мав добре получення з Галичем. Це був, отже, вузловий город, із якого на всі боки розходилися дороги: до Польщі, Галича, Києва (через Володимир Вол.), а певно через Любачів і до Перемишля. Донині цей город під своєю назвою не зберігся, але на території, вказаній літописними вістками, находимо село Чермно в грубешівськім повіті. Вістки про село Чермно маємо вже з кінця XV ст.; тоді воно в руках власників-мазурів. Лежало в белзькім воєвідстві[4]). Село лежить над потоком, що впадає до Гучви, й має назву Грабарівського Рова. На полях Чермна лежить велике городище, де часто виорювано цеглу. Одно поле називається Червенець (здрібніла форма назви Червен!). Згідно з переказом місцевих мешканців Чермно було колись обширніше[5]). Це все не лишає ніякого сумніву, що теперішне с. Чермно — це прастарий город Червен. Як бачимо, лежить він на первісній території дулібів.

Згаданий Географ баварський подає нам і дату високого розцвіту Червена: це 2. пол. IX століття або поч. X. Сильно вдержана від того часу аж до 1030-их рр. назва »Червенські Городи« свідчить, що добре тямили ще стару політичну могутність, яка може щойно коло 980 р. була захиталася. »Червенські Городи«, очевидно, обіймали стару дулібську область, до них належав певно й Белз, Бужеськ, і мабуть інші ще. На жаль бракує даних про поширення їх на північ поза середній Буг і на схід. Натомість недалеко на півн.-сході стрічаємо другий прастарий центр дулібів — Волинь, що надав назву ще ширшій території, як Червен.

На жаль про цей город знаємо дуже мало з літопису. З літописного оповідання про битву над Бугом 1018 р. (I 25) ба-

---

[4]) AGZ XIX, ч. 2303 й 2443.

[5]) Барсовъ, Очерки ист. геогр., стор. 277-273, прим. 172.

306

чимо лише, що Волинь лежав коло Буга. Точніше означує його положення Длугош. Він каже, що устя Гучви є в с. Городок, »де колись був замок Волинь, від котрого ціла земля названа була Волинською, а тепер зоветься Холмською й Луцькою«[6]). »Городище Волынское« по лівій стороні Буга, коло с. Городецького (очевидно Городок Длугоша) вказує опис границь з 1546 р.[7]). Таким способом можемо напевно умістити Волинь у вилах Гучви й Буга. Лежить він, як бачимо, на північний схід від Червена й надав назву цілому краєві — Волинь.

З тією назвою краю стрічаємося вже в XI-XII. століттях. Під 1077 р. пише наш найдавніший літопис, що »Всеволод вийшов проти брата Ізяслава на Волинь і помирилися«, хоч тут можна ще думати й про город. Але у вступній частині літопису, писаній на початку XII. ст., маємо вже назву »волиняни« для мешканців краю: »Дуліби жили по Бугові, де тепер волиняни«; »бужани, бо сидять по Бугові, опісля ж волиняни«. Так і в пізніші часи: під 1174 р. пише літопис, що »прийшов Ярослав луцький на Ростиславовичів із цілою Волинською Землею«. В оповіданні про битву над Калкою 1223 р. сказано, що йшли через Дніпро »галичани й волинці, кожні зі своїми князями«. Маємо в усіх поданих місцях тісніше, сьогоднішнє значення Волині. Але пізніше, в XIV. столітті, »Волинською Землею« називається ціла Галицько-Волинська Держава. Таке ж ширше значення має назва »волинські князі« в противенстві до задніпрянських, себто лівобережних уже й у XIII ст. — між »волинськими« князями названий і Лев галицький (II 90)! Цього не можна інакше пояснити, як лише тим, що колись влада Волиня розтягалася на Волинь і Галичину. І справді маємо на це доказ ув оповіданні арабського географа Масудія, що писав в 940-их роках. Ось що він розказує в одному місці свого твору »Золоті Луки«:

»(Словяни) творять багато націй. Між ними є одна, котра

---

[6]) »Item Huczew, cuius fons in silvis villae Podhorcze, ostia in villa Grodek, ubi olim antiquitus castrum Wolhin, a quo universa terra Wolinska apellabatur, quae nunc Chelmensis et Luczensis nominatur« (Opera X 22).

[7]) М. Грушевський, Історія, т. II, стор. 375.

здавна від початків часу мала владу, а її володар називався Маджак. Ця нація називається валінана й цій нації здавна звикли підчинятися прочі словянські племена, бо серед них була влада й інші їх володарі повинувалися їй...«

»Ми вже розказували про історію володаря, котрому в давні часи підчинялися їх володарі, себто про Маджака, володаря валінана. Цей нарід є між словянами найчистішої крови, між їх націями цінять його високо й він може покликатися між ними на старі заслуги. Але потому настала незгода між їх націями, їх орґанізація розсипалася й їх нації получилися (поєдино) разом, кожна нація вибрала собі володаря над собою«[8]).

Поминувши саму назву »валінана« (себто: волиняни), маємо й інші вказівки, що мова справді про Волинь. Нарід »валінана« найчистішої крови між словянами, що вказує на корінну частину словянської прабатьківщини. Такою є якраз Волинь, як ми бачимо вище. Трохи трудніше устійнити час панування Волиня. Масуді написав свій твір в 943/4 р., але подав вістки нераз із 930-их років (нпр. про чехів), або й давніші. Він говорить про волинян як про сучасників, що мали ще самостійну державу (Червенські Городи), але їх широке панування належить до давно минулих часів. »Від початків часу«, каже Масуді — й це, оцевидно, відноситься ще до часів словянської героїчної доби, часів розселення — VI-VII, може й VIII століть. Ми справді маємо мовби натяки на це. З одного боку город Волинь лежить на території північного діялєкту й це вказувало б уже на поширення дулібів на північ. З другого боку в найстаршім літописі маємо цікаві вказівки на аварське панування над дулібами в VI-VII ст. Якщо ми уявляли б собі, що дуліби жили лише над Бугом, то туди ніколи авари не доходили — ані історія, ані археольоґія не могли їх дотепер тут вказати. Виходить, що авари стрінулися з дулібами десь на півдні, на Поділлі, або й ще далі на пів-

---

[8]) Подаємо переклад із книги визначного орієнталіста Маркварта, Osteur. Streifzüge, стор. 96 і дд., де подано оригінал арабський і німецький переклад.

день, між Дністром й Дніпром, де в аварських часах (VI ст. й далі) бачимо антів, уже певно праукраїнські племена, а пізніше уличів і тиверців. Масуді каже, що волиняни могли вказати на якісь свої заслуги — можливо, що вони обєднали були словянські племена до боротьби з аварами, а як перейшла небезпека, цей союз розпався. На всякий випадок ніхто його не завоював — Масуді виразно пише, що спричинила розпадення союзу незгода між словянами, а не якийсь ворог.

Але память про Волинську Державу, про її заслуги, лишилася. Це була перша Українська Держава, з центром на західних землях, що досягла великої сили. Самостійність у тісніших межах заховала вона й пізніше. В склад її, очевидно, входила й Галичина. Тут також бачимо дуже вчасний упадок родово-племінного устрою й розвій городів: Перемишль виступає вже 981 р., в XI ст. знаємо вже Звенигород, Теребовлю й Галич. Літописна традиція не донесла нам навіть імени галицького племени, чи племен. На тісніший і давний звязок Галичини з Волинню під гегемонією Волині вказує факт, що так Володимир Великий, як і Ярослав Мудрий надавали Волинь й Галичину як один уділ синам-князям, а столицею був Володимир Вол., заснований Володимиром Вел. недалеко Волиня, прастарого центру. Так нпр. кн. Всеволод Володимирович дістав від батька Володимир (I 24); про Перемишль нема згадки, хоч він належав до Київської Держави; це знак, що він входив у Волинську Землю. Лише володимирський уділ бачимо й у 1050-их роках (I 26), хоч Галичина й тоді належала до нас. Особливо цікаве місце під роком 1078: »Всеволод сів у Києві на столі батька свого і брата свого, прийнявши всю волость руську; сина свого Володимира посадив у Чернигові, а Ярополка в Володимирі, додавши йому Турів« (I 27). Про Галичину нема згадки як про окрему волость, так як про Турів, але що Галичина — волості перемиська (зі Звенигородом) і теребовельська (з Галичем) належали до Володимира Вол., вказують пізніші слова Святополка, брата Ярополкового про Галичину, що »це волость мого батька й брата« (I 39). Щойно в 1080-их роках, як тут засіли енергічні Ростиславовичі, Галичина відокремлю-

ється від Волині. Очевидно злука Галичини й Волині в одну волость у X-XI. ст., відновлена пізніше хвилево за Романа Вел., а потому за ост. князів XIV. ст., мала свою давну традицію. Белз стояв менше-більше на межі обох волостей, а належав засадничо до Волині (в тіснішім значенні).

Щоби могти вдержувати владу над таким великим простором, дуліби мусіли відзначатися порівнюче вищою культурою. Передусім це був нарід хліборобський, осілий, хоч і не позбавлений войовничих прикмет. Свідчить про це вже сама назва. Лише в однім дальматинськім говорі заховалося первісне значення слова »дуліба«: там воно означає управлену рілю в противенстві до неуправленої[9]). Таким способом назва »дуліби« значить стільки, що хлібороби. Свою протилежність мали дуліби в західних сусідах, яких називали ляхами. Назва »ляхи« походить від сл. лєнда, ляда, й означає поросту лісом країну, випалювану під управу. Отже в назвах дуліби-ляхи маємо цілком зрозумілу паралєлю: вище культурних дулібів і нижче культурних ляхів. Також назва »мазури« вказує на людей, що виробляють мазь, дегодь по своїх лісах. Очевидно до хліборобства дуліби не обмежилися. Ми знаємо, що вони зносяться зі сходом, де тоді процвітала висока византійська й перзька культура. На зносини з Византією вказує срібний скарб із VI століття, знайдений у Крилосі к. Галича, а на зносини з Персією — також срібний скарб перського походження з доби Сассанідів (V ст.), знайдений у селі Хонякові на Волині. Значить на дулібську територію вже від VI ст. ділали східні культурні впливи. На жаль ближче нічого про це не можемо сказати.

Відносно устрою першої нашої держави можемо лише небагато знати. Вона була вже вищою формою суспільного розвою, як первісний родовий. Рід — це родинно-господарський звязок групи людей, споріднених по батькові, рідше з домішкою чужородців. Вони провадять спільне господарство під проводом родового старшини »старця«, що є рівночасно й на-

---

[9]) Подав цю дуже важну вістку др. Л. Цегельський, Русь-Україна і Московщина-Россія. Відень. 1916, стор. 18 у примітці.

308

чальником роду — релігійним і політичним його представником і зверхником. Родові старшини (при участі віча) управляли племям. Але в розселенні родовий устрій ослабає, а вибиваються ватажки — не конче з-поміж »старців«. Ще більше ослабають родові звязки тоді, коли словяни осіли й над спорідненням зачало брати гору сусідство. Словяни будують г о р о д и; ними також управляють початково старці, як це бачимо в 983 р. в Києві, чи в 997 р. в Білгороді, але з часом якийсь город вибивається, стає городом у столичнім розумінні, а інші городи »пригородами«. Город-столиця видає розпорядки, а »пригороди« (по-теперішньому: провінція) слухають. Город із пригородами становить »волость«, політичну цілість, що в більшій або меншій мірі покривається зі старим племям. Звільна забувається племінна назва (в нас дуліби, чи бужани), а повстає нова назва від города-столиці (в нас Волинь, волиняни, або Червенські Городи, червяни). Чим вища де культура, тим скорше розкладається родова й племінна орґанізація, а заступає її городська. Серед праукраїнських племен найскорше щезає племінна назва в Галичині, де її не можемо цілком уже вказати, далі на Волині, а дуже скоро в уличів і тиверців (між Дніпром і Прутом до Чорного Моря), хоч у цих останніх у великій мірі ділав натиск кочовиків. Сусідні з дулібами-бужанами праукраїнські племена: деревляни й дреговичі, особливо ці останні, довше задержали племінний устрій і племінну назву. Подібно сусідні прапольські племена мазурів і вислян довго задержалися на родово-племіннім степені культури. Отже д у л і б и н а й ш в и д ш е р о з в и н у л и с я к у л ь т у р н о й п о л і т и ч н о. І справді тут маємо найбільші скуплення городів: на Волині поверх 350, у Галичині понад 300, отже більше ніж на Поділлі й у Чернигівщині.

Але найбільше таки причинявся до піднесення значення якогось города осідок у ньому князя й дружини. Грецькі письменники пишуть про східних, а латинські (західно-европейські, головно ґерманські) про західних словян, що вони мають багато володарів. Називають їх duces (= вожди, князів також так називають), або reges (= королі). Це не є лише ватажки припадкових ватаг, але таки справжні володарі, князі,

хоч нераз панують на малім клаптику краю. Називалися вони то вождами, то князями, то воєводами. В той або інший спосіб володар вибивався з-поміж інших і тоді його осідок ставав столичним городом. В VII-VIII. століттях бачимо вже й на заході й на сході Словянщини держави, що над ними панують князі. Одною з таких держав була й волинська. Як подає Масуді, її створив Маджак (трудно вгадати, яке імя так зіпсував арабський ґеоґраф: Музок, Мезамир, чи яке інше), отже він сам створив цю державу. Правдоподібно його рід панував довше, коли Волинь, столиця держави, міг надати назву цілому краєві. Але з часом, у наслідок незгод, держава розпалася й пізніше бачимо вже лише на первісній, дулібській землі меншу державу — Червенські Городи, що проіснували аж до X. століття.

ЛІТЕРАТУРА

Akta grodzkie i ziemskie, т. XIX. Львів, 1906 (в скороченні: AGZ).

Галицько-волинський літопис. Переклав і пояснив Теофіль Коструба. Частина перша. Львів, 1936. Частина друга. Львів, 1936.

Н. П. Барсовъ, Очерки русской исторической географіи. Географія Начальной (Несторовой) Лѣтописи. Варшава, 1885.

М. Грушевський, Історія України-Руси, т. II. Львів, 1905.

J. Marquart, Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge. Ляйпціґ, 1903.

М. Грушевський, Початки громадянства (ґенетична соціольоґія), Відень, 1921.

K. Kadlec, O zawiązkach państw u ludów słowiańskich. »Encykl. Pol.«, я. в.

O. Balzer, Uwagi o kształtach państw pierwotnej Słowiańszczyzny zachodniej. »Księga pam. ku czci Wł. Abrahama«, т. I. Варшава, 1930. стор. 1-27.

його ж, O kształtach państw pierwotnej Słowiańszczyzny Zachodniej. »Pisma pośmiertne«, т. III. Львів, 1937.

В. Розов, Boz rex Antorum. »Byzantinoslavica«, т. I, 1929.

А. Річинський, Старий город Волинь. »Наша Батьківщина«, 1938, II.

III. БЕЛЗ І БЕЛЗЬКЕ КНЯЗІВСТВО ВІД 981-1462 РР.

1. За українських князів (981-1340)

Початки Белза. — Топографія города в княжі часи. — Діяльність князя Ярослава Мудрого й панування його наслідників на Волині. — Відділення Галичини. — Мономаховичі на Волині.— Перші белзькі князі: Всеволод і Олександер. — Белз у руках Романовичів. — Палятинат белзький. — Катастрофа 1340. року.

Коли засновано княжий город Белз — цього напевно не знаємо. На основі різних вказівок можемо догадуватися, що він повстав уже в словянських часах і дуже правдоподібно, що він був одним із Червенських Городів, що їх прилучив Володимир Великий до Київської Держави в 981 році. Український найдавніший літопис, названий »Повість временних літ« (або Літопис Нестора) пише під 981 роком таке: »Володимир пішов походом на ляхів і зайняв їх городи: Перемишль, Червен і інші городи, що є й дотепер під Руссю«. Ляхами називали старі українці поляків, отже виходить, що тоді Червен, а очевидно й Белз, належали до поляків. Червен, як ми бачили вище, лежав недалеко Польщі, й часто на нього нападали поляки; до того лежав він при старім торговельнім шляху, що провадив з Польщі (а то й далі зі Заходу) до Києва. Не було б у тім нічого неможливого, як би хвилево й опанували Червенські Городи поляки, хоч радше якесь пограничне племя, а не ґнезненська Польща. Але ця вістка записана пізніше, отже може й не цілком вірно переказує дійсні події. В кожнім разі з неї виходить, що стара державна орґанізація, дулібські Червенські Городи, занепали, й у 981 році прилучено їх до Київської Держави.

Літопис називає лише Перемишль і Червен, а про інші городи згадує лише загально. Та Белз тоді вже напевно існу-

вав. 1030 року згадано його вперше в літописі, але з тієї згадки видко, що це старший і визначніший город. »Ярослав узяв Белз‹, пише літописець — і з того виходить, що в 1030 році, коли повстала отся коротенька літописна записка, вже добре знали про Белз, себто — він був важним городом. Тому сміло можемо твердити, що Белз повстав значно давніше від 1030 року, а тим самим певно існував уже в 981 році, коли Володимир Вел. прилучив Червенські Городи й Галичину (чи бодай її частину з Перемишлем) до Української Держави.

Ми бачили вище, що Волинь і Галичина від дуже давних часів аж до останніх десятиліть XI ст. (до 1084 р.) творили одну цілість. Тому й Володимир Вел. створив з них одне князівство й віддав його своєму синові Всеволодові, очевидно вже невдовзі після 981 року. На жаль ми нічого не знаємо ближче про часи Всеволода. На основі пізніших вказівок можемо заключати, що кн. Всеволод провадив тут кольонізаційну діяльність — із його часів, очевидно, походить город Всеволож (теп. Старгород над Бугом — пор. про це основніше в IV розд.). Щойно 1018 р., як довідуємося з літопису, польський князь Болеслав Хоробрий прилучив до Польщі Червенські Городи, очевидно разом із Белзом, користаючи з міжусобиць після смерти Володимира Вел. Під польським володінням пробув Белз аж до 1030 р., коли то, як уже знаємо, відобрав його кн. Ярослав Мудрий, а також решту Червенських Городів.

Як можемо заключати з археольоґічного матеріялу, що його видобули розкопи д-ра Ярослава Пастернака, Белз ув XI столітті починає підноситися до ряду визначних городів. Тоді повстав замок (теп. Замочок), бо знайдені предмети відносяться до І. половини XI століття, себто якраз до часів панування кн. Ярослава Мудрого.

Белз дуже добре підібраний на оборонний город. Властиве місто лежало (й лежить) головним чином на кінці півострова, що простягається серед багон між двома ріками: Солокією (старинним Белзом) і її допливом Річицею (порівнай плян Белза й околиці). В цей спосіб уже сам терен приготовив добрі обставини для кріпости, що й справді тут повстала. Ось у який спосіб її створено.

310

Для збудування городу відтято глибоким перекопом частину другого підвищеного виступу, довгу на 300 м. Цим перекопом переведено воду Солокії й таким чином повстала твердиня, незвичайно тяжка до здобуття[1]). В західній частині города був мешкальний будинок, а знайдені там плитки вказують, що на тім місці стояла замкова церква, правдоподібно мурована. Замок був укріплений валами й деревляними баштами. Одне лише місце в Галицько-волинськім літописі говорить випадково про укріплення Белза. В році 1223 Олександер, белзький князь, не поїхав із города, бо, як пише літопис, »у нього направляли башту« (I 118). Більше вказівок про укріплення в літописах не маємо. Зате з 1352 р., як угорські війська облягали Белз, маємо вістку про одного мадяра, що він »у повнім уоруженні поспішив скорими кроками до ровів названого замку (в котрім біг ріки закручується й обіймає сам замок), кинувся у хвилі згаданого рова, дістався до мурів названого замку й завзято воював«[2]). З цього дуже добре пізнаємо белзький замок із його старим і новим руслом Солокії, наповненим водою, й мури — не знати лише, які, але правдоподібно мова тут про вали й деревляні укріплення. Не диво отже, що польський письменник XIV ст., Янко з Чарнкова, називає Белз »замком дуже міцним і неможливим до здобуття«. А письменник XVI ст. каже про Белз, що має »замок деревляний, окружений широко розлитими болотами, що його ніколи не досягає татарська стріла«.

Побіч замку так само до першої половини XI ст. відноситься заснування манастиря з церквою св. Климента. Тепер немає ніякого сліду з неї, лише серед болот на південь від міста трохи підвищений горбок носить назву »Клименщина«, а в XVI-XVIII ст. маємо в актах згадки, що така церква колись стояла. Культ св. Климента процвітав у нас у X-XII столітті, отже на той час припадає заснування цієї церкви. Розкопи, переведені на місці, виявили й тут сліди культури

---

[1]) Точніше в Чачковського, Белз, с. 6-8, і др. Я. Пастернак, Із белзької старини, й тут, у цій праці, вступна частина.

[2]) М. Грушевський. З облоги Белза, с. 158.

XI століття. Тому, що Ярослав Мудрий визначався особливою пошаною до св. Климента, можемо з великою правдоподібністю припускати, що церква й манастир св. Климента повстали за часів Ярослава Мудрого. Що тут був також манастир, про це свідчать розкопи: знайдено на »Клименщині« цвинтар, самий мужеський, а ні одного сліду жіночого побуту не вдалося там відшукати. До того ще слід додати, що »Клименщина« лежить поза містом і серед болот, так що до неї було тяжко дістатися — дуже добре місце для монахів-аскетів.

Очевидно в Белзі мусіла бути й парохіяльна церква. На жаль безпосередних вказівок немає, котра зі знаних пізніше церков була парохіяльною в княжі часи. Найправдоподібніше була нею церква св. Миколая. Культ св. Миколая теж сягає дуже давніх часів, XI ст., й у княжій добі маємо багато церков у честь цьому святому — хочби княжу церкву у Львові[3]).

Сліди життя княжої доби стрічаємо в багатьох місцях Белза. Крім замку й »Клименщини« стрічаємо черепки з посуду княжої доби далеко поза сьогоднішнім передмістям, на церквищі Трійця, на другім церквищі »Монастирище«, оба на півн.-зах. від середмістя, — на Салаківщині й Острівці під Витковом (півд.-зах. від середмістя) й у самім місті. Вони вказують, що княжий Белз і його передмістя займали великий простір, що Белз був дійсно великим і важним городом. Оба названі церквища, »Трійця«, де знайдено плитки з княжої доби, й »Монастирище« з останками черепя, положені так само серед багнищ, як і »Клименщина«. Дуже ймовірно, що й тут були вже в княжій добі манастирі; про ці місця буде ще дальше мова.

Стільки покищо можемо сказати про княжий Белз в XI і пізніших століттях. Головним матеріялом служать тут археольогічні розкопи. Правда, вони щойно в початках, і при дальшім копанні можуть дати ще дуже цінні висліди. Та вже й сьогодні можемо сказати, що до піднесення Белза причи-

---

[3]) Пор. Гр. П-ів, Найстарша церква міста Львова. »Українські Вісти«, 1936, ч. 228.

311

нився в великій мірі Ярослав Мудрий, якого особливо шанують белжани. На памятку 900-тої річниці прилучення Белза до Київської Держави, громадянство Белза вилило в 1930 році до нинішньої парохіяльної церкви св. Духа дзвін з таким написом: »Цей дзвін, названий Миколай, вилятий за душпастирства о. Іляріона Ґели... для церкви зіслання св. Духа в Белзі, жертвами белзьких парохіян в р. 1930 т. є в 900-літню річницю побідоносного вїзду князя Ярослава Мудрого у город Белз«[4]). Одинокий покищо український памятник великого минулого в нашім княжім городі!

Очевидно сам князь Ярослав не остав у Белзі, але вернувся до Києва. В Володимирі Волинськім лишився напевно, як і за св. Володимира Вел., окремий князь. Був ним правдоподібно Святослав, пізніший Чернигівський князь, син Ярослава Мудрого, бо його літопис згадує в хвилині смерти батька (1054 р.) як тодішнього володимирського князя. На жаль не знаємо знову, коли він почав тут панувати, чи був який князь із синів Ярослава перед ним на володимирськім столі від 1030 року. Після Святослава засів у Володимирі інший син Ярослава Мудрого, Ігор, але пробув там лише три роки; 1057 р. одержав він смоленський стіл. Від цього року аж до 1078-го не маємо певних вісток про Волинь. Щойно в 1078 р. довідуємося, що тут княжить Ярополк Ізяславович, внук Ярослава Мудрого. За княження Ярополка доконано остаточного відділення Галичини, де осіли Ростиславовичі, правнуки Ярослава Мудрого (1084). Ярополк пробував відібрати від них Галичину, але в поході на Звенигород згинув з руки вбивника (1087 р.).

Від того часу укладаються відносини так, що в Галичині, відділеній від Волині, княжить три Ростиславовичі: в Перемишлі Рюрик († 1092), а після його смерти Володар († 1124), в Теребовлі ж Василько († 1124). В Володимирі Волинськім засів Давид Ігоревич, син Ігоря Ярославовича, володимирського князя. Так Ростиславовичі, як і Давид Ігоревич здобули свої волости силою, а з'їздові князів у Любечі (1097 року) прий-

---

[4]) Гл. Історія Белза та Белзчини. »Голос з над Буга«, 1936, ч. 9.

шлося лише затвердити існуючий стан. Белз отже опинився під владою нового володимирського князя, хоч про нього від 1030 аж по 1150-ий рік не маємо згадок у літописі.

Давид Ігоревич не міг спокійно панувати в Володимирі, бо стягнув на себе кару з боку князів за те, що намовив Святополка Ізяславовича осліпити кн. Василька теребовельського. Святополк, київський князь, мусів піти походом на Давида, покарати його. Він прогнав Давида до Польщі, зайняв Володимир і пробував (безуспішно) відібрати від Ростиславовичів Галичину, але це йому не вдалося. Це діялося в 1099 році й у тім часі бачимо в руках Давида город Бужеськ (Буськ, I, 37). Святополк вернувся до Києва, а в Володимирі лишив сина Мстислава з залогою, що складалася з берестян, пинян (мешканці Пинська на Поліссі) й вишгородців. Цікава річ, що не бачимо тут ні волинян, ні подрібніше — червнян чи белжан. Місцеве населення сприяло Давидові як своєму дідичному князеві й неприхильно відносилося до київського князя й його залоги. Симпатії до Давида виявлялися в володимирців підчас його боротьби з галицькими Ростиславовичами — ще перед походом Святополка. »За тебе можемо битися«, казали тоді до Давида володимирці. Тому київське панування на Волині (з Белзом і Червеном) мусіло опертися на чужих приходнях. Другий син Святополка, Ярослав, поїхав до Угорщини й спровадив угрів проти Ростиславовичів. Святополк хотів таки конечно дістати в свої руки Галичину й сполучити її з Волинню (як це було перед відділенням Галичини 1084 р.) під пануванням Києва. Тоді Давид погодився з Ростиславовичами, поїхав із Польщі в степи до половців, спровадив їх до Галичини й тут під Перемишлем угрів страшно погромлено (1099). Ярослав Святополкович утік до Берестя через Польщу — не довіряв очевидно белжанам і червянам. Давид зайняв Червен (певно й Белз) і ще один город на Холмщині й несподівано підступив під мури Володимира. Очевидно скрізь мусів мати підпертя в місцевих людях, неприхильних Святополкові й його синам. Облога Володимира не вдалася, бо прибула поміч із Києва й із Луцька, а й горожани зі страху перед Святополком мусіли воювати проти Давида. Давид подався знову до

312

половців і при їх посередництві заключено мир. Давид зайняв був хвилево Луцьк і Володимир, але потому мусів під натиском східньо-українських князів уступити до Дорогобужа, де й володів до смерти (1112 р.). Володимир дістав тепер Святополків син Ярослав і володів ним від 1100 до 1117 р. До Володимира належав Белз і Червен.

Тимчасом на княжім престолі в Києві зайшла зміна: 1113 р. помер Святополк і почав княжити Володимир Мономах, син Всеволода, внук Ярослава Мудрого, що до того часу був переяславським князем. Ще чотири роки видержав Ярослав на володимирськім престолі, але в 1117 р. дійшло між ним і Володимиром Мономахом до війни. Вони ніби помирилися, але князем у Володимирі став спершу Роман Мономахович, а після його смерти, 1118 року, другий син Мономаха — Андрій. До Андрія належав також Червен, а певно й Белз. Ярослав Святополкович утік був до Угорщини, звідти до Польщі, пробував зайняти Червен при помочі поляків, але тодішній намісник князя Андрія, Хома Ратиборович (можливо, що з київських боярів) зумів цей наступ відперти (1121). За два роки Ярослав знову пробував відібрати Володимир, обляг його з численними союзниками: уграми, чехами, поляками й обома галицькими Ростиславовичами, Володарем і Васильком. Облога скінчилася на нічім, бо підчас бою Ярослав згинув від двох насланих убійників поляків (1123). Таким способом Волинь (із Белзом і Червеном) залишився в руках Мономаховичів. Андрій княжить тут до 1135 року. За його 17-літнього князювання Волинь привикає до династії Мономаховичів так, що вважає її вже за свою рідну. Князі з того роду будуть уже з невеличкою перервою (в рр. 1141 - 1146) панувати тут аж до 1340-ого року.

За княження Андрія двічі зайшла зміна на київськім княжім престолі. 1125 року помер Володимир Мономах і по нім княжив його син Мстислав аж до своєї смерти († 1132 р.). Довге княження Андрія в Володимирі й панування Мономаха й його сина в Києві зберегло Волинь від нових потрясень, звязаних зі зміною князів, як це було хочби в останніх роках XI ст. й у першій чвертці XII-ого. Але й після 1135 року па-

нував на Волині член Мономахового роду, Ізяслав Мстиславович. Панує він тут у рр. 1135-1141, коли разом із київським престолом (опанованим уже 1139 р.), лучиться Волинь у руках Всеволода Святославовича (1141-1146). Після цієї перерви відбирає Волинь знову Ізяслав Мстиславович і володіє ним аж до смерти († 1154 р.). Ізяслав передав управу Волині братові Ярополкові, а після його смерти — синові Ярославові.

Такий був стан у хвилині смерти Ізяслава Мстиславовича. Поминувши княжі міжусобиці, звязані з переміною князів, і деякі напади поляків, Волинь, а з нею Белз і Белжчина, заживали відносного спокою. Особливо останніх 30 літ, 1123-1154, коли устійнилися (з малою перервою) династичні відносини й місцеве населення привязалося до князів Мономаховичів, повинно було розвинутися культурне й господарське життя Белза. Літопис не займається майже цілком тією сторінкою життя, але щодо Белза можемо цього догадуватися з великою правдоподібністю. Сильний белзький замок не дозволяв при кожній нагоді шарпати міста, а до того ще й боронили доступу до нього болота. Белз лежав ізбоку великої торговельної (й воєнної!) дороги з Польщі. Часто стрічаємо в літописі вістки про напади поляків на Червен, а мовчанка про Белз свідчить, що наш город заживає більше спокою. Навіть підчас походу Давида Ігоревича до Галичини чуємо про Бужеськ, не про Белз. Під 1150 роком пише літопис, що Володимирко Володаревич, галицький князь, підчас війни з Ізяславом Мстиславовичем »стояв коло Белза«, як почув, що союзники Ізяславові, угри, перейшли Карпати (I 60). Белз належав до Волині, отже цей вислів літописця означає першу знану нам із історії облогу Белза. Вже тоді показалося, що не можна було його просто »взяти«, як часто читаємо про інші городи, але треба було »стояти«, себто облягати наш город. Це посередна вказівка, що в середині XII століття Белз далі був, як і в XI-ім, нездобутою твердинею. На жаль крім здогадів не можемо нічого ближчого сказати про культурне й господарське життя міста Белза.

Щойно після смерти Ізяслава Мстиславовича починаємо ча-

313

стіше чути про наш город. 1156 року переходить Володимир Вол. у руки Мстислава Ізяславовича, батька Романа Великого, й у його руках остає аж до його смерти († 1170 р.). Ще за його життя виділилася з Волині Луцька Земля, де княжив Мстиславів брат Ярослав і пізніше Ярославовичі. Мстиславові лишилася Володимирська Земля, себто зах. Волинь, із такими найважнішими городами: Володимир, Белз і Червен; до того прилучено ще й Берестейщину (Підляшшя). Як населення зжилося вже зі своєю династією Мстиславовичів, свідчить такий випадок: 1157 року, як Юрій, князь суздальський, хотів здобути Волинь для свого братанка Володимира Андрієвича (сина вище згаданого Андрія Мономаховича, що княжив на Волині в рр. 1118-1135), цей кн. Володимир поїхав до Червена й закликав місто до піддання. »Він поїхав до Червена«, так оповідає літопис, »але червняни замкнулися в городі. Володимир підїхав під город і почав говорити: »Я не прийшов до вас на битву, бо вас любив мій батько, а я ваш княжич; відчиніть город«. Та один із города стрілив із лука й поцілив його в горло; лише Бог захоронив його від смерти« (I 74). Цілий похід Юрія не вдався — він мусів вертатися з нічим. Очевидно місцеве населення підпирало князя Мстислава.

19 серпня 1170 року помер князь Мстислав Ізяславович. Своїм заповітом він поділив володимирський уділ на чотири частини: Володимир дістав його найстарший син Роман, творець Галицько-Волинської Держави, другий син, Всеволод, дістав Белз, третій, Святослав, дістав Червен, а четвертий, Володимир — Берестя. Таким способом 1170 рік зазначився в історії Белза тим, що наш город став тоді княжою столицею. Щоби вповні зрозуміти вагу цієї хвилини в історії нашого города, мусимо подати кілька заміток. Постійні поділи волостей між українськими князями були, з погляду національно-державного, проявом шкідливим. Вони не лише не дозволяли сцементуватися більшому, сильнішому державному орґанізмові в Україні, але ще доводили й до міжусобних війн і взаємного винищування своїх територій і їх населення. Отже й відокремлення, чи

стиславовича, привернено давній стан. »Роман отже поїхав до Володимира, а Всеволод до Белза«, кінчить літописець своє оповідання (I 85).

Від того часу аж до смерти оставав Всеволод у Белзі. Він володів Белзом і Червеном; цей останній город перейшов до Всеволода після смерти брата Святослава, що востаннє згадується як червенський князь 1171 року. Прилучення Червена, прастарого й важного волинського города, не вплинуло на зміну столиці Всеволода й вона надалі остає в Белзі. Белз став отже столицею белзько-червенського князівства й таким був до смерти Всеволода. На жаль не знаємо з літопису, який простір обіймало це князівство, які до нього ще належали городи й села. Можемо хіба догадуватися, що з Белзом були звязані політично південно-волинські городи, отже першзавсе Бужеськ (нин. Буськ). Певніший матеріял для цього дають нам щойно пізніші часи — про це буде мова дальше (IV розділ). Не знаємо, що зробив кн. Всеволод для піднесення свого столичного міста. Може з часом могтимемо сказати щось про це, як буде переведено дальші розкопи в Белзі.

На цьому місці треба згадати ще про одну традицію, звязану з особою кн. Всеволода. Іменно в василіянськім манастирі в Підгірцях, стариннім княжім городі Пліснеську, що згадується в 1180-их роках, є традиція, що там мала панувати княжна Олена, дочка кн. Всеволода белзького, що й заснувала первісну деревляну церкву для монахів. Ця традиція не вірна й полягає на непорозумінні; ніякі сучасні джерела про це не говорять[6]). Воно, впрочім, цілком не можливе. По-перше не знаємо нічого, щоби князь Всеволод белзький мав дочку Олену, чи взагалі якунебудь дочку; знаємо лише про двох синів, Олександра і Всеволода. По-друге Пліснеськ — це старий граничний город Галицького Князівства, що ніколи до Волині не належав, отже не міг при поділі припасти Всеволодові. До того знаємо певно з літопису, що в 1180-их роках, отже в часі Всеволодового княжения в Белзі, Пліснеськ нале-

[6]) Вияснення справи гл. Т. Коструба, »Середньовічна традиція« пліснесько-підгорецького монастиря. »Записки Чина св. Василія В.«, т. VI, вип. 1-2.

жав до Галичинн (I 85). Таким чином не маємо ніяких даних про приналежність Пліснеська до Всеволода, ні про Всеволодову дочку Олену.

Трохи докладнішу записку містить літопис під 1195 роком про смерть князя Всеволода: »Помер князь Всеволод, син Мстиславів, прийнявши монаший чин; і так спрятали його тіло й відпровадили його до гробу: володимирський Єпископ, усі ігумени й священики й поховали в церкві святої Богородиці, в місяці квітні« (I 89). З цієї записки бачимо, що кн. Всеволод постригся передо смертю в монахи, як це було в нас тоді в звичаю. Але разом із тим бачимо, що він помер у якімсь манастирі в Володимирі Вол., а не в Белзі; так само поховано його не в Белзі, в котрійсь із його церков, а в катедральній церкві Пресв. Богородиці (Успення), збудованій його батьком Мстиславом. Отся церква була родинною гробницею князів Мстиславовичів (пізніше лише волинської лінії); лежав там основник катедри, кн. Мстислав, із пізніших князів нпр. Володимир Василькович. Знайшов там вічний спочинок і перший белзький князь — Всеволод Мстиславович. Цікавіше це, що він не постригся в белзькім манастирі (чи котрімсь із манастирів), але того причини не знаємо.

Очевидно, що відходячи до манастиря, кн. Всеволод передав своє князівство двом синам: Белз віддав Олександрові, Червен Всеволодові. Таким способом Белз тратить верховенство над старим Червеном і за княження кн. Олександра (1195- ок. 1234), протягом яких сорок літ, є лише столицею свого тіснішого уділу, певно в тих межах, що їх був зачеркнув Мстислав Ізяславович для сина Всеволода первісно, коли Червен віддав був Святославові. За часів Олександра Всеволодовича вперше стрічаємося (1223 р.) з назвою »Белзька Земля« для означення волости (I 118), а ще значно пізніше, після прилучення Белза до Галичини, в 1288 році стрічаємо в літописі означення »Белзьке Князівство« (II 104). Оці назви — це памятка окремішности Белжчини, що тривала протягом мало не сімдесятьох років (1170-1230-их рр.).

Під володінням кн. Олександра Белз і Белжчина не все

зазнавали спокою. Ще перше десятьліття (1195-1205) перейшло спокійно, не чуємо тоді про війни, в яких терпів би Белз. Зате 1205 року почалися в Галичині війни за наслідство престолу після несподіваної смерти кн. Романа Великого в битві з поляками під Завихвостом. Белзький князь не міг остати лише свідком подій, бо надто близько від його посілости вони відбувалися. Спадщина по Романові: Галич і Володимир, обіймали кліщами Белзьке Князівство, що було природною сполукою між Галичем і Володимиром. Після невдатного походу на Галич Романового тестя Рюрика (1205), настала більша небезпека. Чернигівські князі, сини Ігоря Святославовича, споріднені з Ростиславовичами, задумали зайняти Галичину. Було їх троє: Володимир, Роман і Святослав [7]).

Ігоревичі мали в Галичині свою партію ще за життя кн. Романа Мстиславовича й після його смерти ця партія закликала їх до Галичини: Володимира до Галича, а Романа до Звенигорода. Княгиня Романова з дітьми втікла спершу до Володимира Вол., але й тут знайшлися прихильники Ігоревичів і вона мусіла з дітьми (Данилом і Васильком) тікати до Польщі. Третій Ігоревич, Святослав, сів у Володимирі Вол. Тимчасом між самими Ігоревичами настала незгода: Роман при помочі угрів прогнав брата з Галича й заволодів сам Галичем (1208). Кн. Олександер белзький задумав покористуватися цією нагодою, щоби зайняти Володимир, де він мав у населення симпатії. Він запросив собі до помочі польських князів, Лестька і Конрада, й із ними прийшов під Володимир. Володимирці прийняли з радістю Олександра, відчинили йому

---

[7]) Ось їх родовід:

Святослав Ольгович († 1166) — **Ярослав Осмомисл** († 1187)

Ігор († 1202) — **дочка** (Евфрозінія?)

Володимир кн. галицький; **Роман** кн. звенигородський; **Святослав** кн. перемиський

Ізяслав кн. теребовельський; ще 1 син

316

без бою ворота, але союзники поляки кинулися грабити город. Кн. Святослава Ігоревича взяли до неволі й повезли до Польщі, а Олександер сів у Володимирі, кінчить літописець. Це княження було хвилево перерване (тут за допомогою Лестька сів кн. Інґвар), але скоро Олександер порозумівся з Лестьком і знову засів у Володимирі; Інґвара не любили бояри. Та незабаром Олександер відступив Белз Василькові Романовичеві (ок. 1210), а собі взяв городи Угровеськ, Верещин, Столпя й Комів (на теп. Холмщині); Олександрів брат Всеволод княжив у Червені.

Тимчасом у Галичині настали усобиці, в які мішалися свої й чужі. Скінчилися вони покищо згладженням Ігоревичів зі світа й запануванням молодого Данила з матірю в Галичі (1211). В усобицях брав участь і Василько, що княжив тоді в Белзі. Сюди до Белза приїхала незабаром і княгиня Романова, бо галицькі бояри вигнали її з Галича. Але панування Василька в Белзі не тривало довго; за новим порозумінням із Лестьком Олександер відібрав від Василька Белз (1213). В цей спосіб кн. Олександер злучив у своїх руках Белз, Володиммр і велику частину Забужжя (пізн. Холмщини). Отже белзьке князівство (чи радше посілість белзького князя) зросла до найбільших у цілій своїй історії розмірів. Правда, Олександер сам не сів у Белзі, але посадив тут брата Всеволода. Сам сів у Володимирі.

Такий стан тривав недовго. Вже незабаром Данило й Василько відібрали від Олександра Тихомль і Перемиль, а 1214 року Лестько відібрав від нього Володимир, посадив там Романовичів, а собі забрав Забужжя. Олександер вертається до Белза й із конечности тримається з Романовичами, як літописець зазначує — нещиро (I 114), а щойно в 1223 році відступає від союзу з Романовичами. На цьому потерпіла Белжчина. Ось що розказує літописець: »В суботу вночі Данило й Василько грабили в околицях Белза й Червена й пограбили всю землю: боярин грабив боярина, смерд смерда, город город, так, що не остало ні одно село не пограбоване, як це притчею говорять (святі) Книги: не остав камінь на камені. Отсю ніч називають белжани злою ніччю, бо та ніч злу гру

їм зіграла: бо їх повоювали перед досвітком«. Але за вставленням свого тестя кн. Данило перестав руйнувати Белжчину й вернувся до Володимира (I 114).

Як бачимо з цього опису, околиці Белза й Червена тяжко потерпіли. Олександер не хотів дарувати цього й старався розсварити Данила з його тестем, Мстиславом Удатним, що тоді княжив у Галичі (Данило з Васильком у Володимирі). Мстислав справді виступив проти Данила, а Олександер дав свою поміч. Та й цим разом Данило побідив і малощо не добув Белза, як пише літопис (I 117-118). Данило з союзними поляками »пограбили Землю Белзьку й Червенську аж до остатка« й війна мало не закінчилася відібранням Белза від Олександра. Мстислав і Данило погодилися й белзький князь мусів зректися своїх широких плянів.

З описаних боїв можемо вибрати кілька подробиць до історії самого Белза й Белжчини. Отже наперед бачимо, що Белз є далі нездобутою твердинею. Коло нього є якісь (не названі) городи й села. Любачів згадується двічі, але він радше не належить до Белзького Князівства, — зате до нього в 1220-их рр. уже належить Червен; кн. Всеволод червенський не згадується від 1214-ого року. Після боїв бачимо, що кн. Олександер направляє городські укріплення — нарушені підчас боїв у 1223 році. Стільки лише можемо сказати, що Белжчина була на поч. XIII ст. вже досить густо заселена й багата — було що грабити... Князь Олександер від того часу уникає конфлікту з Романовичами й виступає навіть як їх союзник.

Та це була »соломяна згода« і скоро вийшло знову непорозуміння, що закінчилося сумно для Олександра. Ок. 1230 р. він порозумівся з боярами, що задумали згладити обох Романовичів зі світа. Але заговір не вдався й Олександер мусів тікати з Белза до Перемишля, сильного боярського гнізда й до того неприхильно настроєного супроти кн. Данила. За кару Василько рушив походом на Белз і з а й н я в й о г о — перший раз чуємо про здобуття Белза від 1030 року. Можемо догадуватися, що здобуто його не так силою, як радше — після втечі князя белжани не хотіли непотрібно наражувати

317

своєї землі на знищення й тому піддалися. Кн. Данило рушив до Перемишля й Олександер не вважав за можливе лишатися тут; він подався до Угорщини дорогою на Сянік, а за ним гнали Данилові вояки. В Угорщині кн. Олександер вийшов у порозуміння з вигнаним галицьким боярином Судиславом і вони навели на Галичину угрів. При помочі угорського короля Андрія Олександрові вдалося відібрати Белз і Червен. Але врешті після дальшої невдатної боротьби з Романовичами, кн. Олександер заключив із кн. Данилом мир (весна 1233 р.) і навіть у дальшій боротьбі з уграми помагав Романовичам. Та в критичній хвилині дав спокуситися Судиславові, як той обіцяв йому галицький престіл. Олександер відступив від Данила, та зле на тім вийшов; Данило впорався з уграми, а Олександра взяв до неволі (1234 р.). Від того часу літопис мовчить про долю Олександра белзького — очевидно він і помер у полоні в князя Данила, що не хотів уже мати під боком такого неспокійного князя. Він лишив двоє дітей по собі з подружжя із дочкою Володимира Рюриковича, київського князя (1223-1234): сина Всеволода й дочку Настасю, жінку мазовецького князя Болеслава, а після його смерти — угорського боярина Дмитра. Кн. Всеволода Олександровича бачимо ок. 1244 р. з військом кн. Данила, але не як самостійного князя, лише як служебного (II 26). Белз і Червен отже прилучено в 1234 році до посілостей Романовичів і самостійність цих земель скінчилася.

Очевидно, що свою окремішність як адміністраційна одиниця Князівство Белзьке, навіть із цією почесною назвою (стрічаємо її в 1288 році в літописі, II, 104), задержує й далі. На чолі його стоїть певно якийсь визначніший боярин, але не князь — зі зрозумілих причин: Данило добре тямив Олександра белзького. Від 1237 р., себто від заснування города Холма [8]), Белз звязується з ним тісніше. Холм, улюблене місто кн. Данила, заступає з часом давній Червен, що й так уже

[8]) Пор. Т. К., Початки Холму. У сімсотліття його заснування: 1237-1937. »Нова Зоря«, 1937, ч. 37.

чимраз більше занепадав, а його коштом розвивався Володимир Волинський і Белз. Ми бачили, що Червен уже від кн. Всеволода белзького сходить на другий плян — і потому чимраз рідше чуємо про нього. Остаточно до його занепаду причинився Холм, що перебрав на себе ролю столиці Забужжя, відтепер — Холмщини. За кн. Льва Даниловича виступає разом Белз, Червен і Холм, себто ціле наше Забужжя (старі Червенські Городи) разом як уділ кн. Юрія Львовича (II 102, 115). Можемо сміло догадуватися, що вже кн. Данило Романович злучив усі ці городи з їх волостями разом. Він перечіс також недавно перед оснуванням Холма створену єпископську катедру з Угровська до Холма. З того, очевидно, часу звязується й Белз із холмською дієцезією. Отже кн. Данило сполучив наш город із Холмом не лише політично, а й церковно.

Від того часу аж до смерти Данила Романовича († 1264) Белз остає під його безпосередньою владою, себто продовж 1234-1264 рр., повних 30 літ. Сам князь (від 1253 р. король) Данило вибирає собі Холм за столицю й живе там, а Галичину віддав в управу галицьким боярам (ок. 1250 р. своєму синові Львові). За його життя перейшла по наших землях жахлива татарська хуртовина (1241). Звичайно здогадуються вчені, що тоді зруйновано й Белз, але в літописі про те нема мови, хоч про важніші городи говориться точно (II 19). Можемо радше припускати протилежне — що Белз і тепер оборонили непролазні болота й сильне укріплення. Татари нерадо облягали й здобували городи; вони нпр. не могли добути Кремянця й Данилова. Супроти того традицію з XVI. ст., що белзького замку не ткнула татарська стріла, можемо з великою правдоподібністю віднести й до подій із 1241 року.

Після смерти короля Данила холмсько-белзьким князем став один із молодших синів нашого короля, Шварно Данилович, і володів цією волостю в рр. 1264-ок. 1269. З його часів літопис занотував напад поляків на околиці Белза в 1266 р., де вони воювали й палили села (II 72), хоч і тут знову не знаходимо ніякої вказівки, щоби Белз добуто. Наш город і далі, згідно зі своєю традицією, гордо ставив

318

чоло кожному наїзднікові. Невдовзі після цього наїзду Шварно, зять литовського короля Мендовга († 1263), став князем Литви на місце свого шурина, Войшелка, що вступив до манастиря. Шварно переніс свою столицю до Новгородка, але Холм і Белз задержав і далі під своєю владою. Після смерти кн. Шварна (ок. 1269) литовський стіл перейшов знову до литовських князів, а Холм і Белз на основі заповіту Шварна дістав галицький князь, Лев Данилович, основник Львова, й володів ним. Не знаємо, коли кн. Лев передав Холм, Белз і Червен синові, кн. Юрієві Львовичові, але в усякім разі сталося це перед 1288 роком, коли ці городи бачимо вже в руках кн. Юрія (II, 102). Очевидно, що вони вже до смерти оставали в його руках. На превеликий жаль із 1290-им роком кінчиться наша цінна історична памятка — Галицько-волинський Літопис, і останні роки панування кн. Льва аж до його смерти († 1301), а також його наступників: Юрія І. Львовича (1301-1308), синів Юрієвих Андрія і Льва Юрієвичів († 1323) й Юрія II. Болеслава († 1340) зарисовуються перед нашими очами досить невиразно. Мусимо збирати випадкові вістки з грамот цих князів і чужих джерел, щоби відбудувати історію Галицько-волинського Князівства; щож казати вже про історію окремих міст!

Зате можемо сказати кілька слів про внутрішню історію Галицько-волинського Князівства за останніх Романовичів. Першусього — це зворот в орґанізації держави до західних зразків. Помічаємо це в орґанізації княжої канцелярії, що починає видавати латинські документи й уживати латинської печатки. З великою правдоподібністю можемо віднести початок цієї орґанізації ще до часів кн. Льва, хоч певно знаємо щойно латинську печатку Юрія Львовича. Загалом ціла діяльність цього князя вказує на його західну орієнтацію. Він навіть правдоподібно навязав зносини з Апостольською Столицею в Римі. Столицею держави стає тепер Володимир Волинський, а Галич остає лише столицею церковної провінції. 1303 року добився остаточно наш князь заснування окремої галицької Митрополії (православної), що крім митрополичої галицької столиці мала такі Єпископства: володимирське, пере-

миське, луцьке, турівське й холмське (сюди належав, очевидно, й Белз). Другим галицьким Митрополитом був монах Петро, ігумен манастиря св. Спаса в нинішній Равщині, отже з Белзької Землі; православна Церква признала його святим. Побіч цього церковного поділу мусів існувати й політичний, адміністраційний. Юрій Львович злучив у своїх руках цілу спадщину кн. Романа Великого, а навіть іще збільшив її: в спадщині по кн. Мстиславові перейшла до нього східня Волинь, Луцьке Князівство. Таким чином держава кн. Юрія Львовича, називана по прастарій традиції »Волинською Землею«, складалася з таких князівств: 1) В Галичині: Галицьке, Теребовельське, Перемиське й Львівське (давн. Звенигородське); 2) в Холмщині (= Забужжю, зах. Волині): Белзьке, Червенське й Холмське; 3) в сх. Волині: Луцьке, Дорогобузьке й Пересопницьке; 4) центральне, столичне Володимирське; 5) Берестейсько-дорогочинське. Вони зберегли свою традицію окремих цілостей і певно були в управі бояр. Якраз із часів останніх Романовичів маємо вказівку, що отсі старі князівства на західний зразок починають називатися »палятинатами«, а на їх чолі стоять »палятини« — бояри. Грамота Юрія II Болеслава з 1335 року вичисляє таких палятинів: Михайла Єлезаровича, палятина белзького, Грицька Коссачовича, палятина перемиського, Бориска Кракулю, палятина львівського й Ходора Отека, палятина луцького. Як бачимо, тут названі лише палятини найвизначніших міст, а між ними на першім місці палятин Белза. Не знаємо лише, чи це щойно Юрій II завів уряд палятинів, чи він був уже перед ним. Та це лише питання про давність назви — бо бояри й давніше, ще від часів кн. Данила (або й давніших), діставали в управу городи або й цілі уділи.

Яка була рідна, українська назва палятинату й палятина, цього не знаємо. З польськими порядками заведено на них і польську назву — воєвідство й воєвода. В українській адміністрації воєвода був лише один. На всякий випадок бачимо, що поділ краю на менші адміністраційні одиниці — князівства або землі — сягає ще часів нашої княжої державности, а поляки лише прийняли цей старий поділ, певно здебільша й у

319

тих самих границях. Можемо певно твердити, що й менші адміністраційні одиниці, повіти, походять із княжих часів[9]).

Але не вспіли рідні князі завести й закріпити нової управи, чи лише змінити дещо стару. Вже в 1340 році згинув строєний князь Юрій II і над Галицько-волинською Державою зависли нові війни, що закінчилися поділом її між Польщею й Литвою. Польща, після недовгого угорського панування, прилучила до себе Галичину, а згодом також Забужжя, — Волинь знову (в тіснішому значенні) дісталася Литві. Перейдемо тепер до огляду цих важних для Белза й Белжчини політичних подій.

2. За литовського, угорського й мазовецького володіння (1340-1462)

Події після смерти Юрія II. — Юрій Наримунтович, белзький князь. — Холмське єпископство й повстання титулу »Єпископ холмсько-белзький«. — Часи Володислава Опольського. — Чудотворна ікона белзькоченстохóвська. — Белжчина під мазовецькими князями. — Характер діяльности мазовецьких Пястовичів у Белзькім Князівстві.

340 літ перебував Белз під владою князів із української династії, потомків Володимира Вел. й пізніше спеціяльно його волинської лінії — Мстиславовичів (пізн. Романовичів). З-поміж них мав Белз двох спеціяльно своїх князів: Всеволода Мстиславовича й Олександра Всеволодовича. Перший, похований у Володимирі Вол., звязав морально Белз із Волинню; про місце вічного спочинку другого не знаємо нічого. За панування над Волинню чужих династій Белз іще мав своїх князів, що резидували в Белзі; ще став він був столичним городом, осідком князів. Та це були вже останні блиски, що лише спиралися на стару традицію княжого города, самі ж мали значення переходового стану. До того про місцеве населення дбав лише князь-литовець, Юрій Наримунтович; інші пере-

---

[9]) Dr. I. Szaraniewicz, Rys wewnętrz. stosunków, стор. 56-57, 59 і дд. Більше про це в IV розділі.

важно експлюатували край, чи то стягаючи з нього його цінності, чи насаджуючи тут своїх убогих земляків. Після уступлення кн. Юрія Наримунтовича український Белз і Белжчина почули, що були під чужим пануванням.

* * *

Смерть князя Юрія II. в 1340 році й поспішний похід до Галичини польського короля Казимира Великого мали довести до знищення Галицько-Волинської Держави. Але справа не скінчилася так легко. Галицькі бояри признали князем Любарта-Дмитра Ґедиминовича, литовського князя, але спорідненого в жіночій лінії з Романовичами [10]). Вже в 1340 році він укріпився на Волині, радо прийнятий і піддержаний місцевими боярами, а в 1341 році бачимо його у Львові. В його імени управляв Галичиною Дмитро Дєдько, найвизначніший галицький боярин. Він завято воював проти Казимира, навіть при помочі татар, і зумів обстояти незалежність Галичини ще через 9 літ, до 1349 року. Отже в роках 1340-1349 існувало ще Галицько-Волинське Князівство й Белз був підчинений правному спадкоємцеві нашого престола. Щойно 1349 р. польсько-угорські союзні війська зуміли побити Дєдька й добули Галичину. З того часу Галичина лучиться тісніше зі сусідніми державами — з Угорщиною, з Польщею, хоч і хвилево має ще часи самоуправи за Володислава Опольського в 1370-их роках, а навіть окремого князя — Юрія Наримунтовича.

В 1349 році, як пише польський історик Янко з Чарнкова, Казимир напав зі сильним військом і відібрав у Любарта майже цілу державу — крім лише Луцького Князівства. Між іншими містами добув він Володимир, Белз, Берестя й інші, не названі по імені [11]). Та Любарт не погодився з цим і скоро, ма-

---

[10]) Ґедимин († к. 1341) — Юрій-Болеслав († 7 IV 1340)
Любарт-Дмитро († по 1382) — дочка, незнана з імени

[11]) Гл. пояснення в М. Грушевського, Історія, т. IV, стор. 32.

320

буть уже 1350 року, відібрав назад забрані городи. Белз стає тепер городом, що нераз бачить під своїми мурами чужинецькі війська. 1352 року Казимир і угорський король Людовик Великий знову облягають Белз — при тій нагоді маємо поданий вище перший опис белзького замку. Польські й угорські війська стрінулися коло Белза. Було це вчасною весною, як уже стопилися сніги. Такий час дуже сприяв оборонцям нашого города: непролазні болота навесні дуже утруднювали ворогам доступ до твердині. Начальником города був кастелян Дрозґе — так називає його сучасний угорський історик, що описав облогу 1352 р. — отже найправдоподібніше посадник кн. Любарта, боярин Дрозд. Королі післали до нього зазив, щоби піддав город. Проворний посадник виявляв охоту переговорювати, тягнув переговори цілий тиждень, а тимчасом укріплював город і чекав на помічні війська. Вкінці переговори розбилися й королі приступили до здобування замку. Але це не було легко. Белзька залога відпирала ворожі напади й поляки з уграми мали там великі втрати; між іншими згинув племінник кор. Людовика, а й сам Людовик дістав палицею по голові так сильно, що мало не згинув. Белз показався знову нездобутою твердинею. Королі мусіли відступити — й по дорозі до Угорщини Людовик ще й зазнав небезпеки: галицькі українці були підпалили хату, де він ночував, так що угорський король ледви вирятувався.

Після цього невдатнього походу Казимир таки в 1352 році вирушив літом на Холмщину й тут заключив із литовськими князями угоду. На її основі Галичина відійшла до Казимира, а Землі-Князівства: Володимирське, Луцьке, Белзьке, Холмське (давн. Червенське) й Берестейське остають при Литві. Лише Кремянецька Волость займала якесь посереднє місце: дістав її в управу Юрій Наримунтович, що вперше тут виступає на історичній арені, »від литовських князів і від короля«. Та це було лише хвилеве перемиря й у 1353 році литовці нападають на Галичину, на Львів, і добули Галич. В жовтні того року бачимо Казимира, як стоїть під Белзом — очевидно знову безуспішно. Час між 1352 роком а 1366-им тривали напружені воєнні відносини між Литвою з одного

боку, а Польщею й Угорщиною з другого. Щойно 1366 р. Казимир задумав почислитися остаточно з Литвою. Час був догідний, бо внаслідок ворожнечі литовців із татарами за Поділля Литва була позбавлена татарської підмоги, а до того правдоподібно в порозумінні з Казимиром пруські хрестоносці вдарили рівночасно з поляками на Литву. Казимир підступив під Белз, де як князя бачимо вище згаданого Юрія Наримунтовича. Кн. Юрій піддався Казимирові — видко безнадійно було боронитися в ситуації 1366 року — й зате дістав іще Холм від польського короля. Казимир здобув цілу Володимирську Землю, але віддав її одному з литовських князів. Уложено тоді спеціяльну умову, що в важній нам частині звучить так:

»А се я, князь великий Олгерд, с своєю братією, с Кейстутем, с Явнутем, с Любартом і с своїми дітьми учинили єсьми мир с своїм братом, королем полским Казимиром із божої милости, і с князем Юрієм і с другим Юрієм і с Олександром; а то будь свідомо всякому, коли хто на тот лист смотрит, оже на том ся єсмо мирили: Князю Люборту Луцкая Земля со всіми волостями отчизними і с сели, как іздавна пошло, Стожек, Данилов, Закамян, Шюмеск, Острог, Полоний, Межибожиє; а і еще к Луцку отступил ся король володимерскіх волости: Велли, Збяз, Чернечгородок, Камян, Мелница. А Володимер королеви достался с теми волостями: Городел, Любомль, Туринск, Ратев, Кошер, Влучим. А князь великий с своїм братом с Любортом сступился королеви: Кремянца, Перемиля, Олешка, Белза, Грабовца, Холма, Щебрешина, Лопатина. А коньчали єсьми межи собою мир вічний«.

Договір 1366 року закріпив для Белза цілком нове державно-правне положення: внаслідок договору повставало Белзько-Холмське Князівство під владою кн. Юрія Наримунтовича, що був (але лише коротенький час) вазалем польського короля.

Князь Юрій Наримунтович (як белзький князь ок. 1350-1377) походив із литовської династії. Родовід його виглядає так:

Ґедимин † ок. 1341
вел. кн. Литви

Наримунт-Гліб (Давид) † 1326 — **Любарт-Дмитро і ще 5 синів і 5 дочок** кн. гал.-вол.

ЮРІЙ князь белзький і ще 5 синів
* пер. 1326 † ок. 1400

Точної дати народження кн. Юрія Наримунтовича не знаємо, але вродився він перед 1326 роком, себто роком батькової смерти. Вперше виступає він на історичній арені 1352 року, як ми бачили вище, але дуже правдоподібно, що Белз дістав спадщиною при поділі волинських волостей, уже ок. 1350 року. 1352 року він до Белзької Землі дістає ще Кремянецьку Волость, а 1366 дістає від польського короля Холм. Юрій став отже князем холмсько-белзьким. Тоді, очевидно, почав він працю над піднесенням свого князівства. Вже отсі факти вказують, що Юрій, син одного з найбільше лицарських синів Ґедимина, був не лише хоробрим, але й добрим дипльоматом: він навіть у найприкрішім положенні вміє виплисти на верх не лише без утрати, але ще й із прибутком!

Продовж 11 літ (1366-1377), коли Юрій княжить без перерви в Белзі, столицею остає Белз. Можемо з повною правдоподібністю припускати, що в цей час холмські Єпископи прибрали титул холмсько-белзьких. Белз підлягав початково, починаючи ще правдоподібно від часів Володимира Вел., Єпископству володимирському, аж до того часу, коли повстала друга катедра на території Червенських Городів, пізн. Холмщини: первісно в Угровську, після заснування Холма (1237) перенесена незабаром туди — хоч точної дати й не можемо устійнити. Відтоді отже, ок. 1240 (?) року Белз під церковним оглядом підлягав правдоподібно холмській дієцезії. Першим холмським Єпископом був Іван (І 114), вибраний із-поміж крилошан катедри Пресв. Богородиці в Володимирі Вол. На жаль наші матеріяли не дають змоги відбудувати повного катальогу холмських Єпископів; знаємо ще Єп. Івана з 1335 року й після нього щойно Єп. Каліста,

згад. 1376 року, отже в часах Юрія Наримунтовича. Звідки ж і коли взявся титул Єпископів холмсько-белзьких? Могло це статися очевидно лише тоді, коли в дієцезії побіч столичного Холму серед інших городів визначався так само столичним характером Белз. Було це до нашого часу, за панування князів не-латинників, тричі: вперше за Всеволода, вдруге за Олександра, а втретє — за Юрія Наримунтовича. Перші два моменти відпадають, бо тоді взагалі ще не було Холму; остає лише час Юрія Наримунтовича. І справді на цей час маємо документалну вказівку. На одній євангелії є записка такого змісту: »Се я князь Юрій холмской, сынъ Данилія Холмскаго, по смерти сына моего, князя Семена, придали есмо к церкви Божой Пречистой Богоматери на богомоле вечистое села: Стрижово, Слепче, Космово, Цуцнево з обема береги обаполѣ Бугу, въ лѣто 6884 (= 1376), къ столцу епископіи Холмское при боголюбезномъ Калисти епископи холмскомъ и белзкомъ«. Отже найправдоподобніше за кн. Юрія таки повстав цей титул — Єпископа холмсько-белзького.

Але хоч Юрій підчинився польському королеві, то не щиро, й уже Янко з Чарнкова відмічує це. Ще в 1368 році бачимо кн. Юрія у Львові, в згоді з королем, але вже перед 1370-им роком він відступає від польського короля й у війнах між Польщею й Литвою, що все відновлялися, стоїть по стороні Литви. Нпр. у 1376 році литовці напали на Галичину. Пруський історик того часу, Герман де Вартберґе, розказує, що Юрій Наримунтович і Любарт були невдоволені наданням Галичини Володиславові Опольському й тому почали нападати на Галичину. Не можна уявити собі, щоби кн. Юрій міг так сильно держатися в Белзі без піддержки місцевого населення; очевидно, що Белзька Земля була привязана до свого лицарського князя, що завзято обстоював самостійність Белжчини.

Та вже слідуючий, 1377 рік, ніс Белзові прикру несподіванку. Кн. Юрія вважали спричинником походу на Галичину й тому кор. Людовик угорський, що під його владою була Галичина, вирушив походом на Белз. Наш город і тепер виявився »замком дуже сильним і нездобутим«, як його назвав згадуваний уже Янко з Чарнкова при цій нагоді. Юрій міг би

322

був боронитися довго, але що не дістав нізвідки помочі, тому піддався. Холм був уже здобутий перед тим польськими військами, а з півночі напали знову пруські хрестоносці. Супроти того не було виглядів — і кн. Юрій скапітулював. Очевидно князь бажав рятувати край перед пустошенням. Сам він дістав Любачів і доходи з бохенської сільної жупи — 100 гривен річної пенсії.

Так скінчилася самостійність Белзького Князівства. Його прилучено тепер до Галичини. Починаючи від 1372 аж до 1378 року управляв Галичиною кн. Володислав Опольський, зі старого шлеського роду Пястовичів — що на польськім престолі якраз вигасли зі смертю Казимира Великого (1370). Опольський був кревняком Людовика. Згідно з угорським правом членам королівської родини запевнювалося відповідні доходи в той спосіб, що віддавалося їм в управу якусь провінцію. В ній мали королівські кревняки право вживати монаршого титулу, але владу мали не більшу, як звичайні королівські намісники. Так було й з кн. Володиславом Опольським [12]). Він титулував себе »з божої ласки дідичним паном Руси«, вибивав свою окрему монету (це впрочім для Галичини робив і Казимир Великий) й надавав землі і привилеї в Галичині — хоч і зазначував свою залежність від кор. Людовика. Таким чином і Белжчина опинилася під посередньою владою угорського короля. Під володінням Опольського була Белжчина (з цілою Холмщиною) до 1378 року.

Новий князь хотів усякими ласками приєднати до себе белжан. Він іменував белзьким війтом Лібінґа (видко якогось німця), дав йому дім вільний від чиншів, чотири лани на фільварок, лазню, половину доходів із чиншів і склепів і що третій гріш зі судових кар. На випосаження міста мешканці одержали стільки поля, скільки могли обсадити й управляти. Щойно по дванадцятьох роках вольностей мали вплачувати як чинш 12 ґрошів. На просторі милі від міста не міг замешкати ніодин ремісник ані коршмар неміщанин із Белза. Щоби

---

[12]) J. Dąbrowski, Dzieje Polski średniowiecznej. T. II. Краків, 1926, стор. 177.

стягнути до Белза купців, кн. Володислав увільнив усіх белзьких купців від половини всяких мит, що їх побиралося »в Руській Землі«, себто в Галичині, а 1377 року установив право складу на сіль: ніхто з мешканців Литви (й українських земель під Литвою) не смів їхати далі »по руську сіль«, але мусів її купувати в Белзі. Врешті дозволив Белзові мати свою постригальню.

З отсих привилеїв для Белза можемо бачити, як виглядало наше місто в 1370-их роках. Має воно свого війта з німців, досить багато вивінуваного, лазню, розвинену торговлю; не можемо точно знати, що з того вже було раніше, хоч у великій мірі можемо приписувати піднесення Белза князеві Юрієві. На всякий випадок наше місто багато завдячує Володиславові Опольському, хоч і не знаємо точно, яке було його відношення до корінного, українського і православного, населення.

З часами Володислава Опольського вяжеться традиція про вивезення з Белза його найбільшої релігійної цінности — чудотворного образу Пресв. Богородиці, знаного нині як Ченстоховський. Кн. Володислав мав вивезти його до Ченстохови з Белза. Тому, що не має сучасних вказівок у цій справі, дехто пробував цілком заперечити традицію, що цей чудотворний образ був у Белзі. Так уже історик Львова з 2 половини XVII ст., Зіморович, заперечував отсю традицію, хоч і знав її. Оповівши про ікону й про те, що її вивіз Опольський до Ченстохови (Зіморович каже, що зі Львова від Василіян), він згадує про традицію звязання її з Белзом такими словами лише, що, мовляв, ніхто з людей здорово думаючих (!) не повірить, щоби такий образ був у Белзі [13]). З того бачимо, що традиція про белзьке походження ченстоховського образа існувала в XVII ст. Та маємо й місцеву ченстоховську традицію, що свідчить про белзьке походження образа — правда, теж не сучасну. Отже й у нових часах пробував дехто заперечувати стару традицію про вивезення образа з Белза

---

[13]) J. B. Zimorowicz, Pisma do dziejów Lwowa odnoszące się. Wyd. dr. K. Heck. Львів, 1899, стор. 52.

323

Опольським, бо, мовляв, Опольський ніколи не володів у Белзі [14]).

Як ми бачили вище, побут і діяльність Опольського в Белзі посвідчена кількома сучасними документами. Сходиться й це, що Опольський дійсно опікувався Ченстоховою. Так отже немає ніякої основи заперечувати стару традицію, що це Опольський позбавив наш город такого цінного скарбу. А що він не перебирав у засобах, свідчить другий його акт на церковнім полі: в 1377 році він відібрав львівським українцям православну каплицю коло низького замку у Львові й дав її латинському шпиталеві. Загалом Опольский дуже багато працював над заведенням латинської єрархії в нас — за його часів повстала галицька латинська Митрополія (1375 р.). Маємо, впрочім, виразну белзьку традицію, що образ Преч. Діви, вивезений пізніше до Ченстохови, був у Белзі. Про це говорить люстрація Белза з 1765 року таке: »Від міста кількасот кроків за рікою Белзці (= Солокія, Т. К.) названою, окоп замку між валами, облитий водою й недоступний через болота, славний і вшанований уміщенням образу П. Д. Марії, що тепер сливе з ласк у Ченстохові. Тепер на памятку на тім окопі стоїть костелик під покровом Тієї ж П. Д. Марії« [15]). Це виразно вказує, що образ був у Белзі.

Впрочім маємо ще й іншу традицію, що вяжеться з Белзом і відноситься до чудотворної ікони. А саме в однім старім рукописі з XVIII ст. читаємо, що чудотворний образ Пресв. Богородиці в Язлівці, де був до 1672 року, походить із белзького замку. В Белзі він мав бути ще в 1424 році [16]). Не входимо тут ближче в подробиці цієї традиції; для нас вистарчить факт, що традиція вяже чудотворний образ із Белзом. Про те, що якраз Опольський привіз до Ченстохови наш образ, маємо посередну вказівку вже з Длуґоша, ще й із датою —

---

[14]) x. Wacław ze Sułgostowa, Kapucyn: O cudownych obrazach w Polsce przenajświętszej Matki Boskiej. Wiadomości historyczne, bibliograficzne i ikonograficzne. Краків, 1902, стор. 13-14.

[15]) Рукопис Оссол. ч. 2835. Lustrationes bonorum regalium districtus Belzensis de anno 765, c. 141.

[16]) Рукоп. бібл. Оссолінських у Львові, ч. 1651.

1382 року[17]). Таким чином традиція, що ченстоховський образ походить із Белза, має всі познаки правди.

Відносно самого образу, то новіша польська наука на основі деяких стилістичних признак (стилізація Ісуса Дитяти) признає, що це образ італійської мистецької школи, на котру ділав дуже сильний византійський вплив. Автор одної з найновіших праць про наш образ, др. М. Скрудлік, відносить час повстання образу до кінця XII або поч. XIII ст., але можна відносити й до пізніших часів. Якщо це означення часу й місця повстання образу слушне, то наш образ міг би прибути до Белза найскорше за часів кн. Олександра Всеволодовича, хоч не можна виключати й часів Романовичів. При яких умовинах це сталося — сказати не можемо.

З часів Володислава Опольського знаємо припадково імя кастеляна белзького; був це якийсь Прібко.

1378 р. Володислава Опольського відкликано з Галичини й Белзом управляли угорські урядники. Після смерти Людовика Вел. Галичина, а з нею й Белжчина, переходить до Польщі. Юрій Наримунтович, що перед 1386 роком із незнаних ближче причин покинув Любачів (там лишився його син Іван, згаданий 1386 р. як підчинений Польщі), виступає в 1387 р. з титулом белзького князя — видко думав ще туди вернутися. Але сталося інакше. Після смерти Людовика угорського († 1384) королевою Польщі стала його дочка Ядвіга. Польські пани одружили її з Ягайлом Ольґердовичем, литовським князем, і в той спосіб довели до унії (злуки) Литви з Польщею (1385). Ягайло, уже польський король, дав 1388 року Белзьке Князівство як віно своїй сестрі Олександрі, що вийшла за князя Земовита (з мазовецьких Пястовичів)[17a]). В цей спосіб почалася нова доба в історії Белжчини — її прилучення до Мазовша.

Родовід мазовецьких князів, що панували в Белзі, такий:

---

[17]) Володислав Опольський заснував ченстоховський манастир ОО. Павлинів у 1382 р. й тоді привіз (звідки — не каже) чудотворну ікону. (Liber beneficiorum III. Opera, IX, с. 121, 123).

[17a]) Відповідний документ не зберігся; знаємо про це з Длуґоша Opera XII 477).

324

Тройден I * ок. 1285 † 13 III 1341
жінка Марія, дочка кн. Юрія I Львовича,
† 11 I 1341

Болеслав-Юрій II, останній гал.-вол. князь, * пер. 1314, † 7 IV 1340	**Зємовит III (IV),** кн. черський, равський, сохачівський, виський і мазовецький † 16 VI 1381	ще син і дочка

ЗЄМОВИТ IV (V) кн. черський, равський і т. д. й белзький * пер. 1357 † 30 IV 1426 жінка Олександра, дочка Ольґерда, † 19 VI 1434	ще 4 сини і 3 дочки

КАЗИМИР II кн. белзький, † 15 IX 1442	ВОЛОДИСЛАВ I кн. плоцький і т. д. і белзький † 12 XII 1455

ЗЄМОВИТ VI (VII) кн. плоцький і т. д. й белзький, повнол. 1459, † 1462.	ВОЛОДИСЛАВ II кн. белзький † 27 II 1462.

З грамоти кор. Ягайла з 1396 р. можемо знати, який простір обіймала Белзька Земля, надана Зємовитові (Холмська Земля відійшла до Польщі). Король надає »княження, землі, панства, повіти (дистрикти), замки й міста, а саме Белз, Любачів, Буськ, Грабовець, Городло, Севолож і Лопатин положені в нашій землі Руси з їх селами, так як вони самі й котренебудь із них відмежоване здавна довкруги, вздовж і вширш, у їх границях«, з невеликими змінами — деякі села відлучено, а деякі додано[18]). Подібно говорить пізніший на кіль-

[18]) Kodeks dypl. ks. Mazow. nr. 125.

кадесять літ документ із 1462 року, яким включено Белзьку Землю до Польщі. Сказано тут так: »Також нашу Белзьку Землю, з її повітами (дистриктами): Любачівським, Лопатинським, Севолозьким, Грабовецьким і Городельським, цілу й ненарушену, так як була й є досі захована, хочемо задержати і зберегати в їх границях і межах, що існують досі, не відбираючи від неї повітів (дистриктів) ані сіл«[19]). В таких межах дістав Земовит Белзьке Князівство вже в 1388 р., бо в документі, виданім 30 грудня 1388 р. (надання костелові св. Станислава в Любачеві) Земовит називає себе »паном белзьким« і говорить про »нашу Любачівську Землю« або »наш Любачівський дистрикт«[20]).

З поданих тут документів бачимо, що в 1380-их роках, коли Белзьку Землю прилучено до Мазовша, вона вже була поділена на такі окремі цілости-повіти: 1) Белзький, 2) Бужеський, 3) Любачівський, 4) Грабовецький, 5) Городельський, 6) Лопатинський, 7) Севолозький. Буський і Белзький повіти, правда, не згадуються в грамоті з 1462 року, але з одного боку ці міста вичислено в док. з 1396 р., а з другого боку з означенням: буський і белзький дистрикти стрічаємося в актах XIV-XV століть. Белзький повіт стрічаємо вже в акті з 1394 року[21]), а часто в XV столітті[22]); буський повіт виступає в XIV ст.[23]). Вище ми бачили, що границі Белжчини давні (це підкреслює док. із 1396 р.) й пізніше не змінялися. Виходить із того, що межі Белзької Землі XIV-XV ст. консервативні, більшим змінам не підлягали напродовж XIV століття, бо йнакше не можна б їх назвати давніми. Далі запевнення, що границі з 1462 р. не будуть змінені, впевняє нас, що крім може дрібних змін засадничо пізніші межі Белзького Воєвідства відповідають межам давнім — іще з княжих часів, себто

---

[19]) Vol. legum I, f. 199-202.

[20]) AGZ VIII nr. 18. Пор. ін. надання MS IV 3 Sup. nr. 338.

[21]) Грушевський, Матеріяли, ч. 9.

[22]) AGZ XIX nr. 1927, 2045, 2056, 2085, 2313, 2394, 2457 й ін., з років 1469-1496.

[23]) В 1376 р. при нагоді надання на річ Івана Кміти, Arch. Sanguszków V nr. 5. Пор. IV розділ.

325

від того часу, коли виділено для кн. Всеволода Мстиславовича окреме Белзьке Князівство (1170 р.). Правда, пізніше бачимо сокальський повіт[24]), але це зміна внутрі самого воєвідства, де натомість перестає існувати севолозький[25]) і лопатинський повіти.

Відносно Любачівщини, то ми певно не знаємо, куди вона первісно, в XII-XIII століттях, належала. З княжих часів про Любачів маємо згадки з 1214-1216 років (I 109). Тоді Любачів виступає в сусідстві Перемишля й радше до нього належав, як до Белза. В цих роках його виділено в окрему волость і віддано її польському воєводі Пакославові. Але самостійною округою Любачівщина була лише два роки й пізніше належала знову до Перемиської Землі; бодай не згадується так у товаристві Белза, як Червен. В 1223 році ще раз згадуються околиці Любачова, а окремо Белзька Земля й Червенська — отже й із цього видно, що Любачів до Белзького Князівства не належав (I 118). Про Любачівщину як окрему цілість чуємо ще раз щойно в рр. 1377-1388 коли її має Юрій Наримунтович чи його син Іван; та вже в 1388 році бачимо Любачівщину як один із дистриктів Белзької Землі. З того виходило б, що Любачівщина в княжих часах до Белзького Князівства не належала. Остільки поважніша зміна зайшла в Белзькім Воєвідстві в порівнанні з давнім Белзьким Князівством.

Так виглядали межі й устрій Белзької Землі в той час, як над нею запанували мазовецькі князі. Отже не вони, ні не Володислав Опольський почали адміністраційну орґанізацію Белзької Землі, але ще українські князі й Юрій Наримунтович. Що Опольський не працював у цьому напрямі, можемо заключати просто з того, що не мав часу — він же управляв Белжчиною всього який рік (1377-1378).

Що ж зробили для Белзької Землі князі з мазовецької династії? Відповідь на це дадуть нам документи XIV-XV століть. Можемо згори сподіватися, що їх діяльність пішла по лінії

---

[24]) там само, ч. 2311 (1493 р.).

[25]) Про Севолож востанне чуємо в 1462 р.

скріплювання латинсько-польського елєменту, до чого служили надання для латинського духовенства й переношення деяких осель на німецьке (магдебурське) право, себто перемінювання їх на міста (оскільки це були села). З надань можемо вказати нпр. надання для манастиря Домініканів на передмісті Белза в 1394 році села Костяшина[26]), а в 1401 р. ще сіл: Ліски й Божанка. Це надання Земовита IV. В 1456 році знову Земовит VI і Володислав II вивіновують передміський латинський костел у Бужеську. 1426 р. засновано костел в Острові. Магдебурське право за мазовецьких часів дістали такі оселі: Бужеськ, званий за мазовецьких часів уже Буськ, 1411 р., Сокаль 1424 р., Грабовець 1447 р, Тишівці 1453 р., Городло 1454 р. й деякі інші. Всі ці оселі існували вже до поданих дат, а деякі (Бужеськ, Грабовець і Городло) вже були городами давніше.

Про якусь кольонізаційну діяльність мазовецьких князів у Белжчині не маємо вісток. Дехто з учених догадувався, що за мазовецьких князів повстала Рава Руська, але відповідного документу не знайдено[27]). Натомість знаємо іншу сторінку діяльности мазовецьких князів на нашій землі: вони щедро роздають села Белзького Князівства бідним шляхотським приходням із Мазовша. Робили це так основно, що на двіста кількадесять сіл навіть десятки власників-українців не можемо вказати! Мазовецьку ж шляхту пізнаємо переважно по її характеристичних іменах, що так дотепно відмітив Міцкєвіч:

Z Dobrzyńskiej ziemi ród swój starożytny wiedli,
A choć od lat czterystu na Litwie osiedli,
Zachowali mazurską mowę i zwyczaje.
Jeźli który z nich dziecku imię na chrzcie daje,
Zawsze zwykł na patrona brać Koronijasza:
Świętego Bartłomieja albo Matyasza.
Tak syn Macieja zawzdy zwał się Bartłomiejem,

---

[26]) Відповідні документальні вказівки гл. в IV розділі.
[27]) Balinski-Lipiński, Star. Polska III стор. 376.

326

A znowu Bartłomieja syn zwał się Maciejem;
Kobiety wszystkie chrzczono Kachny lub Maryny.
(»Pan Tadeusz«, VI, 399-407).

Очевидно не лише по іменах пізнаємо мазурів-власників. Маємо й документи про надання мазурській шляхті в Белзькій Землі. Нпр. 1400 р. Земовит надає Предславові з Закрева с. Стремильче[28]). 1437 року Казимир, кн. мазовецький, надає місто Рахані в белзькім дистрикті шл. Миколі Ляхові з Бжевніна за вірну службу. В актах XV століття стрічаємо досить часто вказівки, що така-то родина прийшла з Мазовша й осіла в нашім князівстві — нераз рівночасно має посілості ще й на Мазурах. Нпр. 1491 року заявляє шляхотна Катерина, дочка шл. Андрія Піва, що її брат Адам розчислився з нею за родинні добра в Белжчині (Конотопи, Василівці й Опільсько), а також »на Мазовші в Гостинській Землі«[29]). 1494 р. довідуємося про шл. Агнезу Корчинську, що її батько »мав свою пайку з поділу на Мазовші«[30]). Того самого року Адам і Петро Омекси зі Щепятина зобовязуються на випадок недодержання умови стати перед судом »у своїх дистриктах плоцькім і сулижицькім у Мазовецькій Землі«[31]) і т. д. Значить роздавалося повними пригорщами; нераз бачимо мазовецьку шляхту й по двоє-троє, а то й по більше, в однім селі. Куди дівалися українці-власники? Про це документи мовчать...

Так представляється нам Белзька Земля за панування мазовецьких князів. Цей час — це доба приходу сюди мазовецької шляхти зі своєї бідної й перелюдненої землі. Очевидно прибування щораз нових мазурів-шляхти й »надавання їм сіл за вірну службу« не спинилося й далі, але напевно не було

---

[28]) Разом зі Стремильчим надано Закшевському ще й іншу місцевість, що її відчитано як Бавлово (Bal.-Lip. III 385). Відчитання хибне, такої місцевости нема; це, очевидно, Барилів (званий в документах Bariłowo, пор. мапу й AGZ XIX 1793).

[29]) AGZ XIX nr. 2209.

[30]) там само, ч. 2327.

[31]) там само, ч. 2316.

вже таке сильне, як у 1388-1462 роках. За 74 роки було досить часу основно обсадити Белзьку Землю новими власниками.

1462 рік зазначився вимертям потомків Земовита й Белзька Земля переходить до Корони. Вона стає тепер воєвідством, якого столицею є дальше Белз.

ЛІТЕРАТУРА

М. Грушевський, Історія України-Руси, т. 2. Львів, 1905.
» » » т. 3. Львів, 1905.
» » » т. 4. Київ, 1907.

А. Андріяшевъ, Очеркъ исторіи Волынской земли до конца XIV столѣтія. (Київ, 1888).

П. А. Ивановъ, Историческія судьбы Волынской земли съ древнѣйшихъ временъ до конца XIV вѣка. Одесса, 1895.

Br. Włodarski, Wołyń pod rządami Rurykowiczów i Bolesława Jerzego Trojdenowicza. »Rocznik Wołyński«, т. III (1934), стор. 105-146.

St. Zajączkowski, Wołyń pod panowaniem Litwy. »Rocznik Woł.«, т. II (1931), стор. 1-25.

Dr. Iz. Szaraniewicz, Rys wewnętrznych stosunków Galicyi Wschodniej w drugiej połowie piętnastego wieku. Львів, 1869.

Br. Sokalski, Powiat sokalski pod względem geograficznym, etnograficznym, historycznym i ekonomicznym. Львів, 1899.

Dr. Fr. Papée, Zabytki przeszłości miasta Bełza. Sprawozdanie z wycieczki naukowej. »Przewodnik naukowy i literacki«, т. XII (1884), стор. 97-105 і 209-214.

В. Чернецький, Звѣстки о старинномъ мѣстѣ Белзѣ. »Діло«, 1893, чч. 35, 37, 38, 44, 49, 50 і відбитка.

С. Томашівський, Девятьсот літ тому (1030-1930). З приводу ювилею міста Белза. »Нова Зоря«, 1930, ч. 1.

М. Дужий, На світанку історії Белзької Землі. »Життя і Знання«, 1931, ч. 4 (січень).

Я. Пастернак, Із белзької старовини. »Новий Час«, 1936, ч. 196.

Гр. П-ів, Церква св. Климента в Белзі. Цікаві висліди археольоґічних розкопок. »Українські Вісти«, 1937, ч. 23.

— Археольоґічні розкопи у княжім Белзі. »Діло«, 1936, ч. 236.

В. Ильницкій, Александръ, кн. белзскій. »Зоря Галицкая яко альбумъ на годъ 1860«. Львів, стор. 335-350.

М. Грушевський, З облоги Белза в 1352 р. »Записки Наук. Т-ва ім. Шевченка«, т. 73 (1906), стор. 158-159.

327

A. Czuczyński, Traktat książąt litewskich z Kazimierzem Wielkim z roku 1366. »Kwartalnik historyczny«, 1890, стор. 513-515.

М. Довнаръ-Запольскій, Изъ исторіи литовско-польской борьбы за Волынь. Договоры 1366 г. Кіевъ, 1896 (відб. з Унив. Изв.).

І. Шараневичъ, Князь Юрій Белзскій. Историчный образецъ зъ другои половины XIV столѣтія. »Вечерниці« (Львів), 1862, чч. 1-25.

Dr. J. ks. Puzyna, Narymunt Gedyminowicz. »Miesięcznik heraldyczny», 1930, nr. 1, 2, 3.

його ж, Potomstwo Narymunta Gedyminowicza. VI. Jurij, książę Bełzki i Chełmski, później Piński. »Mies. herald.«, 1932, nr. 10, 11.

A. Gilewicz, Stanowisko i działalność gospodarcza Władysława Opolczyka na Rusi w latach 1372-1378. »Prace historyczne, wydane ku uczczeniu 50-lecia Akademickiego Koła Historyków Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie 1878-1928«. Львів, 1929, стор. 71-105.

Dr. M. Skrudlik, Cudowny obraz Matki Boskiej Częstochowskiej. »Ziemia Częstochowska«, т. I (1934), стор. 19-100 і окр.

Kodeks dyplomatyczny Księstwa Mazowieckiego, obejmujący bulle papieżów, przywileje królów polskich i książąt mazowieckich, tudzież nadania tak korporacyj jako i osób prywatnych. Варшава, 1863.

K. Kaczmarczyk, Archiwum OO. Paulinów na Jasnej Górze w Częstochowie. »Archeion« т. VII-VIII (1930), стор. 123-159.

Volumina legum, т. I, Петербург, 1859.

Akta grodzkie i ziemskie, т. VIII. Львів, 1880.

М. Грушевський, Матеріяли до історії суспільно-політичних й економічних відносин Західної України. Ч. І. Львів, 1906 (відбитка зі »Записок Наук. Т-ва ім. Шевч.«, тт. 63, 64, 69).

IV. ЗАСЕЛЕННЯ БЕЛЗЬКОЇ ЗЕМЛІ В XV СТОЛІТТІ

Етнічний характер дулібської кольонізації. — Справа західної границі (з поляками).— Кольонізація Белзької Землі в XV ст.: спис осель із істор. примітками. — Адміністраційний поділ і його походження. — Котрі оселі походять із княжої доби.

Як ми вже згадували вище (в II розділі), першим історично знаним словянським племям, що замешкувало південну Волинь, отже й Белжчину, й Холмщину, були дуліби. Наш найдавніший літопис зачисляє їх до східно-словянських племен, точніше — до племен праукраїнських, що з часом стали людським матеріялом до повстання української нації. Прилучення Червенських Городів до Києва було цілком природним не лише з політичного, але й із етнічного боку. Та не забракло й таких учених (головно в польській науці — але далеко не всі історики заявилися за цим), що вважали дулібів за західно-словянське племя. Коли нпр. в останніх часах висловлено думку, що Червенські Городи належали й етнічно до польської території, що це була прапольська політична орґанізація, то зараз знайшлася в польській науці й протилежна думка. Приклонники західно-словянського походження дулібів вказують на деякі подібності в місцевих назвах Волині й Галичини до західно-словянських, нпр. Червен-Червінськ, Волинь-Волін, Велунь. Також саме племінне імя »дуліби« має свої відповідники на заході, нпр. у чеських дулібах. Але як одне, так і друге не видержує критики. Назва Червен походить найправдоподібніше від природної прикмети, так як український Червоногород, Білгород і т. д., а брак закінчення -іск (як у назві Червінськ) якраз вказує на різницю від мазовецької назви. Волинь теж нічим особливим не вяжеться зі заходом. Натомість мовознавство просто перечить тому. Знаємо нпр., що в Гали-

328

личині й на Волині в XI і пізн. століттях немає ніяких слідів якихсь польських говірок, а мовні памятки, починаючи від XII ст., вказують виразно, що на Волині й у Галичині були тоді ті самі українські говори, що й сьогодні. Свідчить про це й сама польська мова, що має Halicz а не Galicz, Drohobycz а не Drogobycz, Drohiczyn а не Drogiczyn — отже вже при найстаршій польсько-українській зустрічі виступає таке свійське, українське »г« на Волині й у Галичині; прапольські говори мають »ґ«. Маємо крім »г« (пор. Husiatyn, Horodło) й наш повноголос у місцевих назвах і ін. Щодо західних дулібів, то ми маємо на сході словен новгородських — отже хіба словаки й словінці через те не є східно-слов. походження. Впрочім, як ми бачили вище, назва дуліби вияснюється культурним станом даного населення й цілком не може рішати про народність племени. Врешті різкий брак переходових українсько-польських говорів на межі стичности вказує, що тут ніякого мовного споріднення не було.

До таких самих висновків провадить і сучасна археольогія. Найновіший дослідник отсього питання (поляк) не вмів вказати в археольогічнім матеріялі Холмщини й Волині (не кажучи вже про Галичину) слідів західних словян — і лише в області середнього вислянського Буга вказує мазовецькі елєменти — тай то з рівночасним зазначенням, що це було взаємне проникання[1]). Як бачимо, з наукового погляду ніяк не дасться вдержати здогад про західно-словянське походження дулібів; вони таки — племя праукраїнської групи. Тим самим первісна словянська кольонізація Волині й Галичини належить таки праукраїнцям.

Західної гряниці дулібського розселення в IX-X століттях, очевидно, на основі тогочасних вісток не можемо вказати, бо таких немає. Зате в тій справі поможуть нам пізніші політичні границі. Звичайно, не можемо бути певні, чи гряниці не змінялися, — та якщо й так, то це були б незначні зміни. Йшло б лише про те, чи пізніші політичні межі можуть відповідати старшим племінним. На це можемо собі відповісти,

---

[1]) R. Jakimowicz, Wschodnia granica, стор. 249.

що де як де, а в нашім випадку в великій мірі — так. Побіч себе жили не споріднені зі собою племена: дуліби й мазовшани (чи висляни). Якщо вони творили державні орґанізації, то спершу родово-племінні, що з часом поремінювалися в територіяльні, городські. Дуже трудно припустити (хоч це й не виключене цілком), щоби якийсь нпр. мазовецький рід приставав до дулібів, відриваючися від кровноспоріднених мазовшан, від їх релігійного культу й традиції. Отже найрадше таки менше-більше пізніші політичні польсько-українські гряниці (знаємо їх, правда, досить загально з XIII століття) відповідають старим племінним межам, чи радше політичній орґанізації дулібській (Волинь, Червенські Городи) й мазовецько-вислянській.

Приглянемося трохи ближче вісткам про польсько-українське погряниччя, оскільки на це позволяють літописні вістки з XIII ст.

Не входимо в гряниці між Підляшшям і Мазовшем, а обмежимося лише до південно-волинської території, себто первісної дулібської, м. б. від лінії Дубенка-Холм-Люблин. Маємо тут ріку Вепр, правобічний доплив Висли; його й уважає один західно-европейський письменник 2-ої пол. XII ст., Ґервазій із Тільбері, за польсько-українську гряницю на цьому відтинку. Але це не цілком вірне. В однім місці Гал.-вол. літопису читаємо про події 1240-их років таке: »Данило й Василько почали війну з лядським князем Болеславом. Вони ввійшли в Лядську Землю чотирма дорогами: сам Данило воював коло Люблина, Василько над Ізволою й Ладою, коло Білої, двірський Андрій над Сяном, а Вишата воював Підгіря. Вони взяли добичу й вернулися. Але потому вирушили знову й повоювали Люблинську Землю аж до ріки Висли й Сяну« (II 25). Бачимо з того, що межа переходила на захід від Вепра — між ним і названими тут ріками: Ізволою, Ладою й долішнім Сяном. Що лівобережжя Вепра не належало ціле до Польщі, маємо виразні свідоцтва в літописі. Над Вепром, але по його лівім боці, лежав наш город Щекарів (теп. Красностав, II 87). Він уважався майже гряничним городом. У літописі читаємо про нього: »Болеслав (мазовецький князь) іще гордував через

свій нерозум. Він підглянув відповідний час, прийшов із двома сотнями війська, повоював коло Щекарева, зайняв десять сіл і так пішов назад, запишився, й чинився таким, якби всю Русь зайняв« (1285 р., II 87). Насмішка ця зрозуміла — це, очевидно, погряниччя; Болеслав не перейшов Вепра, отже воював на його лівім березі. На Щекарів як погряничний город іде Лестько, польський князь, у 1211 році, але як бачимо виразно з літопису — це лише демонстрація (I 112). Так само на лівім березі Вепра лежить Щебрешин, знаний із трактату 1366 року як підвладний Литві город, отже приналежний здавна до Волині; він виразно називається в однім документі »руським городом«[2]). Таким способом лівобережжя Вепра ще належало до Волині, а Вепр на зазначенім відтинку належав до наших князів: 1237 року, втікаючи з невдатного походу на Холмщину, багато поляків потопилося в Вепрі при поспішнім переході додому (II 12). Коли посуватися на південь, то бачимо над Сяном (долішнім) польську вже територію — там, як ми бачили, воює двірський Андрій у поході (гл. вище). Але це місце, подібно як і два інші (II 29, 93) не позволяють ближче означитити, як далеко сягала польська територія на правім березі Сяну. Факт, що Судомир і Завихвост, польські твердині, положені на лівім березі Висли вказує радше, що над долішнім Сяном поляки не чулися цілком безпечно так, як Русь на лівім березі Вепра. Але тут, очевидно, далі здогадів іти не можна.

В кожнім разі треба звернути увагу на те, що не маємо продовж XIII століття ніяких вказівок на якусь зміну гряниць на нашім відтинку — на користь одної чи другої сторони. Напади поляків на Червен і околицю, чи українців на Люблинщину, очевидно, не означають таких змін. Так само й на мирне проникання кольонізаційне не було місця підчас постійних війн. Отже гряниця, зазначена в літописі, має всі дані, щоби її вважати постійною для XIII століття. Про давніші часи не маємо матеріялу навіть такого, як для XIII-ого ст. Але не маємо ніяких даних, щоби гряниці під етнічним оглядом змі-

---

[2]) AGZ V, c. 4. Документ з р. 1352.

нялися. Це ж не був іще час перелюднення, щоби польська кольонізація перла на схід, чи українська на захід. Радше, як ми вище зазначили, дулібська кольонізація спрямовувалася на північ, де могла стрічатися з мазовецькою, Отже польсько-українська (чи радше дулібсько-вислянська) гряниця з XIII ст. має всі дані на постійність, а тим самим висловлений вище погляд про покривання політичної межі з національною має всі познаки правдивости. Під тим оглядом дуже цікавий документ маємо з 1359 року й на його основі можемо ствердити, що західня гряниця продовж віків майже не змінилася, — бо така сама, як у зазначенім документі, вона й пізніше, аж до кінця XVI ст. В тім році розмежовувано на однім відтинку Холмську Землю від Люблинщини, при чім старці-свідки з обох сторін зізнали під присягою, що така була від віків, доки сягає людська память, гряниця між цими обома краями. Як порівняти гряницю, визначену в тім щасливо збереженім документі[3]), з гряницею кінця XVI ст. (між Холмщиною й Люблинщиною), то бачимо, що вони на зазначенім відтинку цілком покриваються. Це ще один цілком певний доказ, що українсько-польська гряниця на цьому відтинку не змінялася — або майже не змінялася.

Точніше зарисовуються перед нами межі Белзької Землі щойно в XV і пізніших століттях, коли можемо вже означити приналежність осель до Белзької Землі. В тій цілі подаємо на цьому місці карту Белзької Землі, де зазначені всі оселі, що існували (чи радше ті, що про них маємо певну відомість, що існували) в XV столітті. Опираємося головно на судових белзьких актах того часу й на давніших (оскільки існують). Але мусимо тут зазначити ось що: Судові записки з одного боку незвичайно цінні, бо певні, але з другого — вони згадують лише про ті оселі, що з тих чи інших причин були згадувані в суді. Отже дуже можливо, що якоїсь кількости осель тут не згадано; кілька недостач помагають усунути інші акти. Але всетаки не маємо певности, чи вже матимемо в нашім матеріялі виказані всі оселі Белзької Землі, що існували до

---

[3]) Paszkiewicz, Polityka ruska, c. 201-203.

330

1500 року. Тому для доповнення недостач користуємося й пізнішими записками, але не дальше, як 1531 року. З того часу маємо податковий спис осель Белзької Землі з поділом на повіти (дистрикти): 1. Белзький, 2. Буський, 3. Любачівський, 4. Грабовецький, 5. Городельський. Виказано тут ок. 370 осель [4]). Виходимо зі заложення, що оселя, яка існувала в 1531 році, а не має вказівок на своє недавнє заснування, існувала вже перед 1500-им роком. Помилки, що можуть зайти з того приводу, будуть менше шкідливі, чим пропуски на випадок не узгляднення трохи пізнішого матеріялу.

Для провірки й кращого зрозуміння матеріялу подаємо осьтут список місцевостей за повітами (дистриктами) так, як його маємо у списі з 1531 року. Побіч кожної оселі подано деякі історичні вістки, особливо, коли вперше згадується дана оселя, або бодай вказівку на її існування в XV ст. Якщо немає побіч назви оселі ніяких даних — то це знак, що вона згадується щойно в списі з 1531 р. При оселях зазначено церковні відносини — чи був священик, церква; міста зазначені півтовстим друком [5]). Оскільки йде про положення даної місцевости, то послужить до означення карта Белзької Землі в XV ст., долучена до цієї праці. Про церковний поділ маємо дані з 1620-их років; він зазначений на другій мапі.

1. Белзький повіт (дистрикт)

Белз столиця повіту; про нього окремо в V розділі.
Бабятин зг. ок. 1449 р. (AGZ XIX 1811).
Безеїв зг. 1504 (MS III nr. 1313).
Бишів зг. 1408 (AGZ III nr. 83).
Божанка зг. 1401 (Груш. Мат. ч. 10).
Боратин зг. 1465 (AGZ XIX 2503); 1531 церква.
Бояничі зг. 1469 (AGZ XIX 1889).
Будинин зг. ок. 1463 (AGZ XIX 1832); 1531 церква.

---

[4]) Спис цей видрукований у Źródł. dziej., XVIII, 1, c. 238-252.
[5]) Скорочення пояснені в виказі літератури при кінці розділу.

Бутини
Вакіїв зг. 1495 (AGZ XIX 2443); на території села старе городище (гл. Чермно).
Ванів зг. 1439 (AGZ XIX 1780).
Варяж зг. 1422 (Лунів, Любича, дод. I). 1485 р. згадується тут лат. костел у честь Успення Пресв. Богородиці (AGZ XIX 2040). 1531 лат. парохія; **1538 місто.** Лежить при великім шляху, що в XVI ст. провадив із Галичини на Волинь і до Литви (Bal.-Lip. III 396).
Василів зг. 1469 (AGZ XIX 1860).
Василів
Василівці зг. 1445 (AGZ XIX 1785).
Вербиця зг. 1502 (AGZ XIX MCXXIX); 1531 церква.
Вербіж зг. 1442 (MS IV 3 Suppl. nr. 759).
Верешин зг. 1464 (AGZ XIX 1850).
Верхрата
Верхраханє зг. 1436 (MS IV 3 Suppl. nr. 697).
Верхрічиця
Вижлів зг. 1439 (AGZ XIX 1768).
Вилбів (Łubów) зг. 1469 (AGZ XIX 1922).
Винники зг. 1473 (AGZ XIX 1957).
Витків (к. Радехова) зг. 1455 (MS IV 3 Suppl. nr. 892; пор. nr. 1032 і спис 1531).
Витків (к. Потужина) зг. 1469 (AGZ XIX 1926); 1531 церква.
Вишнів зг. 1426 (Papée, Zabytki, додаток). 1531 церква.
Вожучин зг. 1439 (AGZ XIX 1775). 1531 лат. парохія.
Войславичі зг. ок. 1449 (AGZ XIX 1801). 1531 церква.
Волсвин
Воронів зг. 1439 (AGZ XIX 1762).
Вороновичі зг. 1469 (AGZ XIX 1856).
Ворохта зг. 1487 (AGZ XIX 2055).
Гатовичі зг. 1479 (AGZ XIX 2518).
Гійче 1531 церква.
Гільче зг. ок. 1449 (AGZ XIX 1802). Інакше Гулів (1497 MS II nr. 841).
Глухів зг. 1482 (AGZ XIX 1990).
Гоголів

Гобкé зг. 1422 (AGZ IX ч. 23).
Голубé зг. 1482 (AGZ XIX 1997).
Гора (к. Белза) 1531 церква.
Горбків зг. 1491 (AGZ XIX 2206).
Городецька Воля (або Городок) зг. 1483 (AGZ XIX 2003).
Городиловичі зг. ок. 1449 (AGZ XIX 1797).
Городиславичі зг. 1444 (AGZ VI ч. 22).
Городище (варязьке) зг. ок. 1462 (AGZ XIX 1839).
Городок (гл. Городецька Воля) 1483 церква (AGZ XIX 2006).
Гостинне зг. ок. 1449 (AGZ XIX 1810).
Гребенне зг. ок. 1449 (AGZ XIX 1809).
Губин зг. 1439 (AGZ XIX 1762).
Двірці 1531 церква.
Деревня зг. 1469 (AGZ XIX 1913).
Диниська зг. ок. 1449 (AGZ XIX 1809).
Ділці зг. 1489 (AGZ XIX 2005).
Добрачин зг. 1439 (AGZ XIX 1772).
Добротвір відновлено затрачені права 1509 р. (Bal.-Lip. III 344); 1531 церква.
Добужок зг. 1466 (AGZ XIX 2501).
Добук гл. Добужок.
Довжнів зг. 1489 (AGZ XIX 2109).
Долгобичів зг. 1492 (AGZ XIX 2268).
Доманіж зг. 1449 (AGZ XIX 1797).
Домашів 1531 церква.
Дутрів зг. 1464 (AGZ XIX 1851).
Жаботин зг. 1489 (AGZ XIX 2081).
Жабче (пн. Костяшина) зг. ок. 1462 (AGZ XIX 1827).
Жабче (Муроване) зг. 1489 (AGZ XIX 2095).
Жерники зг. 1491 (AGZ XIX 2177).
Жнятин зг. 1473 (AGZ XIX 1952).
Жужіль зг. 1483 (AGZ XIX 2017); 1531 церква.
Жулиці зг. 1464 (AGZ XIX 1851) і 1462 (MS IV 3 Suppl. nr. 951).
Завада
Завишень
Звертів зг. 1414 (Prochaska, Mater. ч. 31).
Зимне зг. 1388 (MS IV 3 Suppl. nr. 338).

Зубків зг. 1489 (AGZ XIX 2090).
Зубовичі зг. 1439 (AGZ XIX 1775).
Кадовбища зг. 1491 (AGZ XIX 2222).
Карів зг. 1490 (AGZ XIX 2143); 1531 церква.
Клусів зг. 1460 (MS IV 3 Suppl. nr. 938).
Кмитин зг. 1463 (AGZ XIX 1843).
Комарів зг. 1488 (AGZ XIX 2081).
Конвиця зг. 1487 (AGZ XIX 2058).
Конотопа 1440 дістає магдебурське право (Rykaczewski Inventarium, с. 266); 1485 як село (AGZ XIX 2085).
Копитів зг. 1483 (AGZ XIX 2014).
Коргині зг. 1473 (AGZ XIX 1950); 1531 церква.
Корні зг. 1497 (MS II nr. 841).
Корчин зг. 1469 (AGZ XIX 1926).
Корчів зг. 1469 (AGZ XIX 1912).
Корчмин зг. 1439 (AGZ XIX 1772); 1531 церква.
Костєшин зг. 1394 (Груш. Мат. ч. 9).
Которів зг. 1503 (AGZ XIX 2678).
Кошин зг. ок. 1462 (AGZ XIX 1841).
Кревиця зг. 1488 (AGZ XIX 2074).
Крилів зг. 1473 (AGZ XIX 2516).
Кришин зг. 1439 (AGZ XIX 1762).
Ласків зг. 1482 (AGZ XIX 1978).
Лещатів зг. 1448 (AGZ XIX 1790).
Лещків зг. 1469 (AGZ XIX 1927).
Ликошин зг. 1469 (AGZ VI ч. 95).
Лівче зг. 1491 (AGZ XIX 2235).
Ліски зг. 1401 (Груш. Мат. ч. 10).
Лучичі зг. 1494 (AGZ XIX 2352).
Любича зг. 1422 (Лунів, Любича, дод.). 1531 р. нал. до Любачова.
Любче зг. 1491 (AGZ XIX 2203).
Ляхівці зг. 1409 (MS IV 2 Suppl. nr. 471).
Маличі зг. 1469 (AGZ XIX CDLXXXV).
Малоніж зг. 1462 (AGZ XIX 1462).
Махнів зг. 1388 (MS IV 3 Suppl. nr. 338).
Махнівка
Михалів зг. 1469 (AGZ XIX 1930).

332

Отже коли Белжчина це складова частина Володимирського Князівства (первісно — Волинського в найтіснішім розумінні, области чи волости Волиня на Бузі), то ясно, що згодом мусів бути тісніший звязок між Червеном і Белзом, що дійсно бачимо в XIII ст. — тоді занепавший Червен прилучається до Белза (гл. в тексті с. 43-44, 63-67). Так отже всі дані вказують на те, що між Червеном і Белзом був тісніший звязок (пізніше, в XIV ст., між Холмом і Белзом на церковнім полі), себто, що Белз належав до Ч. Г.

Що ж дають у тім напрямі літописні вістки? Крім наведених вище подаємо ще одну — першу згадку про Белз, що звучить:

»В лѣто 6538. Ярославъ взя Белзъ« [5]).

Застановляє та вістка, взята разом із вісткою, занотованою під слідуючим роком, про відібрання Червенських Городів Ярославом і Мстиславом від Польщі. Звичайно пояснюється ці вістки так, що князь Ярослав Мудрий зайняв первісно, в 1030 р., Белз, а щойно в наступнім, 1031, при помочі Мстислава, відібрав Ч. Г. З того висновок, що Белз — не належав до Ч. Г., коли окремо згадано про його здобуття, окремо ж про Ч. Г. На цьому тлі виросла й несподівана, а дивна гіпотеза Ст. Томашівського: Белз, мовляв, до 1030 р. не належав ні до Руси, ні до Польщі, а до... Угорщини [6]). Що на те немає ніяких безпосередніх, а навіть посередніх доказів, це ясно, й покійний учений не міг їх подати. Одинокою джерельною підставою було о к р е м е зазначення в літописі здобуття Белза й Ч. Г.

Коли б справді Ярослав окремо здобував Белз, а знову окремо Ч. Г., то це дійсно могло б насувати того рода вияснення — хоч і не конечно. Але чи справді в обох записках розказується про окремі факти й окремі походи? На основі студій над літописами можемо ствердити, що о д н а і д р у г а з а п и с к а в і д н о с и т ь с я д о т і є ї с а м о ї п о д і ї, лише

---

[5]) Іпат. с. 105, мій переклад I с. 26.

[6]) С. Томашівський, Девятьсот літ тому (1030-1930). З проводу ювилею міста Белза. »Нова Зоря« 1930, ч. 1.

одна (1030 р.) подає це в коротшій формі, друга (1031 р.) в обширнішій. Що так діялося нераз, це вже доказано: пізніші редактори, переробляючи давніші літописні зводи, нераз стрічали записки про ті самі події в двох різних джерелах — одну коротшу, другу довшу; тоді вони одну з них містили під дальшим роком, уважаючи її за приналежну до іншої події. Подамо кілька прикладів для підтвердження цієї гадки.

В Київськім літописі маємо кілька таких повторень. Ось під р. 6643 (1135) розказується про те, що князі помирилися й у висліді Переяслав дістав Андрій Мономахович, а Ізяслав Мстиславович Володимир[7]). Це саме розказується в другій записці, зараз же після цієї, але вже під наступним 6644 (1136) роком. Другий приклад: п. р. 6644 (1136) двічі подається вістку про смерть внука Володимира Мономаха, Леона[8]). Третій: п. р. 6649 (1141) подана вістка: »Приведена бысть дщи (дочка) Всеволожа в Ляхы«[9]). А під слідуючим, 6650 (1142) р. читаємо: »Того же лѣта отда Всеволодъ дчѣрь свою Звѣнославу в Ляхы за Болеслава«[10]). Отже, як бачимо, дублєтні вістки про ті самі події річ звичайна в літописах[11]).

Але чи це, що діялося з Київським літописом, можливе з Повістю врем. літ, нашим найстаршим літописом? Вже згори можна ствердити, що так, бож і він переходив кілька редакцій. В ньому теж можемо вказати кілька дублєтних вісток. І так п. р. 6597 (1089) читаємо, що дочка кн. Всеволода, Янка, поїхала до Царгороду; в якій справі — не подано. Зате п. р. 6598 (1090) читаємо, що Янка привезла з Царгорода Митр. Івана (III); ця друга записка обширніша. Очевидно одна і друга відносяться до одної події. Та навіть із часів Ярослава Мудрого маємо в літописі дублєтні записи. І так п. р. 6524 (1016) маємо обширне оповідання про побіду кн. Ярослава над Святополком; під р. 6525 (1017) ляконічну записку: »Ярославъ ввоиде в Кыевъ и погорѣша церкви«. Потвердження того, що в 1017 р. погоріла церква (з манастирем) св. Софії, маємо й

---

[7]) Іпат. с. 214. [8]) там само. [9]) Іпат. с. 220. [10]) там же с. 224.
[11]) Пор. про це Дм. Багалій, Нарис української історіографії. Том І. Літописи. Вип, 1. Київ, 1923, с. 72.

333

у Тітмара, Єп. мерзебурзького. Ясно, що тут мова про побіду Ярослава й опанування Києва, а тим самим це дублєт вістки з 1016 р. Добру дату дає коротша записка. Другу пару вісток маємо про боротьбу Ярослава з Мстиславом тмутороканським. В літописі читаємо: »В лѣто 6531. Поиде Мьстиславъ на Ярослава, с Козары и Касогы«. Під слідуючим (6532) маємо обширніше про цей бій, де подано подробиці з поетичної традиції про лиственський бій. Очевидно, що добру дату й тут дає коротка записка — 6631 (1023) рік.

Як бачимо, в Повісті, навіть ув оповіданнях про часи Ярослава Мудрого, є дублєтні вістки. Такий дублєт, очевидно, маємо й у вістках 1030 й 1031 р. Обі вони оповідають про той сам факт, себто похід на Черв. Городи, між якими був і Белз. Отже на основі аналізи отсих вісток доходимо до висновку, якого домагалися дані язикові й історичні — що Белз належав до Ч. Г., а тут маємо джерельне потвердження цієї думки. Отже Белз певно був подуманий, як один із »інших городів«, що їх зайняв Володимир Великий.

Котрі ж іще городи зайняв святий князь у 981 році? Йдучи тією самою дорогою, що в розумуванні про Белз, можемо їх означити. Отже це першусього старинний Волинь на Бузі, що лежить язиково на тій самій території, географічно належить до Забужжя, історично — до Холмщини (перв. Червенського Князівства). Другий город — це, як вище доказано, Белз, положений теж на лівім боці Буга. Врешті можна вказати ще третій город, язиково й історично волинський, а положений так само над Бугом — це Бужеськ. Хоч саме місто й лежить на правім березі ріки, але старше городище положене в вилах Буга й Полтви на лівім березі Буга (гл. в тексті, с. 102). Те, що цей город згаданий уперше щойно в 1098 р., очевидно, не може вказувати, що він повстав пізно. Таким чином можемо відповісти на запит, нераз ставлений у науці: які це »інші городи« зайняв Володимир, або: котрі це були Ч. Г.? Наша відповідь звучить: городи дулібсько-побузькі Волинь, Червен, Белз і Бужеськ. Перемишль, очевидно, належав історично до іншої території.

Екскурс II.

НАЙДАВНІША ЗГАДКА ПРО МАНАСТИР У ГОРОДИЩІ

Сказане в тексті (с. 143), що белжани оснували цей манастир у XVI ст., треба розуміти так, що вони чимсь визначним причинилися до його піднесення, бо згадується цей манастир уже в середньовіччі. Проф. Колесса віднайшов помяник городиського манастиря, заложений у 1484 році, де говориться, що цей манастир (під покровом Успення Пресв. Богородиці) »создаша православнїи царіе и кьтиторы святаго храма сего« [1]) Тому проф. Колесса догадується, що заснували його »мабуть українські князі. Вони, ураз із иншими згаданими тут ктиторами монастирської церкви були певно вичислені в першому Помянику, який не дійшов до наших часів, або їх імена було може поміщені в перенятих (як се буває в Помяниках) з давніших помяників, уписах. на перших видертих картах згаданого помяника з XV в.« Відносно белзьких міщан, то в помянику є числені їх записи вже в XV ст., отже можемо припускати, що вже тоді вони були ктиторами манастиря [2]).

Всежтаки помяник не може подати найстаршої дати про манастир. Помічним буде для нас у цій справі т. зв. христинопільський, а в дійсності городиський Апостол, де маємо на 111 листку таку дописку:

»О мудрости твоя великая. А писалъ Євхъмъ диякъ у Городищи. у пекарни. сѣдъ на въслонѣ. при князи Семашку, при намѣстьницѣ городищьскомъ Феогностѣ а Лазорь упес...« [3]).

---

[1]) Ол. Колесса, Південно-волинське Городище і городиські рукописні памятники XII-XVI в. »Науковий Збірник Українського Університету в Празі«, т. I, Прага, 1923, с. 27.

[2]) Там само. На жаль досі цей помяник іще не виданий.

[3]) Там само, с. 36.

334

Дати при цьому записі немає і треба помогти собі інакше, щоб її бодай приблизно означити. Проф. Колесса підкреслює, що палєоґрафічні прикмети записки вказують на XIII або XIV століття; »докладнійшу дату сеї записки могли би ми означити, коби б ми мали близші відомости про згаданого тут городиського намістника Феогноста«, але такого помяник не занотував [4]). Отже цим шляхом справи розвязати не можна. Треба радше шукати за князем Семашком, т. зн. Семеном, бо його маємо надію швидше знайти, ніж ігумена.

Першзавше питання: XIII чи XIV століття? Що городиський манастир існував уже в XIII ст., а може й у XII ст., про це ледви чи можна сумніватися. Звідти походять такі старинні памятки, як т. зв. христинопільський апостол, чи бучацька євангелія, а крім того ще й ін. памятки XII-XIV ст. Городище Василіянське, чи точніше — його манастир, це був один із найдавніших культурних осередків Волині, як це видимо по його книгах. Але політичні обставини кажуть шукати кн. Семашка не в XIII ст., а в 2. пол. XIV ст. Після впадку Галицько-волинської Держави, за Любарта Дмитра Ґедиминовича (1340-1385), внаслідок тодішнього політичного положення, Белз став знову самостійним князівством (за Юрія Наримунтовича). Крім того численні литовські князі, Ґедиминовичі, а також деякі з Рюриковичів, що дожили тих часів (хоч усунені в тінь як служебні князі), виринають тоді на історичному овиді. До таких можемо зачислити й кн. Семашка.

Та можемо й точніше означити його особу. В тексті (с. 76) подано записку про надання холмській катедрі кількох сіл у 1376 р. кн. Юрієм холмським. Записка ця викликала сумнів щодо своєї автентичности, хоч не в усіх дослідників [5]). Тимчасом палєоґрафічні прикмети записки не викликають сумнівів, а викликають їх моменти чисто історичні: з інших джерел не знаємо, мовляв, холмських князів у тих часах. Таке становище не вірне, що зараз викажемо. Сама записка для

---

[4]) Там само.

[5]) Перегляд літератури в Розова, Українські грамоти, ч. 11, де й поданий найкраще виданий текст цієї записки.

нас дуже важна: там згаданий князь Семен, очевидно наш Семашко. Коли отже записка автентична, то ми одержуємо приблизно дату першої згадки про наш манастир.

Читаємо в цій записці про смерть кн. Семена, сина Юрія холмського, внука Данила (Данилія) холмського. Ця ґенеалоґія позволяє нам ствердити автентичність записки: в 2. пол. XIV ст. стрічаємо і кн. Данила, і (крім Юрія) ще трьох Даниловичів. До того кн. Данило називається в акті з 1366 р. »Данилий«, не »Данiилъ« чи »Данилъ«, як це була звичайна форма, й це дає доказ, що в записці мова про того самого князя, що й у згаданім документі. На основі різних документальних згадок, яких тут не будемо наводити, можна накреслити таку ґенеальоґію згад. князів:

Данилий, кн. холмський,
зг. без титулу 1366, з тит.
(як померший?) 1376 р.

Юрій	**Федір**	**Михайло**	**Димитрій**
кн. холмський, зг. 1376 р.	кн. острозький, зг. у рр. 1386-1396	(без титулу) зг. 1386, †1399 на Ворсклі	кн. волинський †1399 р. на Ворсклі

Семен (Семашко)
кн. всеволозький (??)
† ок. 1376 р.

Вже з цієї ґенеальоґічної таблички видно одну дуже цікаву річ: це титули князів. В 2. пол. XIV ст. реально існували князівства володимирське й белзьке; натомість не лише не існували тоді, але й не мали княжої традиції (як самостійні князівства) ні Холм, ні Острог, ні Волинь (город, не країна!). Бачимо отже, що ці князі мають, так би мовити, »нешкідливі« титули; натомість реальні князівства мають литовські князі, з роду Ґедиміна (Белз напр. Юрій Наримунтович). Князів же Даниловичів (предків дому Острозьких) не можна звязати з ніякою галуззю Ґедиминовичів; це, очевидно, нащадки українського княжого роду. Їх тепер прийнято до служби, надано титули, але не допущено до княжої влади, —

335

радше до адміністраційної (нпр. кн. Федір управляв Луцьком). Надання цим князям титулів, а також урядів підносило їх самопочуття й вони за те обіцюють вірну службу — чи то Любартові, чи Ягайлові.

Без титулу виступають два князі: Михайло й Семен. Щодо кн. Михайла, то не маємо вказівки, чи він дійсно мав якийсь титул і уділ — він радше виступає в тіні брата Федора. Натомість записка на городиському апостолі (»при князеві Семашкові«) вказує, що й кн. Семен уважався за управляючого князя. Який же уділ міг йому бути приділений? Городище Василіянське лежить, за поділом XV ст., не території белзького дистрикту. Але ж князем белзьким він не міг титулуватися, бо таким був Юрій Наримунтович [6]). З другого боку недалеко Городища був стародавній Всеволож, теж без традиції княжої столиці. Первісно Городище могло входити в склад всеволозького дистрикту. Звідси можемо припускати, що кн. Семен Юрієвич міг мати титул »всеволозького князя«. Очевидно, це лише гіпотеза, здогад.

Зате певно можемо сказати, що кн. Семен Юрієвич, що помер ок. 1376 р., і князь Семашко городиського апостола — це одна особа. Таким чином досягаємо подвійної цілі. По-перше стверджуємо, що записка з 1376 р. годиться зі сучасними обставинами, а тимсамим вона автентична. По-друге одержуємо дату княження Семашка: перед 1376 р., але й не дуже так давнішу (зогляду на те, що дід жив іще в 1360-их роках). Отже в цей спосіб дістаємо (приблизну) дату першої згадки про манастир у Городищі: ок. 1375 р. Значить, що цей манастир існував уже в 3. чвертці XIV ст. напевно.

---

[6]) Батько Юрія, Наримунт-Гліб, помер не 1326 р., як подано в тексті на с. 75, а в 1348 р.

336

ДР. ІВАН КАРПИНЕЦЬ

БЕЛЗ І БЕЛЖЧИНА ПІД АВСТРІЄЮ

(1772 - 1918)

Справа назви »Белжчина«

Під назвою »Белжчина« розуміється сьогодні белзький судовий повіт. Він повстав щойно з початком другої половини XIX ст., а саме у хвилині творення Австрією нового судівництва в Галичині, себто в 1855 р. Тоді створено так звані мішані повітові уряди (gemischte Bezirksämter), яких головною задачею, побіч деяких адміністраційних чинностей, було виконувати судівництво. Приділені цим мішаним урядам округи були основою для пізніших судових повітів, створених у 1867 році, коли то остаточно відділено судівництво від адміністрації. Границі нових судових повітів, а між ними й белзького, тоді дещо змінено й так залишилися вони на довгі роки. Отже поняття »Белжчина«, що покривається сьогодні з поняттям белзького судового повіту, ще досить нове. І тому говорити про Белжчину як якусь цілість перед 1867 чи 1855 р., тяжко, а впрочім і непотрібно. Громади нинішної Белжчини були тоді дуже незначні, тому й події в них, за вийнятком самого Белза, були так мало цікаві, що займатися ними спеціяльно було б тільки злишнім тягарем. Впрочім і після створення белзького судового повіту, його громади, поза Белзом, не відігравали ніякої ролі й тому згадки про них поміщуємо лише в конечних або характеристичних випадках, яких вимагає історія Белза.

Прилучення Белза до Австрії

В часі першого розбору Польщі в 1772 р. дістався Белз, разом із більшою частиною белзького воєвідства, до Австрії, під владою якої залишився через 146 літ (до 1918 р.). В який же спосіб зайняття Белза австрійцями наступило, не знаємо, бо немає ніяких описів із того часу. Одно лише можна напевно сказати, що на місці не було ніякого спротиву.

Характеристика тодішної австрійської держави й її впливів на розвиток Белза

Австрія, у хвилині прилучення до неї Галичини, вже була перемінилася з феодальної в абсолютну, централістичну державу, в якій про всі справи, навіть дрібні, рішав уже центральний уряд. Тодішня володарка Австрії, Марія Тереса, започаткувала була зараз після вступлення на престіл низку реформ політичного, адміністраційного, судового й господарського характеру, що згодом із реформами її сина Йосифа II. (спочатку співрегент, пізніше, після смерти Марії Тереси, володар Австрії 1780-1790) створили з монархії Габсбургів новітню державу. Ті часи, знані під назвою світлого абсолютизму, були характеристичні тими глибоко сягаючими в усі ділянки життя реформами, як також і тим, що в державі нічого не діялося без відома володаря і що всякий розвиток життя на якомунебудь полі був визначений згори. Тимто й розвиток чи впадок поодиноких міст у Галичині, а в нашому випадку Белза, був, після прилучення Галичини до Австрії, вислідною передовсім потягнень австрійської влади. А ті потягнення йшли в тому напрямі, щоби при якнайменших видатках державних кас була якнайбільша користь у першій мірі для держави як цілости, а щойно дальше для даної частини краю, чи громади.

Поділ історії Белза австрійського періоду

Домінуючий вплив державної політики на розвиток складових частин держави, що почався від світлого абсолютизму, залишився вже до наших часів. І тому історію міст у нових часах, а в нашому випадку історію Белза під Австрією, муситься розглядати на тлі історії даної держави, бо інакше багато подій було б тяжко зрозуміти.

Час приналежности Белза до Австрії ціхує досить велика різнородність подій загально-державного характеру, що так чи інакше впливали на його розвиток. Загально треба розрізнити такі різкі періоди:

1) Час великих перемін, від прилучення Галичини до Ав-

338

стрії аж до віденського конґресу (1772-1815). Він обнимає в першій фазі, до 1790 р., великі реформи Марії Тереси й Йосифа II, а після 1790 р. фазу великих европейських війн, що закінчилися остаточно віденським конґресом у 1815 р.

2) Період метерніхівського, поліційного режіму (1816-1848), що характеристичний застоєм суспільних, політичних і господарських відносин.

3) Період нових великих перемін, що почався революцією в 1848 р., званою »весною народів«, а згодом після деяких суспільних і політичних реформ та фазі реакції, закінчився наданням конституції 1866 р.

4) Період постепенної розбудови конституційного життя в Австрії (1866-1914); він характеристичний також довготривалим миром.

5) Період світової війни аж до розвалу Австрії (1914-1918).

I. СТАН БЕЛЗА У ХВИЛИНІ ПЕРЕХОДУ ПІД АВСТРІЮ (1772 РОКУ)

Галицькі міста в світлі меморіялу ґр. Перґена (1773 р.)

У хвилині переходу Галичини під Австрію був Белз, подібно як і всі інші міста тодішньої Польщі, в великім занепаді. Щоби зрозуміти, що тоді діялося з тими всіми містами й у якому стані вони находилися, мусимо познакомитися з урядовим звітом першого австрійського ґубернатора Галичини, ґрафа Перґена. Вправді цей звіт, званий загально меморіялом Перґена, походить з 1773 р., але подає стан, у якому Австрія застала Галичину. Зміст меморіялу в відношенні до міст, такий: [1])

В Польщі місцевість, що в ній 10-12 жидівських родин мешкає у стільки ж деревяних домах, зветься вже містом або містечком. У Галичині міста, що в них живуть міщани, які ще заслугують на назву міст і в яких находяться вчасти муровані доми, такі: Львів, Ярослав, Замостя, Ряшів, Тарнів, Перемишль, Коросно, але й вони (Львів виключаючи), малі, доми в них нужденні й нечисті; небагато християн занимається ремеслами; жиди мають міське право й роблять міщанам конкуренцію. Причини того занепаду міст дошукується Перґен у польській конституції, почасти в устрою міст і їх забудуванні та в привилеях шляхти (варити і спроваджувати горівку й пиво, осідати в містах, проголошувати ярмарки у своїх місточках і селах). Всі друкарні в руках духовенства, так само аптики, але вони зле заосмотрені в ліки. Установлювання цін поживи й виробів воєводами давало їм велику владу над міщанством, що його використовують. Устрій міст

[1]) Dr. L. Finkel, Memoryał Antoniego hr. Pergena... »Kwartalnik histor.«, XIV, і окр., 1900, стор. 15-17.

був лихий черезте, що кожному міщанинові, на основі магдебурського права, вільно було варити і продавати пиво. Наслідки цього такі: зле пиво й розпіячення міських громадян... Продаж пива, а тепер також і горівки, це не особний промисл і ніхто йому виключно не віддається. Взагалі зле ділає на торговлю те, що той самий міщанин може провадити кілька промислів. Відємною сторінкою магдебурського права є також помішання поліційних і спірних справ і віддання їх тому самому судові. В галицьких містах існують вправді цехи, що мають надані їм від королів привилеї, але вони не роблять нічого, лише пильнують, щоби нові, захожі не шкодили їх інтересам, щоби відбулися щороку 2 або 3 Служби Божі за душі померших цехових товаришів і, вкінці, щоби на цехових зібраннях — відходило багато горівки. Міські урядники, вибирані щороку, а навіть частіше, не мають досвіду в урядуванні й видають присуди на основі права, яке знають тільки зі слуху. В старостинських містах є вправді іменовані королем адвокати, чи юстиціярі зі шляхти, але й вони мають малі відомості з міського права, торгують справедливістю і гноблять міщан. Тому, що від уряду (міського) ніхто не може звільнитися, якщо його вибрано, а уряди безплатні, стараються урядники в інший спосіб винагородити шкоди, які повстають з виконування урядів... Екомічні справи по містах не є впорядковані; для прилюдних будівель нема вишколеного інспектора; злочинці втікають із недостаточно забезпечених вязниць; по вулицях волочиться дуже багато жебраків, що облягають брами церков і манастирів. Податки розложені дуже нерівно. Вогневого порядку немає; комини вузькі і зле чищені. Ціни, міри й ваги залежать від воєводів. Торговля деревом і мукою в руках жидів, а вчасти також вируб мяса. Для гигієнічних відносин нічого не робиться. Жидівські хірурґи заступають лікарів; повитухи (акушерки) не мають ніякої науки. Підчас останньої зарази в Руси перед 2-3 літами гнали заражених у ліси, їх речі закопували, а відтак відкопували. Галицькі міста забудовані домами з дерева й мають деревяні дахи, тому згоряють до тла що кілька літ; лише Львів і Замостя забудовані правильно.

Ось так представлялася, у світлі австрійського урядового звіту, ситуація галицьких міст та відносини в них у хвилині коли Галичина опинилася під владою Габсбургів. Положення дійсно дуже погане і прямо безнадійне. І Белз, хоча він і був воєвідською столицею, не творив під тим оглядом вийнятку.

Відомості про Белз перед прилученням до Австрії

Першусього насувається питання, що про Белз знали тоді в світі й чи взагалі щось знали, тимбільше, що наведений вище меморіял Перґена не згадав про нього ні словом. Зразу ж треба відповісти, що про Белз знали, але дуже мало. На пять літ перед прилученням Галичини до Австрії вийшла була книжка в німецькій мові з описом землі, в якій находимо таку відомість: »Белз — широке місто, яке є осідком воєводи, більшого каштеляна, старости, соймику й городського суду« (»Bells, eine weitläufige Stadt, welche der Sitz eines Woiwoden, eines größeren Castellans, Starostens, Landtages und Landgerichtes ist«)[2]). Ось тільки всього. Але скільки має це місто мешканців, чим вони занимаються, які в ньому будівлі, школи й т. д., то про це ніхто нічого тоді не написав, бо ніхто з чужинців туди не заїздив. Раз — не мав потреби, а другий раз — тяжко було до цього міста дістатися через недостачу доріг, бо стара шляхетська Польща доріг не будувала, а самі міста за таку річ і не думали. Тому існували тоді тільки т. зв. »польські дороги«, протерті возами й кіньми. Як була суха пора року, то можна було ними їхати, але як була непогода, то дістатися ними кудинебудь було дуже тяжко. А що Белз має дуже багнисту околицю, то хоч і називався воєвідською столицею, був внаслідок браку доріг містиною так сказати б — забитою від світа дошками.

Населення Белза в 1772 р.

Скільки міг мати Белз у тому часі (1772) мешканців? На це питання годі відповісти. У тому часі мешкали вже в Белзі,

---

[2]) D. Anton Friderich Büschings neue Erdbeschreibung. Schaffhausen, bei Benedict Hurter. II. том, виданий 1768 р., ст. 388.

До Хвальної Редакції місячника
„Літопис Червоної Калини"

В числі 205 „Діла" поміщено повідомлення про видавання Вашого місячника присвяченого висвітленню визвольних змагань Українського Народу. Як один з учасників тих змагань, маю деякий матеріял. Посилав до Видавництва „Червона Калина" свої спомини під Наголовком: „Хрестним Шляхом" Ці мої спомини були мені повернуті з тієї причини, що як раз Видавництво друкувало спогади ген. Петрова.

Може вони підійшли б тепер до нового місячника. Коли б я мав принципову згоду Редакції на їх друкування, я б міг їх ще раз вислати, бо вони лежать

400
400
50
350

так, як були повернуті зі Львова.
Гадаю, що може де хто з членів
редакції може пам'ятати їх,
бо вони лежали довший час у Львові,
їх там студійовано і ..., коли б
ми не були почали друкувати вже
давнійше споминів ген. Петрова,
то були б дуже раді видати Вашу
працю, бо вона дуже гарно написана
і цікава ... Так писала до мене
Управа Видавництва повертаючи
мою працю.

Отож пропоную знов цю свою
працю до поміщення в „Літописі".
Як що треба буде, то можу знов
прислати на перегляд, розуміється
під умовою повернення її мені, на
випадок не приняття.

З пошаною Я. Винник

341

Адреса: Wołkowysk 2
Jakub Winnik

Четар У.С.С. Іван Балюк (1895–1915) був дуже талановитою людиною. Син селянина зі села Грибуховець коло Бучача. Вже в гімназії вибився між товаришами на перше місце. Був він голова тайного кружка самоосвіти, визначний учень у клясі, при тім мав серед товаришів такий авторітет, що у спорах приходили до нього і його рішенню піддавались безумовно. Студіював завзято у висших клясах астрофізику і астрономію, бажаючи найти в них відповідь на найпалючійші для молодої і вдумливої людини питання про суть і ціль сьвіта. Свою душевну боротьбу зясував у „Записнику гімназіста і в збірці поезій „За одвічною тайною".

Як зачалася сьвітова війна, вступив одним з перших до Січових Стрільців. Настала пора чину. Став взірцевим стрільцем, а опісля, як відзначився нераз очайдушною відвагою і сталевою енерґією, дійшов скоро до степеня четаря і заступника Вітовського. Згинув у наступі в серпні 1915. р. біля села Завалова над Золотою Липою, як вів сотню на пролом московської лінії.

Попри військові заняття находив час і для важних громадських справ. Він і ще кількох товаришів зброї диспутують про стрілецьку ідеольоґію і приходять до переконаня, що У.С.С. повинні по війні поширювати свою ідеольоґію, свої самостійницькі переконаня серед нашої суспільности. А що для цеї цілі потрібна часопись, то він занявся енерґійно аґітацією між стрільцями, щоби складали

гроші на „пресовий фонд У.С.С." і сам давав примір, як треба не жаліти на ту ціль гроша.

Нижче подані листи показують його глибоке ~~зацікавлення~~ відчуття найважнійших потреб ~~[illegible]~~ хвилі. В них закликає він нашу молодь, зібрану тоді у Відні, до осьвітної праці серед бездольних наших вигнанців у Гмінді і серед полонених Українців з російської армії.

М. З.

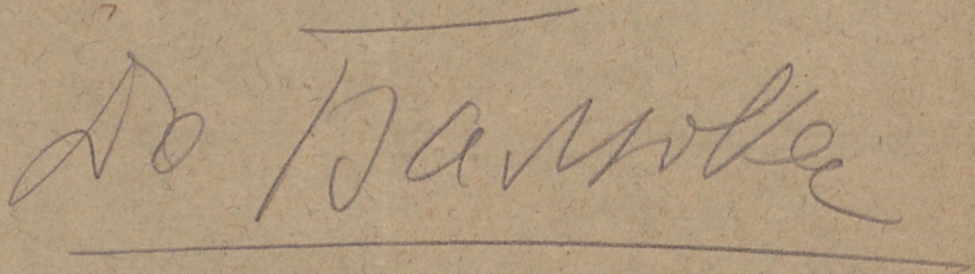

(сотника)

Лист Дмитра Вітовського до Івана Балюка.

16. IV. 1915.

Дорогий Товаришу!

Я не міг бути з Вами перед Вашим відходом, і не міг обговорити з Вами тих річей, які Ви будете мусіли зробити у Варшавянці.

I. Навязати дружні відносини з хлопцями I. куріня. Так серед них, як також серед хлопців з нашого куріня поширити думку пресового фонду. В сім ділі може Вам віддати велику поміч др Стародубський, який там тепер сидить. До него пишу рівночасно, а Ви з сим листом зголосіть ся в него і обговоріть справу, як єї треба повести. На другу туру пущу Матчака, на него спаде ся робота, на третю Романишина.

II. Стягайте на фонд а) від кадри, б) від першого куріня. Тут возьміть собі до помочи т. Ждимлевського. Він нехай головно робить між офіцерами. Будете там правдоподібно пізда 1. V., отже офіцери вже будуть мати пенсію в кишени. Вашим обовязком буде витягнути від них 1/3 часть пенсії. Волітоть дати на фонд, чим пропивати

в карти або в Мункачи.

Найважнійше з того, що маєте зробити, то довести до зближеня обох курінів. Пізнайте хлопців, що то за матеріял.

Якби Вам було потрібно якої помочи до роботи в кадрі, то поговоріть з ст. десятником Прибильським. Се мій товариш з шкільної лавки і аматорської сцени, зробить, що буде потрібно.

Моя приватна просьба: Відшукайте в кадрі свіжо прибувших з Коломиї т. Турянського Івана і Осипа Кузьмича. Поздоровіть від мене. — На наших хлопців прошу уважати, щоб не розлізалися нікуди, щоб не зробили якої дурниці, на кватирах щоб заховувалися порядно.

Самі на Себе уважайте, щобисьте як найскорше підрепарувалися. Від часу до часу напишіть дещо.

Здоровлю Вас сердечно

Ваш

Дмитро Вітовський

1 346

В. К.

Спомини.-

День 1. листопада 1918. р. застав мене хорого на іспанку в ліжку. Село моє Гута полоницька - се закутина повіту Камінка струм, куди вісти зі сьвіта про події сьвіта пізно доходять. Та про тайну ночі 1. листопада в сам час я знав. Приїхав брат Левко і передав приказ з повітового Комісарату підготовити кандидата на українського комісара і єго прибічну раду. Се зроблено мабуть зараз - таки на єго руки і коли в день 1. листопада після розброєня постерунку в Полоничній - (~~дельгат~~) укр. жандарми відібрали печать і управу громади від І. Філяровского Поляка - було кому її в імя укр. влади перебрати. Перебрав Іван Міляновский - як Комісар, я як писар, а щоби селяне були докладнійше поінформовані - скликано сходини громади і сій ~~[illegible]~~ вибрали собі запропоновану власть

Іван Міляновский - Комісар Андрій Віхоть - заступник, а з шести членів - було двох Поляків в заряді громади. - Попередний австр. війт - викінчив касову книгу і в порядку передав урядованє і акти в тиждень чи два опісля. -

Сї факти народнього зриву - зрозумів нарід - по перше, як кінець війни - а ваги, що се початок будови чого незалежної держави не пійняв. З фронтів сьвітової війни - вертали жовніри - домів полонені прямували на Україну чи в Росію - Рушити бувшого австр. жовніра, односельчанина - промовою, відозвою до зголошеня в ряди стрільців було тяжко. Сотки кільометрів - пішки зробив неоден, треба відпочати, а многим не хотіло ся - йти в стрільці, бо не було такого примусу як за австрийских часів. В селї Чит. Качковского не давала можности - до зрозуміня українського кличу, хоч богато повернувших селян прозріло на війні чи - ~~як~~ дехто - й в Талєргофі.

Першу часопись, що принесла офі-

циальне укр. звідомлене було се „Нове слово", котре приніс зі собою Микола Бойк. Се був неначе сон - читати: премієр міністрів - др. Кость Левицький, і рад міністрів Укр. влади - та ні, се дійсність і рішуча воля у них - бути господарем на власній землі. Радість велика у серцях правдивих укр. громадян - а загал села був не похопний причинити ся до здійснення кличів і задивів укр. міністрів.

Повітовим Комісарем Камінеччини був судія п. Лев Петрушевич. По наладненю тимчасового апарату - в центрі повіту - що вівторка була сесія комісарів для громад судового повіту Буськ. Перша така сесія - се радше перше українське віче в Буську, єще нині в памяти мій як один з найчарнійших споминів. В домі бурси „на Греблі" в Буську зібрались представники громад; майже всі священики Українці, учителі, жіноцтво - міщане; Повіт. Комісар вихоплює ся на стіл і словами:

„Слава Ісусу Христу" - зачав віче.
„Як комісар повітовий - Вільної Укр. Републики - вільними устами витаю тебе Український народе Бузеччини в тій радісній хвилі - воскресеню нашої вільної держави. Хвиля радісна - але важка. У зискану незалежність - треба захистити - утвердити і т. д. - Сльози плили з очей - тишина - глубока, настрій поважний у всіх зібраних. За привітом - йшло запевнення - про старання Укр. Влади о безпеку життя і майна всіх горожан - острий приказ заховання спокою а відтак приказ за приказом що до оборони західних границь.
Як реконвалесцент - не мав я змоги нотувати перебігу сеї першої сесії - віча, а память детайлів не в силі відтворити - а мати збір приказів, розпорядків з сего часу - се значить мати історію села з тих листопадових днів. Без них - се поверховний спомин з так важного часу. -

Вторкові сесії в Буську - се був єдиний спосіб звязи з повітом. Прикази на тисьмі - на місце пояснення і всякі запити давані Комісарами - громад сам п. Лев Петрушевич полагоджував.

На селі Комісар мав тяжшу справу. Порядку ж спокою берегла міліція під проводом Тишка Сарабуна. Сей - з позертвованєм сповняв свою задачу і зголошував комісареви точно - чи варта сельска робить службу і які рухи в селі завважати було можна. Та респекту що до власти комісаря нарід великого не мав, бо то - каже - наша власть." Так само глядів нарід на укр. жандармерію (постерунок) - а де тільки міг викручував ся від обовязків, і приказів їх - прямо утікав.

Не памятаю, чи хто був зі села добровольцем - чи не Петро Каранець - аж примусова бранка взяла щось трох. Як богослов - по тяжкім переході і спанки я не мав сил до більшої праці - та кув

часто слова: „нех він нас не заохочує, нехай бере гвер і сам іде!" –
Час не стояв. По місяци боєвий фронт обняв Львів і західну границю З. У. Р. – організація йшла поволі – запіля повільним темпом робило свою роботу. Треба було кинути ся вічами на село.
У. Н. Рада з правительством в Станиславові мали дуже тяжку працю. Орган „Република" – а часопис „Укр. Голос" з Тернополя – подавали короткі вісти зі сьвіта а в більшости були лучниками з населенєм з нашим укр. правительством оголошуючи розпорядки, прикази – чи ін. формуючи о фронтових успіхах чи неудачах. Найбільше заінтересувало ся село земельною реформою – і віча по селах – мали з одної сторони осьвідомити о вазі історичної хвилі населенє – а з другої сторони обовязки – народа получити в формулі „наперед безпека границь – отже воля а потім земельна реформа. Участь населеня на вічах – (Полонична, Топорів) була мала, мало ся вражінє, що

нарід чекає на готове, а себе потішає
приповідкою „без одного жовніра - війна
буде". І се на нас пімстило ся.
Комісар села - ставав ворогом людей,
масові подання о реклямації вносили му-
щини в силі віку, а як Повітовий Комі-
саріят не узгляднив - ненависть, бай сварка
- а вічні клопоти зі солею, нафтою
клопотали уряд села більше чим
вимоги фронту. Прифронтові повіти
працювали добре, а дальші - спали
в той історичний момент. -
Розпорядком Преподобника при Секре-
таріяті військових справ - покликано
богословів до служби без оружя і
по перегляді, відбутім в Камінці струм.
приділено мене до Коша Вишко-
лу в Буску в місяци лютім 1919.
Праця на селі - перейшла в руки
підготованого писаря Ілька Мари-
нюка - а я став членом УГА.
в котрім дослужив ся степеня десят-
ника і перебув цілу Кампанію
і аж в р. 1921 вийшов з Тухолі. -

353

II.

~~Побут в Вишколі в Буську.~~

Командантом Вишколу був пор. Салєк. Як тільки нас чотирох зголосили ся до команди коша - приділено мене по зложеню присяги на вислугу I. запасної сотні до четаря Назаркевича. Сотня уміщена була в Сокільні. - Канцелярія на I. поверсі. Моїм канцеляриянним наставником був рахунковий ст. десятник Гольчевский після загальної гадки Поляк. - Командант вишколу клав натиск на добре вишколенє мужви, на добру дисципліну та освідомленє до вітского порядку привик скоро. Щоб не разило моє цивільне убранє - приймав приказ нас умондурувати. А ту не було в що. В сотенній магазині десь вишпирало німецку мантлю, австрийску уланку і се був мій верхний мундур. Така зміна мундуру - була комічна і я за свої гроші мусів стара -

ти ся о одіж військову. Крім канце-
лярийної писанини - моїм завданєм було
що другий день по полудни 2-4 год. ма-
ти до мужви виклади, лекцію націо-
нального освідомлення.
Між сотенною мужвою були мої од-
носельчане, з і сусідних сіл хлопці і
взагалі братство своє. Тут праця невдяч-
на. Найпалкійші промови до них о
вазі хвилі, о любві Рідної Землі - о
героїчних подвигах, відомих вже
з фронту - приймала більшість
мужви зовсім обоятно. Одного разу
мій фамілїянт щиро сказав мені
„Василю - шкода грудий, они поза
плечі сьміють ся і кажуть „най
собі він дурний говорить - а ми
свій розум маємо." Зн. тут гра-
ло своєрідне розуміне справи у муж-
ва, за мала охоти жертви на
жертівнику любови Батьківщини,
вчасна користь
Се ілюструю слідуючим фактом.
Сотенний магазин видав кілька пар
чобіт нових. За два чи три дні
голосять ся два стрільці по чо-
боти (обуве) при рапорті - і ока

зує ся, що відрізані холави передали стрільці жінкам - а по нове обзвя стали до рапорту. -
Щоденно рано бракувало кількох стрільців, бо ще не вернули з дому; ~~а~~ случаї дезерції зі сотні рідкі. Се часто мало місце в понеділок рано після неділі. Тут може був недобрий примір. Дуже часто на неділі, коли командант Вишколу їхав до Команди Корпуса - або десь в приватних справах, то й члени старшинського збору виїжджали, так що одної неділі остав був на цілий Бурк дижурний (інспекційний) офіцер четар Никифорів. Після участи в богослуженню і по ранній збірці стрільці собі урвотували ся.
Команда міста дбала о порядок і безпеку життя і майна жителів Бурка. Спокій заколотили дві сотні, що прийшли до вишколу з Радехова. Чи они були тут приділені - чи переходили на фронт не знаю. Був се елемент бутний, мало здисциплінований. Раз тра-

пила ся слідуюча пригода пор. Салєкови. На ринку в Бучоку стояв гурток Радехівців-стрільців, котрі не поздоровили переходячого поручника і сей зареагував на сей крок. Не тямлю докладно - яке се було реаговане, (- а здаєся, що один зі стрільців дав причину, що командант замахнувся гараною -) - досить, що Радехівці обскочили пор. Салєка, розоружили і інтернували в своїй касарні (мійскій школі за церквою). Застерігаю ся тут що до мотиву розоруженя, бо були двояки вісти - але факт розоруженя стверджую. По якімсь часі зявив ся вільний командант в команді вишколу а сотні вернули з поворотом до Радехова. Нічний постій мали призначений в Грабові. Команда вишколу обдумала плян розоруженя тих сотень. Участь взяли майже всі старшини і відділ здисциплінованих стрільців. ~~Бі~~

Біля гостинця за с. Грабовою

в напрямі до Полоничної є густий
сосновий зруб на просторі 300–400 т.
Відтак з обох сторін гостинця є гарна по-
ляна, за нею знов ліс, що схо-
див ся і тягнув ся поза поляною
рівнобіжно до ~~го~~ із гостинцем.
Ночію через Грабову переїхало
тягарове авто, на нім три
машинові кріси. Якось переді-
став ся той ~~відділ~~ група старшин і стрільців ~~стрільців~~.
Поляну обсадили старшини -
з двома крісами, -стрільці в зрубі- авто ніби зі-
тсуло ся і єго направляло ся.
На платформі був замаскований
машиновий кріс. Сотні виру-
шили зі села раненько висилаючи
стежі близько себе. Стежі
перейшли поляну, минули авто
а за ними на простір поляни
вступили сотні. Тоді з укриття
вискочив пор. Сачек - з прика-
зом „Руки в гору" - а машинові
кріси зачали стріляти в повіт-
ре. Збентежені дві сотні да-
ли ся розоружити і під ескор-

тою відвести до Радехова. Що дальше було з тими сотнями — не пам'ятаю.—

Тут в Буську я дістав перший аванс — на старшого стрільця, що я при рапорті по формі зголосив. Та в тій ранзі я не довго фунгував, бо прийшов приказ всіх уніючених богословів відіслати до Станиславова. В приказі було виразно, що о скільки котрий є готовий до прийнятя духовних сьвячень — то єго віддати до диспозиції Преподобника. Я по приказу вибрався в путь — хоч не готовий до сьвячень — і маю з тої дороги — хиба образ, як їхалося желізницею за Укр. Републики на сі землях.—

Стація Красне. Коло неї летуньска площа, на ній згарища кількох бараків після катастрофи — вибуху гранату в часі викладу про гранати. Стація повна вагонів, тутже магазини для фронтових частин. Рух осіб військових великий. Моє зголошене в команді двірця прийняв хорунжий (мабуть Андрущишин) і я

дістав можність їхати потягом.
Потяг — тяговий, з одним возом „теплушкою". Провідник потягу — не прийняв мене до теплушки, закриваючи ся тим, що ту їде желізнична делегація до секретаріяту в Станиславів — отже місця нема. Я умістив ся в товаровім возі. Їхати було годі. Ходив — бігав а ноги мерзли і відмовляли послуху. На стаціях Скварава-Кнаже всідали до теплушки — особи цивільні — і се дало мені притоку в Золочові в команді двірця внести жалобу на сторонничість провідника поїзду. Се помогло. Я дістав ся до теплого вагона і бачу, що пів воза порожного. Була делегація з 40-х осіб, але з двайцять осіб було невійскових осіб. Видко змірив провідник мене очима, що як стрілець не буду міг єму „пропуск" хоч републиканьский вручити як вступ до теплушки. Делегація їхала до секр. Мирона в справі желізничків. Скоро ми познайомили ся і зложили собі квартет

та довгу - нудну їзду прикрашували
співом.
Тернопіль мені знаний. Тут на стації
ще більший рух - ~~як~~ зрозумілий на так
важний осередок. Потяг в Ходорів від-
ходив за дві години. З протекції
тої делегації я мав запевнене місце в по-
тягу і в желізничній харчівні дістав
- за гроші - обід. Щасливий був подорожний,
що захопив де кусень лавки в вагоні а вже
теплім і тому з поспіхом ми пере-
сідали в Ходорові, а все як товариші
делегації згідно по вигляді радше
військовий ордонанс.
Станиславів - побачили ми рано. Натовп
в команді двірця, чемно трактують
зголошеня урядуючі старшини. Пе-
рейти нікуди - бо сотні стрільців за-
лягли до лівки, чекаючи на транспорт.
Фіакрів богато. Рух - як на нашу
столицю середній.
Преподобник о. Ізак урядував вже
раненько з персоналом свого рефера-
ту - п. Любка, Янович і один монах.
Мене прислали тут зовсім безпо-

потрібно, команда Коша не прочитала точно приказу і хоч я не мав услівій до відсилки — мене відслали. Може й добре стало ся. Бодай подивив ся на столицю воєнну З.У.Н.Р. і зайшов до осідку секретаріяту — ба навіть був в бюрі др. Курівця — як секретаря здоровля (чи як там звав ся). Ма

Мала кімната — з одним бюрком. Два столи побіч — завалені паперами. Секретар др. Курівець — дуже ввічливо прийняв мене і зі згляду на мій поворот полагодив скоро мені поручену справу. В домівці секретаріяту взагалі був рух —, біганина урядників по сходах, маса інтересантів межи котрими я бездільно ходив по коритарах і читав написи бюр і їх оголошеня. Радів душею — що тут кує ся доля Східної Галичини, тут будує ся наша держава — та не знав, як то будівничі її складають.

Потяг відходив аж вечером. Вступ-

362

пив на хвилю до знакомих – а потім
зайшов з пор. І. Левицким до його сотні.
Сотня містилася в одній крилі з бу-
динків карного заведення. Пригадала
ся мене утеча Січинського і я огля-
нув келію – а потім я показува-
ний напрям утечі. З жартом звер-
нув ся я до поручника:
„Видко, що дуже порядна твоя сот-
ня, коли аж в Кримінали она при-
міщена"
„Так є елемент такий, що йому би ту
сидіти – та якось держить ся їх
в дисципліні – і они розуміють
потребу карности. Зрештою – на
загал – хлопці дуже свідомі і карні.
Я вздихнув якось легше, бо почув о-
пінію о сотні лучшу, як би то я
міг був сказати о своїй 1. фрон-
товій сотні. Умисно змовчав і поті-
шив ся, що якось буде й моя сотня
карна.
Поворот мій – був знов інтересний. Вози
були уміщені дві делегації; тож він
їхав прямо Станиславів – Тернопіль

Я мав місце на коритари. Зимно - зле.
В переділці - двох делегатів з Києва, оден
сотник і сестра жалібниця. Як зача-
ли ся укладати до сну - зробили й
мені місце. Найстарші делегати - бра-
ли місця найвигіднійші - в їх розумінню
найтеплійші. Вилізли на полиці - об-
тулили ся плащами а ноги понакрива-
ли з воями часописи „Республика".
Нас троє сиділо на лавках - Ні спати
ні багато говорити, сон - дрімота не давав.
Потяг в руху - розкомісував вагоном
часописи зі звою відривали ся і спада-
ли на землю. Задрімнув я сильного ко-
маря - а в тім - часописи впали на
лице а звідси на землю. Я збудив ся
і бачу, се „Республика" на землі. Якась
дивна реґлексія взяла ся у мене.
„Ой Боже, чи може наша укр. Республи-
ка власти коли має, якоїсь часопись.
Все не спав цілу дорогу - чогось сумні
думки роєм душу обсідали. —
З цієї дороги саме з Тернополя ви-
слав я був дня 21/3 1919. картку до
знакомої особи, котру то картку

маю дотепер. Печать „Тернопіль 22. III. 19.
а побіч печать „Укр. військова цен-
зура – Тернопіль." – як сьвідки орга-
нів укр. влади суть тепер милим
хиба спомином із сумної минувшини.

Поїздка ся положила мене до ліж-
ка. Переступженє – катар се спадщина
їзди. Команда Коша дала мені дво-
недільну відпустку, котру я відбув врід-
нім селі. Звідси не вернув я вже до
Коша – тільки я постарав ся о
покликаня до Команди I Ч Кор. в надії
що ту буду мог зайняти важнійшу пра-
цю – ніж писарка сотенна серед
односельчан-стрільців.

Духовні потреби Коша заспокоював
місцевий парох о. Каменевич Сильвестр.
Часто Кіш відвідував духовний V. Бр.
о. С. Рипецкий – а десь в цьвітни
1919. зістав стало приділений о. Мих.
Якубів.

Щоби закінчити згадки про побут мій
в Буську – додати треба дещо з пра-
ці нашої і втехі Гетьмана а я торкну ся
сьвященників. Сьвященники твердої

партії - були пасивні, так що нарід в їх парохіях відчув аж надто їх політичний настрій. Священики Українці сповнили гідно свій обовязок. Заступником пов. Комісара - о. П. К., голова зреорганізованої повіт. Ради - о. М. Ц. д. голова ліквідаційної Комісії по лишеному майна - священик, голова Господарської Комісії судового округа Гусяк о. С. З. організація міліції - поучення їх обовязків - о. Мих. Якубів - з Стрепова. Після зібрання 1. XII 1918. поділили ся священики на вічевих референтів осібно Комінка стр., осібно Гусяк, в комітеті пань - о. К. Н., а в Гуську - о. С. К. Всі збірки в натураліях - доставляло духовеньство після вказівок повіт. влади. Впрочім духовеньство укр.-катол. повинно постарати ся о монографію своєї праці в визвольній війні укр. народа, котра дала би образ їх праці в імя Любови Своєї Батьківщини.

Місяць грудень - зазначив ся поважними боями на відтинку групи „Північ". Поодинокі відділи - що

366

до того часу були в партизантській
борбі з Поляками - як самостійні
групи о ріжних назвах: група Яворів
Клє, Шашкевича, Долуда, Сокаль, Рава
руска - злучені в групу „Північ"
під її мілітарний провід - пред-
ставляли вже поважні боєві сили.
Кожда з них мала вже поважне число
курітів - а в них тисячі стрільців.
Групи ті мали світні дні своїх
борб і побід за собою, були й неудачі.
І з заряду їх орґанізації - видно ту
вже духовників, слідна їх поміч і пра-
зя та область мені незвісна. Застав
вже групу „Північ" перетворену на
I. Ч. Корпус з от. Микітюком, застав я
ту духовний реферат, до котрого
мене як писаря приділено в цьвіт-
ни 1919 р. -

367

Листи

Кедринський (денник)

Шандрук

Грицай

В перших двох годинах боїв біля Михайлівського монастиря, С.С занимали I-ше подвіря, а большовики: II-ге подвіря, Водяну вежу (Водокачка) і доми під „в". Около 12 год. в полудні С.С прогнали большовиків з їхніх позицій і сі опинилися на Свято-Владимирській гірці" "(так називається горбок за Мих. Монастиром де стоїть памятник В. Великого (Володимира) і заняли позицію за біля водяної вежі (—— на схемі) а большовики під памятником (—— на схемі), котрим начала з подолу прибувати підмога. За якої 3/4 години начали большовики сильно обстрілювати С.С очевидно приготовляючися до наступу, в тім ~~[illegible]~~ Цицула ~~[illegible]~~ стрілець 1ої чети 2ої сотні (родом із с. Ріпчиць Дрогобицького повіту, прибув до С.С в грудні 1917 р. з залізних рудників Криворіжжя де був полоненим) перший кидається в штики на большовиків і по

Доля Скитальця

1 Скитальцеви в кругліім
Світі така сама доля
Як сліпому що мандрує
в днину серед поля
2 Хоч просторе тоє поле
і ясная днина для сліпого всегда темна нещасна година.
3 Хто небув ним не вспівчує долі брата скитальця
4 Якотрого она ще чорнійша як нещасного сліпця

Фом Гр